

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

A MAI SZERB IRODALOM KISTÜKRE

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1995

Szeptember

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LIX. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Slobodan Selenić: Úgy írom le, ahogyan történt (novella) 509*
Dušan Kostić: Balkáni nyomor (vers) 518
Velimir Lukić: Valaki a háborút énekli (vers) 519
Bratislav Milanović: Balkáni dalnok (vers) 520
Filip David: Rémország (elbeszélés) 521
Pavle Popović két verse 531
Luka Šteković: A Podravska Slatina-i Stevo Pupić újévi képeslapja (vers) 533
Milica Mičić-Dimovska: Oh, a pusztulás tanúja meddig leszek még! (regényrészlet) 535
Dragan Jovanović Danilov versei 546
Svetislav Basara: A meghasadt tükör (regényrészlet) 551

ÚGY ÍROM LE, AHOGYAN TÖRTÉNT

SLOBODAN SELENIĆ

Meg lehet-e mindezt magyarázni azzal, hogy együtt nőttünk föl? Jelena is tudja, hogy nem, habár az ellenkezőjét állítja. Sok fivér és nővér nő fel egy fedél alatt, mégsem ölelkeznek úgy egymással, mint a hullámok.

Pedig Jelena és én nem is vagyunk testvérek! Jelenában és bennem egy csöppnyi közös vér sem folyik.

Mi van köztünk? – Íme a kérdés, amelyet Jelenának részegen sem mertem feltenni, és amelyre most józanul, fejfájósan, írásban kísérlek meg választ adni:

Szeretők vagyunk-e?

Harmincnyolc karácsonyán – Jelena néhány nap múlva, én pedig két hónap múlva töltöttem be a tizenhatot – náthalázások lettünk. Betegségünk nem volt súlyos, csak épp annyira, hogy ágyban maradhassunk. Akkor már külön szobában aludtunk, de időnként átvittük az ágyamat Jejához, hogy egymás társaságában üssük el a betegeskedés unalmát.

Nem tudom, hogyan történhetett, hogy karácsony másnapján egyedül maradtunk otthon. Melanija kisasszony valószínűleg Újvidékre utazott, hogy az övéivel töltsé az ünnepeket, Stavra pedig, aki a naplopás minden válfaját gyűlölte, így az ünnepeket is, kitalált magának valami halaszthatatlan üzleti elfoglaltságot. Egyébként is eléggé felnőttek voltunk már ahhoz, hogy egyedül is ellássuk magunkat. Kissé törődöttek voltunk az influenzától, de mint minden gyereknek, nekünk is állandóan a játékon járt az eszünk, azon törtük a fejünket, mivel múlassuk az időt. Még nem alkonyodott, úgy három–négy óra lehetett. Ágyaink között a padló tele volt szórva színes csomagolópapírral; éjjeliasztalkáinkon vesszőkosár, benne fenyőágak és aranyszalma, roskadozott az egymásra rakott mandarintól, diótól, mogyorótól, datolyától, aszalt szilvától és fügétől. A levegőben narancs és likőrös csokoládébonbon illata terjengett.

Elhatároztuk, hogy Monopolyt játszunk – karácsonyi ajándékként kaptuk. Emlékszem a legértékesebb ingatlanokra, melyeket meg lehetett venni, ha az

embernek volt pénze, és mellészegődött a szerencse a tőzsdén: a zágrábi Ilica, az abbáziai Kvarner Szálló, a Jugoszláv Államvasutak, a belgrádi Jelzálogbank, a Kiki, a Riunione és az Elektro-Makiš palota. Hogy játszassunk is és ugyanakkor kövessük az orvos utasításait is, átmentem Jeja ágyába. A kockát a Monopoly sima tetején gurítottuk, amelynek peremét a doboz oldalai alkották. Vásároltunk és eladtunk, s ha csődbe jutottunk, szerettünk volna minél előbb kikerülni belőle, ha pedig sikeres ügyletet bonyolítottunk le, azt néztük, hogyan fektethetnénk be a legjobban a megszerzett tőkét – a Monopolyn kívül semmi mással nem törődünk.

Legalábbis azt hiszem. Úgy emlékszem. Úgy írom le, ahogyan történt. Amit nem tudok, arról nem írok. Följegyzem az eseményeket. Tehát:

Nem tudom, pontosan mikor és miért lanyhult a Monopoly iránti érdeklődésünk. Lehet, hogy elfáradtunk a játékban. Lehet, hogy ránk esteledett. Valószínűleg a főlészőkő láznak is szerepe volt abban, hogy a társasjátékot a földre dobtuk, így feküdtünk egymás mellett, egy paplan alatt, nem gyújtottunk fényt, csak néztük a jól befűtött cserépkályha félig nyitott ajtajának vasrácsán keresztül a karácsonyi vörös lángokat.

Egyszerre hallottam a csöndet. Karácsony másnapja egyike azoknak a napoknak, amelyekről Jeja nem akar beszélni, ennek ellenére biztosan tudom, hogy ő is, ugyanúgy, mint én, hallotta a csöndet. Az ünnepi Belgrád csöndjét, amelyben angyali hallhatatlansággal suhantak a szánok az eléjük fogott, földíszített lovakkal; a fehér Senjak csöndjét; a vastag hótakaró alatt pihenő udvarunk csöndjét, amelyben utat kellett vágni az utcáig és a garázsig; üres házunk csöndjét; de leghangosabban, szinte tapinthatóan – szobánk csöndjét.

Amikor legutóbb – az utcai harcok idején, tehát hét hónappal ezelőtt – megengedte, hogy szóba hozzam azt a karácsonyestét, Jelena azt mondta, nem emlékszik, miről beszélgettünk akkor. Tudtam, hogy nem így van, de ráhagytam, és elkezdtem mesélni, hogyan történt:

– „Jeja, neked megnőtt a melled”, mondtam, te meg azt válaszoltad, „Igen”. „Nekem meg kinőtt a szőrzetem, lent is”, mondtam, te meg azt mondtad, „Nekem is”, emlékszel?

Az ágyúzás dörrenései a motoros egységek parancsnoksága felől hallatszottak, a géppisztoly- és géppuskaropogás azonban már egészen Korona utcai házunk közelében hallatszott, ahol összekuporodva ültünk a pincében. Átfogtam Jelena vállát, és a hátunkra terített pokróc alatt magamhoz öleltem. Végig se hallgatta kérdésemet, máris idegesen elhúzódott mellőlem, úgyhogy a takaró leesett rólunk, és azt mondta:

– Nem emlékszem. Micsoda hülyeség. Gyerekek voltunk.

Hogy hülyeség volt-e valójában, meg hogy gyerekek voltunk-e, valamint hogy Jelena miért nem akar arról a karácsonyestéről beszélni – vitatható. Az viszont, hogy emlékszik-e Jelena – nem. Emlékszik. Éppúgy, ahogy én. Se jobban, se

kevésbé: ezerkilencszázharmincnyolc karácsonyestéjének képe mélyen ott lapul a tudatunkban, akárcsak Krisztus születése a betlehemi jászolban, csak ez a kép élő, élőbb, mint bármely ténye a valóságnak, amely látszólagos bizonyosságát hirdeti.

Emlékszünk. Mindenre. Mindketten.

Arcom továbbra is a párnához szorítottam, tekintetem pedig le nem vettem a kályha ajtajáról, s azt mondtam:

– Látni szeretném.

Egy hosszú perc telt el teljes csendben és mozdulatlanságban, majd Jelena felült az ágyban, és a fejét áthúzva kibújt a hálóingéből. Én is fölemelkedtem, és segítettem neki, hogy a puha barhentanyagot, amelyen addig ült, kihúzza maga alól.

Felvillant Jelena bőrének fehérsége a karácsonyeste lángvörös félhomályban.

Senkinek sincs annyira fehér, olyan nagyon fehér bőre. Jelena bőrének fehérségét egy színnel sem lehet összetéveszteni ebben a színes világban, éppen ezért tökéletesen egyedi voltát nem lehet szavakkal kifejezni: mihez is lehetne hasonlítani? Fehér, mint – mi? Csak fehér – mint Jelena bőre.

– Látod – mondta a meztelen, fehér Jelena, és felém fordult, hogy jobban megmutassa fejlett mellét, amelyen még aránytalanul nagynak látszott kivirágzó, a fehér bőrön sötéten kidudorodó mellbimbója.

Mondani akartam valamit. Emlékszem is: hogy gyönyörű, de nem szóltam semmit, erre egyszerre két okom is volt: az egyik, hogy nem találtam szavakat, amelyekkel leírhattam volna mellének szépségét, a másik, hogy egy szó sem jött ki a torkomon, örült, lázas izgalom préselte össze. Kezem ösztönösen indult el felé, előbb az egyikken, majd a másikon simított végig, megbűvölt az érintés, átadtam magam a tapintás nagyszerűségének, minden érzékszervem a kezemben összpontosult, bódultan simogattam, ezért nem is tudom megmondani, a szent esemény sokáig tartott-e, vagy Jelena gyorsan odább húzódott a kezemtől:

– Ne, csiklandoz – mondta nyilvánvaló izgalommal, amelytől kissé megrémült, s a gyorsaságtól is, ahogyan fokozódott. Elhúzódásával azonban nem akarta megszakítani a jelenetet, hirtelen mozdulattal ledobta a paplant, és gyorsan lefeküdt, kezét a tarkója alatt összekulcsolta:

– Nézd, nekem is kinőtt – mondta, és tekintetével a szőrös háromszög felé mutatott, amelynek csúcsa eltűnt összeszorított combjai között. Nem tiltakozott, amikor rátettem a tenyerem, és később sem, amikor a másik kezemmel sötét mellbimbóit és fehér mellét simogattam. Elöntött a forróság, éreztem, hogy ő is tűzbe jött. Kitapintottam a vájatot a lába között. Amikor ujjammal mélyebbre hatoltam, könnyedén felsikoltott. Megkérdeztem tőle suttozva – erre jól emlékszem –, magam sem tudom, miért:

– Akarod látni, mi van nekem? – és meg sem várva a választ, letoltam a pizsamanadrágom. Feltérdeltem az ágyon, szembefordultam Jelenával, hogy láthassa. Végighúztam rajta az ujjamat, majd marokra fogtam.

– Tedd oda a kezem – mondta szintén suttogva.

Odahúztam a kezét.

Egyszerre értünk a csúcsra.

Hasonlított arra, amit álomban éltem át, csak ezerszer érzékibb volt. Azt gondoltam, hogy rögtön meghalok. Tizenhat évemmel – biztosan tudom – átéltem a halált. Többször őszintén megbántam, hogy nem haltam meg abban a pillanatban. Ma is könnyebben békélek meg az elmúlás gondolatával, ha kapcsolatba hozom felnőtté válásunk hajnalának buja szenvedélyével.

Csöndben pihentünk egymás mellett. Lassan felocsúdtunk. Tudatunkat szakaszosan árasztotta el a valóság, olyan volt, mint a friss víz hideg hullámlázása. Visszatérünk az életbe. Visszatérünk a szobánkba. Nem tudom, milyen sokáig tartott. Emlékszem, Jelena törte meg a csendet.

– Ez a spermád – mondta, és megtapogatta a mellén.

Halálosan fáradt voltam. Elnémultam. Nem illettek ide a szavak. Hosszú hallgatás után Jelena ismét megszólalt:

– Menjünk a fürdőszobába megmosakodni. Jöhet valaki.

Nem volt kedvem megmozdulni.

– Üres a ház – mondtam, de Jelena fölkelt, és felém nyújtotta a kezét:

– Gyerünk, kicsim – mondta mosolyogva.

Soha, karácsonyeste előtt és utána sem nevezett „kicsim”-nek, és sohasem mosolygott rám úgy, ahogyan akkor. Természetesen százszor megkísérletem megfejteni, miért nevezett így, és mit jelentett a mosolya. Megszoktam, hogy öntudatlanul is megjegyezzem és megértsem Jelena legapróbb érzelmi rezdüléseit, s először fordult elő, hogy hozzávetőlegesen sem tudtam, mi játszódik le a fejében és a lelkében. S azóta, bárhogy is közelítettem meg a dolgot, márpedig sokszor megpróbáltam értelmezni az elmúlt hét év alatt, s még ma is, amikor elhatároztam, hogy a papírnak megvallom, amikről nem merek Jelenával beszélni, mindig ugyanarra az értelmetlen következtetésre jutottam; a „Gyerünk, kicsim” meg a mosolya jóságos sajnálkozást fejezett ki. Ebben nincs semmi logika. Nem találok egyetlen okot sem, amiért akkor Jelenának jóságosan sajnálkoznia kellett volna, ennek ellenére nem tudom jobban leírni vagy másként magyarázni szokatlan szavait és mosolyának kedvességét.

Mert a következő hetekben, egy-két évben vagy még ennél is hosszabb ideig Jelena és én szinte lázálomban élünk, megrészegülve a szenvedélytől és örökös lelkiismeret-furdalás közepette, hogy ilyesmibe keveredtünk.

A BÓDULAT

Tökéletes bódulatban éltünk, és csak most, utólag értettem meg, miért. Ez volt az első, igen, csoda volt, mindenképpen, a titok a tizenhat éves Jelena csodás erotikus vonzerejében rejlett.

Jelena ifjúsága, pontosabban kora ifjúsága érzéki élmények nélkül telt el. A fiatalság, a zsenge fiatalkor nem hordozott erotikus tartalmat. Mivel Jelenáról mindent tudok, akkor is, ha nem mond semmit, tudtam azt is, hogy minden félelemmel töltötte el, ami gyermektetésében lejátszódott, és amit Melanija kisasszony precíz és erkölcsös magyarázata ellenére sem értett teljesen. Mindebből Jelena csak annyit fogott fel, hogy a szex veszélyes titok, a melle pedig csoda. A lába közti titokzatos vájatra és a vérre is félelemmel gondolt – Jeja, a zavarban levő kislány. Am attól a pillanattól, amikor titokzatos köddel körülvett korai szexualitása a testi érintés villámszerű hatására átváltozott az érzékek örületévé, elkezdődött Jelena női mivoltának azon szakasza, amelyben a gyermeki bujaság erotikus szörnnyeteggé változott. Az ártatlan, első és épp fellángoló szenvedély keveredésétől okosabb elmék is megzavarodtak volna, nemhogy én. Nem mondhatom, hogy az én megbolydult gondolataim nem voltak fogékonyak a bujaságra. Kapcsolatunkban azonban nem volt helye az értelemnek. Megvadultunk, elhatalmasodott rajtunk az örület. A kettőnk örülete. Ami kölcsönös volt. A karácsonyestéig Csiplerózsikaként szunnyadó nőiség, miután varázspálcával megérintették, a legnagyobb élvezetek forrása lett, nyitott, vörösen izzó vágy, örvény, szédület, Jelena érzékei ezerkiláncszázharmincnyolc karácsonyán rémületesen felcsigázódtak.

Érett asszonyból sugárzó vonzerő sohasem lehet ilyen erős. Meg vagyok róla győződve, habár nincs nagy tapasztalatom a nőkkel. Az érett asszony vonzereje a használattól megfakul, mint a festett selyem a napon, a dolgok természetéből adódik, hogy az ő érzékiségét nem homályosítja el a csodálkozás, a felfedezés, az egyediség jótékony köde – amellyel az éppen csak asszonnyá avatott, asszonnyá érett nő rendelkezik, aki még élénken emlékszik gyermek mivoltára.

Lázalomban éltünk, és nagyon csodálkozom rajta, hogy senki sem vette észre szinte teljes zavarodottságunkat. Úgy töltöttük napjainkat, hogy vártuk az alkalmat, amikor elbújhattunk a házbeliek elől, és csak akkor láttuk, amikor szövetségeseink lettünk, hogy minden pillanatban mennyire felügyelet alatt állunk, minden lépésünket ellenőrzik. Melanija kisasszony még nálunk volt, és abban a szobában lakott, amely az enyém és Jelenáé között volt, így az éjszakák nem voltak alkalmasak a titkos találkozásokra. A délelőtti órákat az iskolában töltöttük, a délutánokat pedig a kisasszony társaságában vagy közvetlen közelében.

Néhányszor mégis alkalmunk adódott az együttlétre, ám közben állandóan retgettünk, hogy észrevesznek bennünket, fölöltözve simogattuk egymást, min-

dig készen arra, hogy szétváljunk. Jelena nekitámasztotta a hátát a cserépkályhának (mert észrevettük, hogy melegsége fokozza izgalmunkat, meg azért is, mert ez a testhelyzet a fal kiszögellése mögött lehetővé tette, hogy időt nyerjünk, és rendbe hozzuk magunkat, amikor meghalljuk a közeledő léptekeket), egyik kezemmel felemeltem a lábát, a másikkal pedig simogattam, ugyanúgy, mint karácsonyeste, csak most a bugyiján keresztül. Jelena mindkét kezét a nadrágomba dugta. Gyorsan, pánikszerűen élveztünk el. Lihegve és rémülten. Reménykedtünk benne, hogy lesz még olyan esténk, mint karácsonykor, de tudtuk, hogy erre csak a szerencsés véletlenek összejátszása esetén kerülhet sor: vártuk a szombat délutánt, amikor Melanija kisasszony a barátnőjéhez utazik Zimonyba, cselédünknek, Tincának szabadnapja lesz, és Stavra is elmegy valahova.

Kivártuk. Egy szombat délután. És nem szalasztottuk el.

Elővigyázatosságból bezárkóztunk a fürdőszobába, pedig kicsi volt annak veszélye, hogy a szakácsnő vagy a sofőr hirtelen beront a szobánkba, szinte semmilyen (sose tettek ilyet).

Meztelenre vetkőztünk.

Le akartam oltani a villanyt, de Jelena nem hagyta.

– Szebben fehérlik a bőröd a sötétben – mondtam.

– Nem baj. Hadd égjen csak – mondta Jelena.

Szeretők lettünk.

Igaziak.

Titkosak.

LELKIFURDALÁS

A lelkifurdalás minden sejtünket átjárta, enélkül más lett volna a szenvedély, amit Jelenával átéltünk.

Bűnösök voltunk. Kezdetől, a karácsonyestétől fogva. Minden alkalommal, minden titkos egybeforrásunkkor, s mind bűnösebbek.

De Jelena szemmel láthatóan nehezebben tudta elviselni a bűnt.

Nem áltattuk magunkat, tudtunk, hogy valami tisztátalan dolgot művelünk, veszélyeset, büntetendő, fajtalan. Akkor nem voltam képes elemeire bontani lelkifurdalásunk természetét, lehet, hogy ma sem.

Köze volt ehhez a félelemnek is. A felnőttek szexuális érintkezéséhez éppúgy társul a tiltott és büntetendő fogalma. A gyerekek közti szexuális kapcsolatnak pedig – mert önmagunkat még mindig gyermeknek gondoltuk – sohasem szabad kitudódnia, az életünk árán sem. Megvetne bennünket Stavra. A rokonok. Megvetnének bennünket az iskolában. Megvetne bennünket az egész város. Az egész ország.

Csuromvizesen ébredtek: a fürdőszobánk tele van emberekkel. Legtöbbjüket nem ismerem, de a tömegben fölfedezem a rokonaimat, iskolatársaimat, tanárainkat. Stavra valahol hátul van, át akarja magát verekedni a gyülekezeten, de sikertelenül próbálkozik. Jó lenne, ha odaérne hozzánk. A forró vízzel teli kádban Jelena és én meztelenül, szemérmetlenül közösülünk. Tudjuk, olyan tudással, amilyennel csak álmunkban rendelkezünk, hogy minden következmények nélkül elrendeződne, ha abbahagynánk a féktelen szerelmeskedést. Mi szeretnénk is abbahagyni. Mindketten. Teljes erőnkben azon vagyunk. De nem sikerül. Ez fokozza pánikunkat. A lelkifurdalás elviselhetetlen.

Felébredtek.

Megmenekültem.

Átmenetileg.

A félelem másik forrása – Jelena félelme attól, hogy teherbe esik. De én is féltem ettől, természetesen. Egy bajszos orosz fiú, Belovnak hívták, Jevgenyij Belovnak, nyolcadikba járt, szerzett nekem óvszert, Olagumát, de a félelem nem szűnt meg, mert nem volt valós alapja. A bennünket fenyegető veszély nagysága meghaladta azt, amit el tudtunk képzelni. A Szűzanya nem követett el parázna tetteket, mégis áldott állapotba került. Isten tehát bennünket is büntethet azzal, hogy gyermekünk lesz, habár körültekintően használtuk az Olagumát. Valamiféle összekuszálódott, kétértelmű módon meg voltunk róla győződve, hogy Isten megbüntet bennünket, vagy így, vagy más módon. A büntetés bizonyossága azonban nem keltett bennünk félelmet. Ellenkezőleg, szokatlan módon, de hatásosan csökkentette a lelkifurdalást: mivel úgyis meg leszünk büntetve, kevésbé szörnyű az, amit teszünk.

– Utolér bennünket, Jovan, biztosan utolér Isten büntetése – mondogatta Jelena magának és nekem, mintegy vigasztalásul, s ez a tudat a bűnhődés bizonyossága és a bűnünk között egyensúlyt teremtett. A kisasszony addigra már elment tőlünk. Minden este, amikor a ház elcsendesedett, bebújtam Jelena ágyába. És minden reggel, amikor felébredtünk, eszünkbe jutott a bűnhődés.

Tudtuk azt is, hogy a büntetésnek súlyosnak kell lennie, mert a mi vétünk is nagy, nagyobb, mint amit el szabad követni, hiszen – testvérek vagyunk.

– Nem vagyunk – mondtam Jelenának, idézve a Levitikák könyvéből.

„Senki se közeledjék *vér szerinti* rokonához – ezt a két szót jól megnyomtam –, hogy feltárja meztelenségét. Én vagyok az Úr. Ne fedd föl nővéred meztelenségét, *akár apádnak a lánya, akár anyádnak a lánya* – hallod, Jelena, erre hívtam fel a figyelmét. – Akár otthon született, akár házon kívül, ne fedd föl meztelenségét.”

De Jelenát a szentírás sem győzte meg.

– Te is tudod, hogy testvérek vagyunk, ha nem is vér szerintiek – mondta ilyenkor, és én tudtam, hogy igaza van.

Testvérek vagyunk.

Többek annál.

Ikrek vagyunk. Lelki sziámi ikrek. Egyek vagyunk.

Elkeseredett éjszakáinkból mindinkább elszállt a szenvedély. Egyre inkább csak a lelkifurdalás maradt.

Vereséget éreztem, de nem lepődtem meg, amikor egy este lefekvéshez készülődve Jelena azt mondta:

– Ne gyere át ma este.

– Miért?

– Csak.

Nem kellett mást mondania. Mindent értettem.

Éjszakai együttléteink megrikkultak. Csak néha tudtam rávenni, hogy engedjen az ágyába, de a szeretkezésben akkor is több volt már a keserűség, mint az élvezet. Pontosabban már nem tudtuk a kettőt szétválasztani egymástól: a szenvedély keserűséggé változott.

Jelena állandóan sírt.

Közben meg – igaz mennybéli Isten, ha vagy, légy a tanúm – egyre szűziesebb fehér lett, egyre otthonosabban, puhán és gömbölydeden omlott el alattam.

A tizennyolcadik születésnapján mélyen a szemembe nézett, és azt mondta:

– Nem alszunk többé együtt. Soha.

Tudtam, hogy így lesz. Tudtam, hogy ez a végítélet. A szeméből olvastam ki. Kétségbeesésemben még néhányszor megkörnyékeztem, amikor a körülményeket alkalmasnak ítéltam meg, habár tudtam, hogy fáradozásom hiábavaló. A felismerés hatására, hogy szerelmi szenvedélyünknek egyszer s mindenkorra vége, átjárt az üresség. Leküzdhetetlen vágyat éreztem, hogy aludjak, később tudtam meg, hogy ezt a lelki betegséget narkolepsiának nevezik. Ha Jelena nem noszogatót volna, néha könyörögve, néha durván, hogy keljek föl, egész napokat töltöttem volna beteges lázálomban az álom és az ébrenlét határán. Nem vettem többé könyvet sem a kezembe. Nem vagyok szorgalmas, túlságosan szeretem a kényelmet, és nem fűt annyira a becsvágy, hogy serényen dolgozzam. De kíváncsi vagyok, ezért nagyon szerettem olvasni. Azt hiszem, sosem olvastam azért, mert *kell*t, de mindig megtaláltam azokat a könyveket, amelyeket el *akartam* olvasni. Ezt is megszüntették lázálmaim. Nem volt kedvem olvasni, semmiféle tevékenység nem érdekelt. Néhány napot is képes voltam szórakozottan, lázálomban tölteni, s ebben az átmeneti állapotban mindent ködösnek láttam, nem tudtam fölismerni az embereket, csak körvonalaikat láttam, csak sejtettem, kivel találkoztam vagy beszéltem. Kétkelkedtem a valóságban. Nem voltam róla meggyőződve, hogy valóban létezem.

– Létezőnk-e mi egyáltalán? – tettem fel a kérdést Jelenának, olyan hangszílyal, mintha azt kérdeztem volna: – Ma csütörtök van?

Vagy igen, vagy nem. Vagy létezőnk, vagy csak valaki álmodja, hogy azt csináljuk és gondoljuk, amit ő álmodik.

Lelkiállapotom következménye volt, hogy semmit sem kívántam, egyáltalán semmit.

Még Jelena mezítelen testét sem magam alatt.

Jelena aggódva nézte narkolepsziámat, konfúz, apatikus cselekvéseimet, küzdve a rajtam kiütkező neurózis aggasztó jelei ellen. Szünet nélkül beszélt hozzám, hogy elterelje figyelmemet beteges rögeszméimről, figyelmes volt, a kedvemben járt, megkísérelte fölkelteni érdeklődésemet olyan dolgok iránt, amelyekben azelőtt örömeinket leltük. Sikertelenül vagy nagyon kevés sikerrel. Egyszer azt ajánlotta, látogassuk meg Vujić doktort.

– Hogy mindent elmeséljünk neki? – kérdeztem beteges egykedvűséggel, és abban a pillanatban képes lettem volna rá, hogy mindent elmondjak.

Jelena nem válaszolt, de soha többé nem jött elő ilyesmivel.

Szerelmes eggyé válásainkról már egyáltalán nem beszéltünk. Mintha sosem történtek volna meg. Csak jóval később kíséreltem meg kérdéseket feltenni Jelenának, amikor hosszú, több fázisból álló betegségemből kigyógyultam, de ő nem akart ilyesmin gondolkodni. Betegségem elején olyan voltam, mint a holdkóros, én sem gondoltam szenvedélyes kapcsolatunkra. Úgy is fogalmazhatnék, gyógyulásom első jelének tartottam, hogy ismét erotikus álmot láttam, rendkívül valóságos, amelyben ismét szeretkeztem Jelenával.

Ma is erről álmodom. Rendszeresen. Tehát – egészséges vagyok. Minden éjjel. Öt évvel utolsó szerelmi együttlétünk után, és három évvel azután, hogy heveny pszichózisomból kigyógyultam.

Tehát ma – milyen a kapcsolatunk egymással?

Szeretők vagyunk?

TOLDI Éva fordítása

BALKÁNI NYOMOR

DUŠAN KOSTIĆ

Valamiféle országszabdalók, a világ rendjén csámcsogók
díszes kandeláberek alatt tervezgetik a pokol bugyrait,
megrakott asztalaiknál ülve aligha jut eszükbe az ínség,
ünnepélyesen cseverésző hölgyeik ajka emlékeztet a vérré,
amely éppen most, ezen az estén, kiált és könyörög
a messzi hegyekben, magas tisztásokon, a városokban.
Balkán nyomora, aki bíborszín bánatod vonszolva kószálsz,
lassan tornádóvá duzzadsz, jaj, az is vagy már.

PAP József fordítása

VALAKI A HÁBORÚT ÉNEKLI

VELIMIR LUKIĆ

Eltűnt erdők zúgása
A tűnt világ zúgása

A rettenet tabernákuluma fölött mécses ég
Mint bujdokló hold . . . Némán, remegőn.

Valahonnan emberek jönnek . . . Gondterheltek, idegenek
(Kiszáradt szemünk előtt játszódik le mindez)

És nem találunk egyetlenegy szót sem
Hogy szóljunk egymáshoz, hogy szóljak hozzájuk.

Maradok a városban, hol emberré lettem
Maradok név nélkül és árnyéktalan . . .

A pokol kétszárnyú ablaka kinyílik lassan
S ni, ott a tükörcépem. És ott az én nevem is.

Ó, vészjósító lelkek, kinek a képmása vagytok?
A hullongó hó aligha fedheti el

A lelkek szégyenét, meghunyászkodását!

PAP József fordítása

BALKÁNI DALNOK

BRATISLAV MILANOVIĆ

Vállamon, a fülem megett, a bukás guggol
és énekelni kényszerít:
így alszik meg a tej és szökken kalászba a búza,
folynak majd folyamatosan a folyók újra.
Ekképpen állnak le a seregek, az asszonyok
teherbe esnek, újra benépesülnek a városok,
a gúzsba kötött bölcsesség figyelme,
a háborodottak felé fordulhat ismét,
akik üszkös romokat hagytak az ösvények mentén.
Énekelj, suttogja a csöppnyi angyal, visszatér
majd a kiszáradt tagokba az erő, a betegek
minden ágyból felemelkednek, énekelj,
ha abbahagynád, mindenbe visszahúzódna
a sötétség, mindenhol kivirágozna a bürök;
énekelj, amíg a torkod be nem dagad,
amíg az ég minden zugába hangod el nem ér,
énekelj, amíg el nem pattan az ér.

BÖNDÖR Pál fordítása

RÉMORSZÁG

FILIP DAVID

A karaván hamarosan útra készen állt. A végére álltam be, a közé a hét zarándok közé, akik hozzánk szegődtek. Elindultunk a keskeny, kanyargós úton. Elvadult, gyér növényzettel borított, magas sziklakertek között hágtunk egyre feljebb. Új útitársaim már első tekintetre is különböztek a karaván többi utasától. Többségük erős, nehéz bakancsot hordott, egyikük csizmát, néhányan pedig mezítláb jártak, alkalmasint a fogadalmuk miatt. Kagyló alakú kalapot viseltek, ennek a rendnek a tagjait – mint egyesek nevezik őket – erről lehet már messziről felismerni. Hogy le ne kapja a szél, hátul a kalapjukat hosszú sállal kötötték át, amit aztán még többszörösen a derekuk köré tekertek. A hasukon mindegyiknek ott a bőrtüsző, a vállukon bokáig érő, felleghajtó köpönyeg, pelerin, amely éjszaka takaróul szolgál. Járás közben hosszú horgas botra támaszkodtak. A horgon meg, vízzel vagy borral benne, tökkulacs fitygett. Föltételezem, hogy ezek a botok jó védelmül szolgáltak a dúvadak és a haramiák ellen is, az ügyesebbje pedig – mint utóbb kiderült – ilyen bot segítségével dézsmálta az út menti gyümölcsfákat.

Amíg hegynek föl mentünk, a túlterhelt lovacsók minduntalan pihentettek. Az út azonban hamarosan lejtteni kezdett, s a karaván gyorsabban haladt. Leértünk egy völgybe, melyet patak szelt ketté. Partját egzotikus növényzet ékesítette. Egészen délidőig meneteltünk, majd amikor a nap delelőre hágtott, a karaván vezetője pihenőhelyet szemelt ki. Ember, állat – ki-ki helyet szorított magának közvetlenül a patak partján, a magas fák árnyékában. Engem a zarándokok invitáltak meg, hogy falatozzak velük. A fehér terítőre egy szempillantás alatt tekintélyes mennyiségű lombardiai sajt, kolbász, sódar került, a zarándokok közül pedig ketten belegázoltak a patak vizébe, és nagy ügyesen egy tucatnyi rákocskát és halat fogtak, amelyek egykettőre máris a forró hamuban sercegték. Végezetül minderre kukoricagörhét és vadalmát haraptunk csemege gyanánt. De hát hiába, a bánatom csak nem enyhült, amikor

eszembe jutott szerencsétlen útítársam. Forgolódtam is eleget, reméltem, váratlanul hátha előkerül valahonnan. Minekutána elvertük éhünket, kézről kézre járt a boroskorsó. Immáron jó hangulatban beszélgetés kerekedett az út hátralevő részéről meg ezekről a zord és primitív vidékekről, amelyeken éppen áthaladtunk. Mivel kellemes beszéd társakra és türelmes hallgatóságra leltem, kitártam szívemet. Szomorúsággal beszéltem el, miként veszítettem el hazámat, szüleimet, földönfutó lettem, akaratom ellenére szakadtam el a barátomtól, végül pedig Sziléziai Angelo szavait idéztem:

*A szem, mellyel Istent látom,
ugyanaz, mint amellyel Isten lát engem.*

Az ezután kibontakozó eszmecsere során bölcs útítársaim egyetértettek azzal, hogy a világ csupa képből és tükörképből, tárgyakból és azok árnyékából áll, s hogy a görög tükör ama titokzatos játéknak lett az áldozata, amidőn a tárgyak és árnyékuk, egy váratlan pillanatban, helyet cseréltek. Az egyik fiatal zarándok, közvetlenül mellettem ült, s akiről csak annyit tudtam, hogy Dominicnek hívják, zsebtükröt vett elő tarsolyából. „Ez az aacheni tükör, szent ereklye. Az a csodálatos tulajdonsága, hogy megőrzi azt, ami egyszer benne tükröződött. Aachentől (Nürnbergben át) Prágáig, Maastrichttól Bécsig sok kegyhelyet bejártam vele. S ekképpen mindmáig látható benne annak a szivacsnak a tükörképe, amellyel Jézus az ajkát nedvezte meg a Golgotán, a Szűzanya egy hajtincsének és derékövének árnyéke, nemkülönben Nagy Károly király koponyájának és két kezének lenyomata is bármikor előhívható. Ezt a csodatükröt Gutenberg mester metszette az aacheni székesegyház megrendelésére. Kezembe vettem az ezüstkeretes kis jószágot. A fényes üveglap fölé hajolva figyelmesen belenéztem, s az arcom, amely – ha a zarándok igazat mondott – kétségkívül mindörökre a fémkeret foglya maradt, most valóban sorra a legbecsesebb ereklyék tükörképévé tűnt át. Egy villanásnyi időre aztán, az egymás után sorjázó alakzatok háttérében valahol, megpillantottam a kis görög fiú arcát. Most annak a másik, valószerűtlen világnak a lakója volt. Engem előntött a hideg verejték; ájulás környékezett, de csakhamar magamhoz tértem. „A Jóisten kegyelme legyen mindazokkal, akik úgy, mint én, mindinkább megerősödnek azon hitükben, hogy a világ dolgait a nekromantia igazgatja, hogy minden a mágiával kezdődik, és oda tér vissza.” Szavaim csak még jobb kedvre derítették ezeket a jámborokat. Az általános jó hangulatban csupán az egyik zarándok, aki iránt a többiek valamennyien megkülönböztetett tisztelettel viseltettek, ült ott elborult, komor arccal. „A világ valóban telis-tele van különb-különbféle csodákkal”, mondta. „Boghtsleyban láttam egy Jézust, aki forgatta a szemét, és igazi könnyeket hullatott. Kentben egy feszület ajándékokat fogadott és megáldotta a hozzája zarándoklókat. A heilbronni

Szüzanya-szobor látóvá tette a vakokat, és beszédessé a némákat. De mind-ebből semmi sem fogható ahhoz, amit a legelső zarándokutamom éltem át. A mai utazások sokban különböznek azoktól a hajdaniaktól. Akkoriban napokig mehettünk anélkül, hogy pihenőhelyet, hospitiumot vagy egyáltalán lakott helyet találtunk volna. Fiatalkoromban, márpedig itt most a korosabbak közé számított, valóban igazi kaland volt zarándokútra indulni. Ismertem egy német zarándokot, ő Santiago de Compostelát, a mindannyiunktól jól ismert búcsúhelyet kereste fel. Háromszor vágott neki, könyvet lehetne írni élményeiből. Az első alkalommal hat hónapig bolyongott Észak-Spanyolországban, mindhiába: nem jutott el Santiagóba. Alig-alig vergődött haza. A második utazásán tehetetlenül körbe-körbe járt, teljesen elveszítette a tájékozódást. Csak harmadszori nekirugaszkodásra sikerült térdet hajtania Galíciai Szent Jakab előtt, ezúttal is csak azért, mert véletlenül találkozott egy népes búcsújárással, s hát csatlakozott hozzá. Az elbeszélő itt megállt, ámde amit eddig elmondott, láthatóan csupán bevezetője volt az igazi történetnek. Az idős zarándok beletúrt deresedő szakállába, majd így folytatta: „Ennélfogva egyáltalán nem csoda, hogy én is hasonlóan jártam, tudniillik hogy jómagam is eltévedtem valahol Észak-Franciaországban. Erről mind a mai napig nem szóltam senkinek, ha végighallgattok, azt is megértitek, miért. Nem kérem, hogy higgye, aki akarja. Mert mindannyian jól tudjuk, testvéreim, hogy azokban a regékben, melyeket hallunk, olykor némi túlzás van, sőt tiszta koholmány is akad. Az én történetem azonban, higgyétek el, elejétől végig igaz.

No, szóval, én akkor még nem voltam fogadott búcsús, mint ma, nem voltam *pálmás*, aminek neveznek bennünket, minket, akik, ugye, gazdáink megbízásából vezekelünk az ő bűneikért és az ő pénzükön vásároljuk a bűnbocsánati cédulákat meg az ereklyéket. Nem volt jelképem a »jerikói pálma«, és nem is tartoztam a céhhez.” A zarándok levette kalapját, amely különböző búcsújáró helyekről származó, ónból vert jelvényekkel és érmekkel volt bőségesen megtűzdelve. „Ezen a fejrevalón, amelytől már negyven éve nem válok meg, akkor még egyetlen dísz sem volt. A magam lelki üdvéért jártam a zarándokutakra, mert noha igen fiatal voltam, azért istenfélő valék. Egy derekas verekedésben jócskán véres lett a kezem, úgyhogy elhatároztam, valamelyik búcsúhelyen keresek feloldozást. Mifelénk gyakran elvetődtek az indulenciaárusok, de róluk mindenki tudta, hogy közönséges csalók. Ereklyeként disznócsontokat vagy lószórt próbáltak rászózni a gyanútlan vevőre. A legvakmerőbbek pedig holmi üvegköcsögöket mutogattak, mondván, hogy azokban Salamon király harangjai zúgnak. Az Isten elleni három legsúlyosabb bűn: a mágia, a paráznaság és az emberölés. A püspök úrtól, aki ismerte a szüleimet, zarándok menlevelet kaptam annak őszinte reményében, hogy vezeklésemmel legalább háromszáz év pokoltól váltom meg magam, amelyet egyébként úgysem kerülhetek el a túlvilágon.

Hogy egészen őszinte legyek, meg kell vallanom, hogy az a bűntett, amit elkövettem, csupán ürügy volt, hogy hátat fordíthassak annak a fölöttébb unalmas és egyhangú életmódnak, amelyet szülőfalumban folytattam, s amely méltatlan volt egy kalandvágyó fiatalemberhez. A betűvetéshez nem értettem, így nem olvashattam könyveket, ámde néhány ferences atyától érdekes történeteket hallottam Odorick da Pordenon csodálatos utazásairól Perzsiától Indiáig, amidőn többfejű, egyszemű meg kutyafejű emberekkel és furcsábbnál furcsább állatokkal, rémekkel és szörnyetgekkel találkozott. Hasonlóképpen csak a fiatalos kalandvágyat élteszgették bennem sir John Mendevill élményei meg felfedezései, melyek során megtalálta az örökös ifjúság forrását, és megismert egy olyan népet, amely a feslettségben meg a paráználkodásban találta legtöbb örömét, ahol férfiak és nők közösen feredőznek és nyakló nélkül mindenki mindenkiel közösülhet, s ez nemhogy nem halálos bűn, hanem ellenkezőleg, áldás. Püspök urunk tanácsára elhatároztam, hogy meglátogatom az apostolok sírját Rómában, s itt kérek imádságos feloldozást ifjúkori tévelygésemért.

Így aztán egy szép napon, bőséges könnyhullatás közepette, de nem szülői áldás nélkül, búcsút vettem idős atyámtól és vigasztalhatatlan édesanyámtól, majd csatlakoztam a zarándokok csürhéjéhez. Csürhét mondtam, mert ma is az a véleményem róluk, hogy közönséges csavargók gyülekezete volt, melynek dehogyis a bűnök levezeklésén járt az esze, hanem inkább csak azon, hogyan csikarjon ki az élettől minél mértéktelenebbül minél többet. Az utazás legelején olybá tűnt, hogy no, éppen ez az, amit mindig is akartam. Minthogy azonban eszes legényke voltam, hamarosan beláttam, hogy a bűn fertője éppolyan fárasztó, mint a földöntúli tisztaság és szűziesség, továbbá hogy a részeg dorbézolás, a kéjelgés, a szodómia meg a többi kicsapongás inkább a boldogtalan, semmint a boldog és elégedett emberek szükséglete. Társaim, ahogyan múlt az idő, úgy látszik, meg is feledkeztek róla, hova és miért indultak útnak. Mindenütt megálltak, ahol innivaló akadt, minden téren, ahol szólt a zene és táncoltak, ahol szépasszony meg ivócimbora került. A végén még egy cigánycserga is hozzánk csapódott, éppoly gyanús társaság. Teli torokból esküdöztek, hogy ők is vezeklők, penitenciaképpen hét esztendeig kell bolyonganiuk anélkül, hogy ágyban hajtanák álomra fejüket. De csakhamar kiderült, hogy közönséges zsebtolvajok, zsebmetszők, és becstelen úton szerzett zsákmányukat éppen azokkal a bujálkodókkal, állítólagos búcsújárókkal osztják meg, akik fenntartás nélkül és mértéket nem ismerve hódoltak mindenféle földi örömeinek. Amikor nem sok idő múltán nyíltan jelét adtam, mennyire elégedetlen vagyok az effajta életmóddal, mert – noha gyilkos voltam – engem azért a szent ereklyék tiszteletére neveltek, az egyik ilyen bitang az egész társaság előtt neveltség tárgyává tett, azt állítván, hogy a sátánt éppen a jóféle erős ital meg a szajhák tartják távol, mert oda már nem fűződik semmi

érdeke. Az ördög és fiókáinak legfőbb célpontja viszont a kolostorok és minden, ami tiszta és szent életű. Majd eközben a cisztercita kolostor apátjának szavaira hivatkozott, miszerint ez az ördögfajzat a levegőben úszó porszemeken és a napsugarakon lovagol, esőként permetez ránk, s megszámlálhatatlan sokaságuk betölti az egész világot, az egész levegőteget. Saját iskoláik vannak a lelkek megrontására, és jobban beszélnek latinul akármelyik püspöknél. Ma hajlamos vagyok hinni, hogy az efféle okoskodás nem alaptalan, ezek a semmirekellők azonban akkor csupán azért hivatkoztak az apát úrra, hogy mentseget találjanak illetlen viselkedésükre és feslettségükre. Nem tudom, mi lett volna a vége, hogy tán végül magam is erre az üres látszateletre adom a fejem, ha egy napon valamelyik vásártéren meg nem támadnak bennünket az igazi hívők. Az első dolguk volt, hogy máglyát gyűjtsanak, s azon elégették a kártyacsomagokat, a játékkorongokat, a dobókockákat, a parázna képeket és még sok egyebet, amit az álbúcsúsok batyuiban találtak. Nem sok hiányzott, hogy e tárgyak gazdája is úgy járjanak, mint beceses tulajdonuk. Isten mégis megkönyörült, a becsületes polgárok ugyan bottal kergettek szét bennünket, de megkímélték életünket. Így történt, hogy mindörökre hátat fordítva a hamis vezeklők hordájának, egyedül folytattam zarándokutamat.

Teljesen ismeretlen vidékre kerültem, más vallású és nyelvű emberek közé, ám abban a hitben és meggyőződésben, hogy a jóságos angyalok látnak mindent, és tudnak mindent, még az én legtitkosabb gondolataim is, azokat is, eszerint tehát számukra nem lehet titok, hogy én a lelkem mélyén istenfélő és alázatos maradtam mindazon sajnálatos események ellenére, amelyek megbélyegezték ifjúkoromat. De az ég messze volt, a föld pedig közel, tartja egy régi közmondás, s én hamarosan beláttam, hogy az ég mással van elfoglalva, nem az én bajommal. Magam kerestem a bajt, magamnak kell kikecmeregmem belőle. Segíts magadon, az Isten is megsegít. Habár ez ésszerű elhatározás volt, a körülmények nem kedveztek. Ugyanis olyan sűrű köd ereszkedett le, hogy azontúl már csak tapogatózva, teljesen vakon haladhattam előre. Letértem a fő útról, ragadós latyakban jártam ingoványos mocsárvidékre tévedve, melynek levegőjét az enyészet bűze és mindenféle furcsa madarak rikoltozása töltötte be, amelyek közül egyet sem láthattam ugyan, csak a hangjuk tűnt csúfondárosnak s egyszersmind háborzongatónak. Fatörzseknek ütköztem, kísérteties ág-bogak fonódtak testemre pióccákként. Bizonyos idő elteltével végre szilárd talajt értem, a köd azonban nem ritkult. Nem tudom, csupán érzéki csalódás volt-e, vagy tényleg harangszót hallottam, orgona- és hárfazene, templomi kardalt. Már azt hittem, ez a mennybemenetel, hiszen ilyesfélét sugalltak érzékeim, de hát mindezt alighanem az a féllálomszerű állapot okozhatta, amelybe részint a fáradtság, részint pedig az egészségtelen vidék nyomasztó kipárolgásai miatt jutottam. Hosszú bolyongás után, s mivel minden erőfeszitésem, hogy megszabaduljak ettől a szörnyűséges vakságtól, hiába-

valónak bizonyult, elfogyott az a kevéske erőm is, ami még volt, úgyhogy végül teljesen kimerülten roskadtam a nyirkos földre.

Nem tudom, mennyi ideig maradtam ebben az önkívületi állapotban, amidőn semmit sem érezkeltem a környező világból, elég az hozzá, hogy amikor magamhoz tértem, és kinyitottam a szemem, a ködnek nyoma sem látszott. Egy meredek sziklaszirt legszélén hevertem, egypár lépés még, s a szakadékba zuhanhattam volna. Odalentől, mélyen a szirt alatt napsütésben aranyló mezők nyújtózkodtak, buján zöldellő völgyek, sűrű erdők tárultak szemem elé, egy olyan világ, amely merőben különbözött attól a sötét, ködös mocsárvilágtól, ahonnan jöttem. Megdörzsöltem a szemem, nem álmodom-e, de semmi kétség: már a pusztulás tornácára értem, amikor egy angyal jóságos keze megnyitotta előttem a mennyország kapuját. Újult erővel szökkentem talpra, hogy kifürkészem, mi módon juthatnék le a völgybe. Hamarosan fölfedeztem egy lejtőt, egy kis ügyességgel és kitartással azon le lehetett ereszkedni, no meg hát, ne felejtsek el, a legjobb éveimben voltam akkor, olyan korban, amikor az ember ennél sokkal nagyobb akadályokat is legyűr anélkül, hogy egy kicsit is nehezebb esnék. Így aztán örömteli reményektől dagadó vitorlákkal láttam hozzá szándékom valóra váltásához. A Megváltó római helytartója nem ok nélkül kérdezte: Milyen mély a pokol? Milyen messze van az ég? Mert amint abban a katlanban találtam magam, amiről eladdig, amíg messziről láttam, azt hittem, hogy Isten jókedvében teremtette, most egyszerűen azt kellett gondolnom, hogy talán mégis az ördög műve. Mindaz, ami a távolból a természet bájos mértéktelenségének és dúskálásának látszott, közlőrlől visszataszító volt. A hegycsúcsok (az egyikről éppen az imént ereszkedtem le) torz emberfejekre emlékeztettek, az égen pedig sűrű gomolyfelhők dermedeztek mozdulatlanul, akár a mélyből a felszínre bukkant vízbe fúltak tetemei. Maga a föld, amin jártam, vastagon terített, csupa-csupa rohadék volt, abból nőttek ki a terebélyes fák emberszem alakú levelekkel rajtuk, a réteket pedig nagyra nőtt, sötét színárnyalatú, félelmetes virágok borították, minden szépség és báj híján. Arról a fáról, amely éppen a fejem fölött terjesztette ki lombosátoát, letéptem egy nagyobbfajta, alma formájú gyümölcsöt. De a kezemben rögtön szétmállott, és sűrű, ragadós levet eresztett, amely olyan volt, mint a vér, úgyhogy undorodva hajítottam a magas fűbe. Nem hallatszott madárdal, sem rovarzummögés, nem hallatszott semmi sem abból, amittől örül az ember lelke a természetben, mindenütt csend honolt, e dermedt, halotti mozdulatlanság elválaszthatatlan tartozékkaként. Amikor pedig az erdőben járva félrehajtogattam az utamban álló ágakat, valóságos, fájdalmas jajszavakat véltem hallani, amit, igaz, érzéki csalódásnak tulajdonítottam. Olybá tűnt, mintha mindenk fölött, ami létezett és sarjadt ezen a tájon, a halál hírhedt jelszava lebegett volna: *»Yo sono la Muerte cierta a todas criaturas!«*

Az egyik tisztáson játszadozó fiúcskákat és kislányokat láttam. Kézenfogva járták körtáncukat, ámde anélkül a pajkosság és jókedv nélkül, amely a fiatalság ékessége. Az előtáncos szerepét játszó kisfiú *Az ártatlan gyermek* néven ismert ereklyére emlékeztetett, amely nagy kristálykoporsóba zárva fekszik az egyik párizsi szentélyben. Sok évvel később, amikor elzarándokoltam a *Des Innocents* sírkertbe, akkor éreztem ugyanígy a halál jelenlétét, csakhogy ott a betlehemi gyermekek a föld alatt nyugodtak, nem a haláltáncukat járták. Akkor még sok mindent nem tudtam, amit ma tudok, de vannak dolgok, amit az embernek nem is kell tanulnia, bizonyos dolgokat, mint mondani szokás, az anyatejjel szívja magába. Amidőn a vastag fatörzsek mögött meg-megbújva egészen megközelítettem őket, felfedeztem, hogy itt csupa törzszülött gyermek táncol, azok a kis gnómok, akikből – ha hinni lehet a krónikáknak – századunkban több születik, mint korábban bármikor. Művelt elmék szilárd, kétségbevonhatatlan összefüggést állapítottak meg az erkölcsi lezülles meg a természet rendjének megbontása között. Az ember vétkezése a természetre is kiterjedt, és akkor minden a feje tetejére állt. Amikor olyan idők jönnek, hogy az ostobák és a romlottak kaparintják meg a hatalmat, és ők uralkodnak, amikor a hazugság lesz az igaz, a bűn felmagasztaltatik, és a butaság fitogtatja magát, olyankor az ember is elállatiasodik, testileg is eltorzul. »A feje tetejére állt világ romlott világ« – olvastam egy könyvben, amely nemrég volt a kezemben, a címére is emlékszem: *Az örültek hajója*, igen, ez a címe. Azért említem, hogy fölkészítselek benneteket arra a látványra, amely borzadályal töltött el. A rejtekhelyemmel szemben levő közeli erdőből csupa félig állat, félig ember formájú szörnyalakokból álló menet kanyarodott elő, hogy csatlakozzon a táncolókhöz. Elöl egy rémséges állat haladt elefántlábakon, számarfeje és asszonyi keble meg hasa volt, utána megint csak valami fura lények jöttek, amelyeknek a testét tetőtől talpig halpikkely borította, majd egy vaddisznó emberi végtagokkal. A különös menetet egy szőrös teremtmény zárta, ennek két feje, két farka és hat lába volt. Hát el tudjátok képzelni, hogy nézett az ki, amikor ez az elképesztő összevisszaság táncra perdült? Életemben nem láttam ennél borzalmasabbat, remélem, nem is fogok soha többé! Erre mondhatta volna egy tudós bölcs: »A világ minden nyomorúsága, minden elkövetett bűne, a rengeteg sok gyűlölet, mind rajta hagyja bélyegét a világ szellemén, s ennek révén az emberi testen.«

Az ilyen felfordult, elfajzott és torz világban, amely annyira eltávolodott önnön lényegétől, immáron semmiféle rend nincs sem a szellemiekben, sem pedig a természetben, s minden a káosz felé rohan. Egy ilyen válságra egyedül a Végítélet hozhat megoldást. Így gondoltam akkor, így gondolom ma is. Nézzetek csak körül, nézzétek, hogy megsokasodtak a csavargók, kalandorok, a velejükig romlott gazemberek, szemfényvesztők és boszorkányok. Arra felénk, a szülőföldemen, nemrég egy asszony huszonöt gyermeket hozott a világra,

mindnek disznófeje volt, és esze is csak éppen annyi, mint egy sörtésnek. Azokat, akiknek eszük van, kitzasztják, vermekben, odúkban és mocsokban leszen lakásuk, míg ellenben a legmagasabb állásokba azok az emberek kapaszkodtak fel, akiknek az esze ugyan rövid, de a bűnlajstroma annál hosszabb. Minden tótágast áll, mindent tönkretesz a parlagi együgyűség és a butaság!

No de engedjétek meg, hogy végig elmeséljem ezt az élményemet, amely ráébresztett, milyen is a világ igazi arca, az, amelyet ma is látok. Ott álltam tehát a rejtekhelyemen, elborzadva ennyi istentelenség láttán, merthogy csakis ez lehet a sok szörnyeteg zsinatolásának oka. Hiszen ti is, az országutak örökös vándorai, hát nem találkoztok naponta a nagy rendellenességek műveivel, ahogyan egy költő mondta?

Megannyi alaktalan szörnyeteg

Lábásfej és fejeláb

Halva született csecsemő, kutya, macska, bari és borjú

Teste kettő, szeme három, füle öt.

Ekkor a korhadt televény porhanyós földjéből, váratlanul, olyan undorító állatok bújtak elő mindenünnen, mint amilyenek a patkányok megtermett példányai, aztán gyíkok, békák, kígyók, vakondok, szárnyas skorpiók, s valamennyien a körbefogódzó táncosok irányába tódultak azzal a látható szándékkal, hogy csatlakozzanak hozzájuk. A szétkapart, nyitott lyukakból pedig hatalmas férgek és bogarak rajzottak elő, a testükön, fejükön valamiféle ember formájú kinövésekkel, amelyek még visszataszítóbbakká tették őket. El kellett hagynom búvóhelyemet. Észrevétlenül el akartam illanni, de eközben nem voltam eléggé óvatos. A szörnyszülöttek észrevettek; leírhatatlan cincogás, visítozás, rőfögés, fülsiketítő hangzavar támadt, s ez az egész elfajzott fajzat, félbeszakítván ostoba szórakozását, nekem rontott. Minden megmaradt erőmet összeszedtem, és sutty, be az erdőbe! Leírhatatlan félelmemben olyan eszeveszetten futottam, hogy hamarosan leráztam üldözőimet. De utána még sokáig a fülemben visszhangzott a börduda, a nyenyere meg a pánsíp hangja, és a szemem előtt lebegtek ennek a *Danz de la Muerté*-nek a jelenetei, már ahogyan az efféle táncot ifjú barátunk hazájában nevezik.

Magam mögött hagytam ezt az elátkozott vidéket, méghozzá ugyanazon az úton, amerről jöttem is, és csak arra kértem az Urat, hogy távol tartva azt az eltévedt utas tekintetétől, áthatolhatatlan köddel és az éjszaka vaksötétjével borítsa be a rémségeknek emez országát! A félelmetes mocsárvidék most várva várt mensvárnak tetszett. A jó isten meghallgatta kérésemet. Az egyik kegyhelyen értékes ereklyét vettem, Krisztus véréből kaptam egy üvegcsével. Abban a reményben, hogy zarándoklásommal levezekeltem az emberölés vétkét, elhatároztam, hogy hazatérek. Ámde szülőföldemhez közeledve, mind nagyobb

nyugtalanság vett erőt rajtam. A valamikor túlságosan is forgalmas utak, amelyeken az emberek százezrei utaztak a szélrózsa minden irányába, most úgyszólván elnéptelenedtek. Elvértve ha akadt is szembejövő, félreállt, és került mindenféle beszélgetést. Rövid távollétem alatt a falvak olyan különös változásokon mentek át, hogy még azokra is, amelyekben pedig többször megfordultam, alig ismertem rá. A földeken tüzek égtek, melyek célját és rendeltetését nem értettem meg mindjárt. A levegőt átható, elviselhetetlen bűz töltötte be. Nyitott sírgödrökre akadtam, tele voltak oszlófélben levő emberi tetemekkel. Körös-körül emberi és állati maradványokkal táplálkozó kutyafalkák kóboroltak. A kiéhezett jószág is ezen a halotti toron marakodott. Mértéktelenül elszaporodtak a patkányok. Embertestű és madárfejű alakok jártak házról házra, és hordták ki a halottakat. Mi ez, rossz álom talán? Elmenekültem egy fejtetőre állított, torz világból, a rémségek országából, és most egy ugyanilyen világba kerültem vissza?! Egy olyan világba, ahol arat a legborzalmasabb tömeghalál, amely egész nemzeteket és országokat kerget örületbe és tesz hideglelőssé. Itt, ezen a ponton, nincs már sem istenfélelem, sem istentagadás, mindkettő értelmét veszti, itt a halál oszt áldást a bűnre és gonoszságra. A jövőre pedig senki sem gondol többé. Ami van, az csak egy kollektív hisztéria – és a halál. S én mindennek a kellős közepébe csöppentem bele. Elmentem a zarándokok útján, hogy levezekeljem bűnömet, majd amikor visszajöttem, íme, mire jöttem vissza. Beteg közállapotok fogadtak, erőszak, amelynek gyakorlásában már nem voltak vétkesek és ártatlanok, általános esztelenség és minden szellemi meg tárgyi érték pusztulása. Otthonom már nem volt, apám és anyám csontjai vagy valamelyik tömegsírban pihentek, vagy kóbor kutyák és dúvadak étkéül váltak temetetlenül, a szülői házat kifosztották a döggeszelyűk, akiknek semmi sem szent. Körös-körül mindenütt rablók és mindenféle haramiák tekeregtek, akik az országos szerencsétlenségben lelték meg a maguk hasznát.

Fölkerestem a püspök urat, annak idején az ő engedélyével és áldásával keltem útra. Eleinte nem ismert meg, de utána, amikor elmagyaráztam, ki vagyok, és mi mindent éltem át az úton, a püspök úr csak két tenyere közé fogta a fejét, és egyenletes ritmusban ingatta a felsőtestét, úgyhogy már arra gondoltam, hogy hát, mint annyian mások, ő is meggabalyodott, szegény. Nem hónapokig voltál távol, hanem évekig, sok-sok évig – világosított fel a püspök úr később. Sokáig nem tudtam felfogni, hogy valóban ifjúként mentem el, és középkorú férfiként tértem haza. Abban a rémországban töltött percek és órák, valami furcsa és rejtélyes kronométer szerint, hónapoknak és éveknek számítottak.

Újból elhagytam a szülőföldem, s hivatásos zarándok lettem. Bűnbocsánatot vásárolok azoknak, akik jól megfizetik szolgálataimat. Nekem ez olyan üzlet, amely mindig virágozni fog, amíg csak bűnösből és szent ereklyéből lesz

elegendő ezen a világon. Márpedig sem az egyikből, sem a másiktól nem leszünk híján. De hát ahogyan öregszem, mind gyakrabban ötlik fel bennem: mire jó mindez? Egyáltalán minek az élet, ha valamiféle nálunk hatalmasabb erők bármikor kedvük szerint beleszólhatnak, megváltoztathatják, módosíthatják, azt csinálnak vele, amit akarnak? Ha úri szeszélyük szerint labdázhatnak velünk időben és térben, az álom és valóság, a kegy és kegyvesztettség végletei között, lenéző göggel játszadozva mindazokkal az állítólag biztos és szilárd támpontokkal, amelyeken az ember élete nyugszik? Mire jó az ilyen élet? Meglehet, csak arra, hogy azokban a percekben, amikor – mint most is – az út fáradalmait pihenjük, magunk is elmesélhessünk egy különös történetet, egyet a sok közül.”

BORBÉLY János fordítása

PAVLE POPOVIĆ KÉT VERSE

TALÁLKOZÁS 37°-ON

Az autóbusz-állomáson
A SPENS-nél Újvidéken
Szembejön velem Gojko Janjušević mint az ítéletidő
Rejtélyes és őszül már
Ah, hát te . . . hát hogyan . . .
Úgy ahogyan kell, mondom.
Vigyázz magadra, ember, vigyázz
Ne fuss ki balgán, arcod nem ég
A mi napjaink ölnek
A szemüvege mögött rejtélyes és gyanakvó.
A zsúfolt autóbusz elhúz
Nincs időm felugrani
Nincs időm félni és óvatosnak lenni
Lehet, nem is akarok. Az autóbusz elhúz.
A java még csak most jön
A járművekben testek, az állomásokon lelkek.
Fojtogat a hőség, mondja az égre meredve
A Gračanica folyik-e visszafelé
Vagy Ogradica viaszvirágai pislákolnak.
Éget, Mostarban nincs eső, nincs

a régi Híd

A partokat meg nem békülő gyűlölet feszíti szét
És van könny és van gránát is
Égnek a háztetők, ég a szőlő és a bozótos
Ég Kamen. Aleksa többé nincs Ott.
A Neretván hullák és narancsok úsznak a tenger felé
Gojko esőről álmodik remegve.

Lázálom.
Hogyan ITT MARADNI
Hangja a tömegeké és mindenre elszánt.

HÁBORÚ

Virágvasárnap
Későn kelve
Mikor kifakulnak a lázálmok
És a látomások
Húzzátok föl a ruhát melyet
Kivételes alkalmakra őriztetek
Frissen borotválva és illatosan
Álljatok meg a téren
Hol fiatal zsoldos lányt ölel
Öregember halad át csüggedten és esetlenül
S egy nő siet valahova némán.
Attól a tüdőbajos virágáros lánytól
Vegyetek rózsát fehérét
Tűzzétek a virágot kabátotokra
A vasárnapi reggel derűjével
Mosolyogjatok magatokban a gyerekeknek
Ártatlanul. Mosolyogjatok az új napnak
És az új ruhának, parádéra készen.
Ha azonban észreveszitek
Hogy senki sem figyel rátok, s a zavart
Járókelő megretten
A kabátra tűzött virágtól
S a ti világba mosolygó derűtöktől
Akkor, higgyétek el, valami szörnyű
Történt a városban.

CSAPÓ Julianna fordításai

A 82 296. SZÁMÚ MENEKÜLT NAPLÓJÁBÓL
A PODRAVSKA SLATINA-I STEVO PUPIC
ÚJÉVI KÉPESLAPJA

L U K A Š T E K O V I Č

„kívánom neked hogy
túléld 1991-et is”

ezt írta nekem
egy újévi képeslapon
barátom
a Podravska Slatina-i Stevo Pupić

az elesett kapelnai első harcos fia
a krndijai partizánfutár
a neves slatinai tanár
(szerbhórvát nyelv és irodalom)
a helyi rádió szerkesztője
az Én embereim könyv szerzője
a kifogyhatatlan költő

ügyeletes látnoka
megannyi gondomnak-bajomnak

újévi képeslapja
majd egy évig volt
kabalám

és
amikor egy éjszakán
december 19. és 20. között
menekülni cihelődtem

„útiládamba” tömtem:
 a cirill betűs írógépet
 a befejezetlen kéziratokat
 a könyvek közül egyedül
 Miodrag Pavlović
 szerb költészeti antológiáját
 a fontosabb iratokat
 két inget

kezembe akadt
 Stevo újévi képeslapja is
 (giccses motívum:
 három díszgömb egy fenyőágon
 egy játékautó
 egy piros szalaggal átkötött patkó)

parázs nem perzselhetett
 volna égetőbb sebet

 elolvastam még egyszer:
 „kívánom neked hogy
 túlélj 1991-et is”

és Viroviticából
 Barcson át Pécsig és Mohácsig
 a Dunán átkelve
 érkeztem Belgrádba

hogy napokon át kérdezősködjek
 a menekült slatinaiak között

vajon megérte-e 1992-t
 barátom is
 a baljós látnok
 Stevo Pupić

GYÓRFFY Zoltán fordítása

OH, A PUSZTULÁS TANÚJA MEDDIG LESZEK MÉG!

MILICA MIČIĆ - DIMOVSKA

„Puhatold ki, milyen segítséget nyújthatnak nekünk a te Ravanicádból”, írta neki Mihailo belgrádi érsek. Miközben levelét olvasta, amelyben az augusztus közepe tájt Nevesinjénél elesett két hercegovinai felkelőért, Pecijáért és Ostojáért tartott méltóságteljes gyászszerartásról is tájékoztatta, a szerartásról, amelyet tizennégy pap segédletével személyesen az érsek tartott („a templom zsúfolásig megtelt, s a fekete ruhás asszonyok fuldokoltak a zokogástól”), ott zengett a fülében mély és erőteljes hangja, az egyetlen, mely apjához, Avához mérhető. „Drága húgom”, fordult hozzá bizalmasan, „tudom, hogy idejöveteleddel a templomunk s a Vöröskereszt köré csoportosuló istenfélő és hazaszerető nők irgalmas társasága is kimozdul tevékenysége holtpontjáról; beszédkészségeddel kiemeled majd őket a közösségi érdektelenség állapotából, te, anyagiakban oly szegény, lelkiekben oly gazdag, légy üdvözölve közöttünk . . .”

A keresztényi szeretet harmatkönnyeivel áztatta többször is a levélpapírt, így két-három helyt elmaszatolta a tintát. Egy halványkék folt mögül majdnem teljesen szétfolyt betűk, két szó volt kivehető: „szívnek kincstárnoka”.

Eltelt már másfél óra is, ám kedves hösnóm még mindig Milutin rendházfőnökkel sétált, időnként arra figyelve föl, milyen nehézkesen húzza a lábát, s botjával – kis pecséteket alkotva, amelyek csakhamar a porba merültek ismét, vagy a bothegy által lesújtott, lassan emelkedő fű takarója alá kerültek – milyen tompa ütések mér a földre.

Minden omladozófélben volt. Nyomorúságos és roskatag az egész. Oh, én Ravanicám, nincsen gazdád, gondolta, amikor a második kört tették meg a templom körül, amelynek repedezett vakolata látni engedte sárgás tégláit. Az északi lakószárny tetőzete beszakadt, a fából készült grádics kopott és ingatag volt. S az a terasz is az épületszárny déli oldalán, az a kilátó is, amelyről egykor maga Rajačić pátriárka gyönyörködhetett Vrdnik panorámájában, az is ugyan-

úgy megrongálódott; tartószerkezete a vázig, a rozsdáette konzolokig lecsupaszkodott. Állt ezen a teraszon, és viszonoztta a nép köszöntését. Pompás miseruhája csillogott, mintha színarany lett volna, s fején a süveg, mint a nap, úgy ragyogott. A színes viaszképekkel díszített lila lobogók, amelyeket körmenet alkalmával szokás a templom körül hordozni, egészen a terasz széléig értek. Rajacíc pátriárka előkelőségéről maradt emlékezetes számára. Nincsenek többé hozzá hasonlatosak, legalábbis nem itt, fordult meg most a fejében a kolostorfőnök mormogását hallva, de egyáltalán nem hallgatva azt. Kígyófejes jogarát is, akár a harci kopját, úgy tartotta, emlékezett. Veszélyes volt, mint a kígyó. És ő, az ártatlan galamb. Látogatóba jött hozzájuk, apjához és hozzá. Megtekintette szerény lányszobácskáját is, az övét, a szerb költőnőt. Alázatosan megkérdezte: „Merészkedhetem-e Óméltóságodnak saját verseim egy könyvecskéjét adományozni?” „Merészkedhetsz, de még mennyire, hogy merészkedhetsz, s én a legnagyobb örömmel veszem, gyermekem.”

Már égetni kezdték a szemét azok a könnyecseppek, amelyeket a rendházfőnökkel folytatott séta közben feltoluló emlékek csaltak ki. Szerencsére, mint-hogy a rendházfőnök belemélyedt egy régi kézirat leírásába, nem vette észre elrövedezését és felindultságát. Teodóra megjelenése a konyhaajtóban lehetővé tette, hogy ismét a való világ felé forduljon.

– Ah, te bestia, tudod, hol a helyed! – kiáltott fel ernyőjét társalkodónőjére szegezve.

– Bab és mákos metélt lesz ebédre – közölte Teodóra, aki nem távolodott el a konyhaküszöbötől. Űrnőjének azonban fontosabb dolga volt, mintsem hogy a konyhában szaglásszon. Végző ideje volt már, hogy beszédét a kolostorfőnökkel megbízatása irányába terelje.

A délutáni nap vakítóan ragyogott, amikor kiléptek a templomfal hűvöséből. Ismét szétnyitotta ernyőjét, amely görbe árnyat vetett a földre. Az ódon forráskútból csobogva folyt a víz, kiömlött a kővályúból, eláztatta a füvet, cuppogós-nedvessé tette a talajt azon a helyen. A táblafelirat arról tanúskodott, hogy Filip és Dimitrije előljáró urak 1699-ben felújították a kutat. Kissé lekicsinylően mosolyodott el, előre élvezve a helyzetet, ha majd bemutathatja tudását a rendházfőnöknek (hisz ismeri ő Ravanicát nálánál sokkal régebbtől fogva). S persze nemcsak a tudását és a műveltségét, hanem az ügyességét és a taktikai érzékét is. A kút fölötti felirat jó ürügy volt ahhoz, hogy beszélgetés közben a saját malmára hajtsa a vizet.

– Istenem, add, hogy Bosznia sorsa az legyen, mint e feliraté ezen a táblán, vagyis alkonyodjék le a töröknek – mondta a lelkesedéstől elragadtatva, ügyesen összefűzve a múltat a jelennek. – Miként azt ön is tudja, az oszmán felirat most a hátapon van, és adja isten, hogy többé ne lásson napvilágot. És ha már Boszniát és a törököt említem, Mihailo érsek azt írta nekem . . . – s itt megszakította beszédét, mivel a kolostorfőnök teljes érdektelensége kelle-

metlenül érintette. Gyengéd mosollyal bámult ő a kútba. Nem várta volna tőle a tábla másik felén levő török felirat tartalmának e bús hangú felmondását. Micsoda édesszájú önélvezettel, micsoda istenkáromlással mondja el ama felirat szövegét, mintha csak az evangéliumból olvasná – gondolta nem kis haraggal.

„Rajta, mondd ki a mi időnk szerinti dátumot, s igyál vizet a kedvemért, Haszan-Huszein üdvéért . . .” – csörgedeztek a szavak a kolostorfő ajkáról. „Igyál vizet a kedvemért . . .” Ami őt illeti, sohasem oltaná a szomját ilyen istentelen forrásnál. Nem békélt meg azzal a gondolattal, hogy a kutat a török emelte. Egyébként is, mi értelme van megjegyezni valamennyi szavát e feliratnak. Hát egy rendházfőnöknek fejből kell tudnia őket, s örömét lelnie bennük? – kérdezte magától bosszúsán, és bosszúságában eszébe jutott, hogy azt már kétszer is Leopold-érdemrenddel tüntették ki tudományos munkásságáért. A császár alattvalója. Nem sajtásága a hazaszeretet.

– Önt minden foglalkoztatja, ami történelmi, ám engem csak a szerbek sorstörténete érdekel. Vannak olyanok, akik megszólznak a szerbség iránt érzett elhivatottságom miatt. Még az édesbátyám is közöttük van. A szerbség sorsa most dől el Boszniában és Hercegovinában – selypített, mint mindig, ha elragadtatta magát az agitációban. Eszébe jutott, hogy Milojević történész példája alapján azt is mondhatta volna, hogy a „szerbség krónikása”.

– Hallom, hogy népünk szenved ott – a rendházfőnök hangja bágyadtan szólt. Ismét a templom hűvösébe léptek, s egyikük a bottal, másikuk az ernyő hegyével vizsgálta a talajt. Mindketten feketében voltak.

– A püspöktől, odaátról várható a segítség. Valamennyi segély Oroszországból is érkezik a belgrádi érsekség címére, rengeteg rubel összegyűlt már. Érkeznek adományok Moldáviából, Bánátból . . . Egy-két krajcárt – amennyit bír – minden érző szív juttat e célra, akinek lehetősége van rá – forintokat. Itt megállt, mert eszébe jutott, hogy ez év tavasza óta a kolostorfőnöknek is tartozik egy forint harminc krajcárral, amit a Zimonyba tett útjára adott kölcsön neki. Egyszer még vissza fogom fizetni, egy szerb nő senkinek sem maradhat adósa, gondolta, és a saját hibátlansága és becsületessége miatt érzett meghatottságtól és ujjongástól összeszorult a torka.

A rendházfőnök megtorpan:

– Öminenciája tudja, hogy mi szegény család vagyunk, a ravanicai föld az utolsó osztályba tartozik.

Élvezettel nézte, miképp kínlódik és köntörfalaz, szárazságot és jégverést hozva fel mentségül.

– A jég mindent elvitt a tavasszal – mondta ki ugyanazon szavakat, amelyekkel egykoron maga is érvelt. Ő is ugyanígy siránkozott, amikor még volt valamije, de most már egyetlen szólótökét sem mondhat magáénak. Mindent dobra vertek. Jégverés érheti, ami őt illeti, valamennyi szólóskertet a közelebbi

és a távolabbi környéken egyaránt. Mintha nincstelensége és feladata felül-
emelte volna mindenen. A hangjába nyájasság vegyült:

– Ah, atyám, e beszédnek nem az a célzata, hogy közösségük elszegényedjék,
hanem hogy megszervezzék az adományok gyűjtését – szólt kenetteljesen,
mintha ő lenne az idősebb, s valamiféle joga volna őt kioktatni. – Célunk az,
hogy pravoszláv Sionunk, a Fruška gora-i kolostorok hírnevet szerezzenek
maguknak, és minél több adományt gyűjtsenek.

– Nos – szakította félbe a rendházfőnök – German Andelić püspök a jövő
héten Karlócára látogat. És a pakraci érsek is, aki a barátom. Majd tárgyalkunk
erről is.

Visszatért hangjának szilárdsága. Kibúvót talált, de már nem volt dühös rá.
Elállt meggyőzésétől. Közeledett az ebédidő. Alig hallhatón megkordult a
gyomra az éhségtől.

A haranglábról egy galambocska ereszkedett a rendház könyvtára előtti
palánkra. Bögyösködve turbékolt a könyvtár előtt. Hősnöm kemény, szigorú,
a kontyból előtűnő ősz hajszálak övezte arcát mosoly lágyította. Könyvei
jutottak eszébe, amelyek e könyvtárban lelhetőek, s amelyeket majd egykoron
valaki olvasni fog. Bizonyára nem a szerzetesek lesznek azok, hanem majd
valamely ide tévedt vendég, ki tudja, honnan és mikor, lehet, hogy amikor ő
már nem lesz az élők sorában . . . Mindenkor el tudott érzékenyülni a könyvei
és a sorsa ébresztette gondolatoktól. Ilyenkor nagylelkű figyelmesség kerítette
hatalmába mások iránt.

– Még foglalkozik tudománnyal, atyám? – kérdezte nyájasan a rendházfő-
nököt?

– Ah, nem annyit, mint amennyire módom volna. Ezekben a napokban
fejezem be az egyik másolatot.

Régtől fogva ismert volt előtte a rendházfőnök passziója, a régi és ritka
kéziratok másolása. Mutatott neki már néhány régebbi munkát, készeket,
mindenkor valahova félretekintve, ha cikornyás, díszes csavarintásokkal ékített
betűit csodálta. Neki, az írónőnek, mint mérvadó személynek felolvasta a
sorvégi ajánlását, a másoló üzenetét, alázatosan várva véleményét. Volt ebben
valami megható, az elmaradhatatlan „én gyarló és bűnös barát”-tal egye-
temben.

Elnézte, miként simogatja a szakállát, és azt gondolta: Oh, Istenem, ez az
a törekvő, istenadta alázatosság, amiért semmi áldozatot nem kell hozni.

Nagylelkűsége lelohadt. Nos, mondta neki a rendházfőnök, csak néhány
sornyi átírnivalója maradt Stefan Ravaničanin szerzetes kéziratából. Felsőhaj-
tott magában: Milyen nagyszerencse volna, ha én is ugyanezt tehetném valahol,
egy kolostorban ülni és másolni, másolni, naponta lencsét és babot enni, némi
olajjal, néha hallal, igen, igen, másolni . . . Úgy érezte, e végtelen másolás

során megfélekedzne eposzalkotói vágyáról, amelynek lehetősége egyre távolabbinak tűnt számára.

A rendházfőnök orcái, orra, szemhéja és homloka, mintha sohasem látott volna napot, fehéredett, mint a liszt. Ráncai petyhüdtek, duzzadtak voltak, a haja és a szakálla seszínű. S nem is öszül, bár a nyolcvanhoz közeledik. Nem haragudott, amikor szólították a kapuból. „Ezek a pórok mindenért hozzám fordulnak”, motyogta, mintha elnézést kérne tőle, ám hősnőm tudta, hogy ezzel a mondatával bizonyítja, nincs mentve a gondoktól, miként azt ő gondolhatja. Miközben távolodott tőle, odakiáltotta neki: „Felmegyek az ebédlőbe, hogy még egyszer megtekintsem ama festői pusztulását a szerbségnek.”

Azt nem mondta, hogy „még egyszer távozásom előtt”, a végső távozás előtt e térségből, amelyhez a már ismert érzések fűzik. Felfelé kapaszkodott a csikorgó lépcsőkön (azokon a kopottakon, így vigyázott, hogy el ne csússzék), s a fejében Vid-napi költeményének két sorocskája kavargott:

*De minden szerbet, ki e tájnak szülötte,
Hős szíve egyenest Rigómezőre vezette.*

Valahol mélyen, lelkének legrejtettebb labirintusában egy Vid-nap előestéjén hallott melódia zúgott. Egy a szent Lazar fejedelmet dicsőítő himnuszok közül. „Dicséretessék a Te neved!” Mintha látná őt töviskoszorúval a fején. Ah, mily gyászos színtere ez sorsunknak. Édes-bús vágyakozás kerítette hatalmába arra készítette, hogy megszaporozza lépteit. Ernyőjének koppanásai a folyosó rózsaszín padlóköckáin úgy szóltak, mint valamely óra ütése. Rendkívül kihaltnak tűnt, hisz itt valamikor hangok és léptek zajától volt hangos minden. Zarándokok érkeztek mindenünnen, hogy láthassák a freskót. Oh, oh, oh! Emlékezett sóhajaikra, amelyeket a legszörnyűbb jelenet váltott ki: Bajazid leüti a lováról lebukott, térdelő Lazar fejedelem fejét. Kicsit arrébb, mintha ugyanazon időben történe, Miloš Obilić felkoncolja Muratot. Mindig vigasztalóan hatott rá ez az egyidejűség. A bal sarokban, akárha maga a püpos, szörnyűségesen vigyorgó sátán volna, lovasaival (rendkívül tömör sorokban) Vuk Branković távozik árulóként. Úgy tűnt, valósággal lelopakodik a képről, a nyitott ebédlőablak felé rohanva, amelyen meleg Vid-napi estéken hegyi szellő hatolt be, felfrissítve az asztalvendégeket.

S íme, a félig tárt, rozoga, már csak az egyik sarokvas tartotta ajtó, amely mozdulata nyomán csikorogva nyílik. Az asztalokat és a székeket valamiféle zsákokkal takarták le. Vakolattörmeléken lépdelt. Istenem, jajdult fel. Ez a valóság, vagy csak álmodik?

Teljes darabjai hiányoztak a képnek. A nedvesség alattomosan kikezdte a falat, felduzzasztotta, aláásta.

A padlón a kép egy részlete, egy török turbános fejét ábrázoló vakolatdarab hevert.

A mennyezeten, akár egy szédült fészek, zsindey övezte lyuk tátongott.

– Oh, a pusztulás tanúja, meddig leszek még! – jajdult fel hősöm, miután bizonyos ideig némán bámulta a sérült falfelületet, a szürke repedéseket, amelyek száraz mederként hasították fel a képet.

Valaha, gyermekkorában, áttetsző anygként lépett be e képbe, mint kinek hatalmában van visszapergetni az időt, és megváltoztatni a történeteket. S ezt mindig ugyanazon mozdulat eredményezi. Keresztet rajzol a török feje fölé, akinek jatajánja épp akkor ért Lazar fejedelem fehér torkához, és abban a pillanatban minden az ellenkezőjébe fordul. Lazar fejedelem lesz az, ki a karddal lesújt. Olykor Rigómezei lánynak öltözve avatkozott be a csatába, ám természetesen nem az az egyszerű Rigómezei lány volt (a csatába késve érkező), hanem tündér, aki egyetlen pillantásával véget vet a szerbek vére hullásának, és begyógyítja sebeiket.

Minden a szeme előtt kavarog, Miloš különös szárnyas kalpagja, akárha kihegyezett fülei lennének, úgy lebeg az orra előtt, a kardok fémes villogása fegyvercsörgésbe (s ezt leggyakrabban valódi csörgés eredményezte, de nem a kardoké és a jatajánoké, hanem az evőeszközöké, amelyeket a szakácsnő rendezett az ebédlőasztalra), győzedelmes fegyvercsörgésbe olvadt. És számára már semmit sem jelentett Vuk Brankovićnak és páncélosainak ama áruló távozása, vagyis nem jelentette a szerbek sötét végzetét, csak gyáva szökését egy nyomorultnak, akinek nevére többé senki sem emlékszik.

Száma számára ez a kép mindig újbóli megvalósulását jelentette ezen élményeknek, azaz a szerb történelem e legdicsőségesebb és legfájdalmasabb pillanataiban való elmélyülés élményének. Csak olykor volt tudatában (akár valamiféle erőpróba előtt találva magát) az ebédlői környezetnek, a hosszú asztalnak a lezajlott lakoma maradványaival, a szétszáradt csónaknak látszó halcsontvázzakkal, harcsa-, ponty- és csőrös kecsgefejekkel, kocsonyás szemgolyókkal, rózsaszín bortócsákkal, amelyek eláztatják a kenyérdarabokat, vagy vérként ivódnak bele az asztalterítő vásznába. Oh, a szenvedők véreként! Oh, szent vér az! . . .

Fél óra múltán Teodóra olyan helyzetben találta a tönkretett kép előtt, mintha ravatal előtt állna, s a néma tiszteletadás perceit róná le. Csak a harangsrás és a lobogósuhogás lehetett megfelelő hang e helyzetben. Teodóra egy fütttyel nyugtázta az ebédlőbéli felfordulás látványát. Majd hozzátette: „Kész az ebéd, Milka kisasszony!” Felemelte úrnője ruhájának fekete uszályát: „Lerázom róla a port!”

– De ki fogja ezt a szennyet a képről letisztítani? – kérdezte Milica. – Oh, szerencsétlen vitézeim! – kiáltott fel, mert nem tudta kivenni ki kicsoda ebben a szürkéségben, amelyet a nedves, pókhálós forradások alkottak. Lefelé a

lépcsőn, Teodórát követve, egész idő alatt sóhajtozott: Siralmas jelenkorunk! Siralmas jelenkorunk! Vigasztalón hangzott számára, egy nem tudni honnan odarebent üzenet, a 119. szoltár egy sora: „Fordítsd el rólam a szidalmat és a gyalázatot, mert megőriztem a te bizonyságaidat!”

A konyha előtti tornácra volt az asztal megterítve, rajta középtűt jókora kenyér, négy fehér porcelán mélytányér, pléhvillák és -kanalak (nem aranyak és ezüstök, mint a főúri udvaroknál). A rendházfőnök és két szerzetes várt rá az asztalnál.

– Milutin atya, elszomorított a látvány odafönt. Hát mindig csak a pusztulás! Visszatér-e valaha Dušan cár aranykora! – mondta sóhajva.

– És ki tudja, arany volt-e, gyermekem? Ki tudja, mily bűneik voltak eleinknek? Lehet, hogy már dicsőségük zenitjén magukban hordozták a pusztulás csíráit. S meg is vagyon írva az Izaiás-levelekben: „A szerb föld elpusztul, és senki sem állhat e pusztulás útjába.”

A rendházfőnök örvendezett valamiért. Az epe úgy csepegett az ajkáról, akár ha méz lett volna. Milica felismerte nála ezt az önérzetet, amelyet a szerbeknél olyan szavak váltanak ki, mint a „pusztulás”, a „büntetés”, a „bűn”. És mi marad? „Mi léssen maradandó?”, tette fel a kérdést magának szelíden tekintve a nő szemébe.

A rendházfőnök nem a szerb császárság, hanem a szerzetesség vesztét sajnálta. Kenyérdarabokat mártogatva a levesbe, kedvence példáját hozta szóba, Jefremét, a böjtölő remetéét, „aki éveket töltött egyes-egyedül egy barlangban, makkot és erdei füveket fogyasztott, egyáltalán nem törődött a hiú világi élettel. Még csak pátriárka sem akart lenni”.

– Az akkori szerzetesek egyedül az ájtatossággal és Isten imádatával voltak elfoglalva, s nem foglalkoztak földműveléssel, szőlészettel és borászattal, mint mi mostanság. Lám, Makarije testvérünk ma akár az ujjá nélkül is maradhatott volna, miközben az abroncsokat javította a boroshordókon a pincében – mondta kissé gúnyolódva Makarijén, akinek egy rongydarabbal volt betekerve az ujjá. Makarije testvér savanykás borszagot hozott fel magával a pincéből, gondolta hősnőm. A rendházfőnök zöldes árnyalatú, zavaros, vékony kövidinkát töltött a poharába, amelyre szőlőszemeket véstek. Milica vizet töltött utána, pont az előírások szerint, három a kettő arányban, nehogy valamiféle részesegesnek nézzék. Ismét penészes ízt érzett. Nem tudják lefejtetni, nem tudják megjavítani a virágos bort, nem tudnak a darabokra vágott zöld tölgyfakéregről, amelyet azért tesznek a hordóba, hogy a fenékre húzza a penészt, nem tudják kénnel sem befüstölni a hordót, s honnan hallottak volna a búzavirágról és a zsályáról, a csalánról és a petrezselyemről . . .

Megnézte magának mindkettőt. A már említett Makarije tanulatlan embernek, munkától elgyötört napszámosnak tűnt. A másik ifjú volt. Pirospozsgás és kerek képű. Az csak szürcsöl és szürcsöl, meg csámcsog, de egy napon jó

kolostorfőnök lesz belőle, minthogy falánk, gondolta tapasztalatai által vezérelve, s egynémely korábbi ravanciai rentházfőnökkel való ismeretségéből kiindulva.

– Hova valósiak, testvéreim? – kérdezte őket.

– Metohijából – felelték neki ugyanabban a pillanatban. Még nincs egy hónapja sem, hogy ideérkeztek.

– Valamennyiünk őshazájából – mondta mélyen felsóhajtva. – Ah, Rigómező, szerbek sorsa, sötét végzetünk!

Ivott egy-két kortyot, a bor a torkára szaladt. Észrevette, hogy a barátok csodálkozva tekintenek rá. Jólesett neki. Hadd jegyezzék meg a szerb költőné szavait. Mégsem folytatta a kesergést, tudatában volt annak, hogy néha túlzásba viszi.

Már vagy fél órája tartott az ebéd, s még mindig nem lakott jól. Épp egy mákkal hintett tésztadarabot csavart a villájára. Tegnap óta nem evett semmi tisztességeset, csak egy kis kását, kenyeret és szőlőt, s most megint böjti eledelre talált, bablevesre és mákos metéltre! Úgy tűnt, hogy pont böjti napra hívták meg. Mégis, gondolta, megvendégelhette volna a kolostorfőnök valami jobbal, őt, akiről tudható, hogy Mihailo érsek megbízottja, s hogy jótékony célzatból távozik, még szülőföldjét is odahagyva. Beszerezhetett volna Csortanovácról vagy Nestináról egy hizlalt pontyot. Milutin rentházfőnöknel – jutott eszébe – ha húsnap lett volna, akkor sem lakott volna jól. Még senki sem ette magát degeszre az ő ebédein vagy lakomáin. Viszont a valamikori kolostori lakomákon, az előző rentházfőnöknel, még a maradékból is jóllakhatott az ember. Hány alkalommal hozott Teodóra, a társalkodónője, zsíros rétesvégeket, fehérhúst a levesből, rántott szárnyacskákat (néhány combocskát), tömérdék mézeskalácsot kötényében úrnőjének, akit édesapja halála után mindenki elhanyagolt . . . S most milyen édesség jutott neki? Egyszerű tészta. Mákos metélt. Olyan mákkal, amelyet nem jól öröltek meg, s így beszorul a fogak közé . . .

Az ebéd végén Teodóra egy szőlővel telt nagy tálcat tett az asztalra. Nem tért vissza a konyhába, hanem elzavarta a macskát az egyik szétszáradt székről (a macska azonnal odasétált a rentházfőnök lábához, s hízelkedve hozzádörgölődött, tömértelen sok fehér szőrszálát hagyva csuháján), és leült a gangoszlophoz támasztott székre, egyik lábát illetlenül maga alá húzta, s nem törődött azzal, hogy olyanok társaságában van, akik minden tekintetben önmegtartóztatási fogadalmat tettek. Úrnője nem figyelmeztette. A szőlő étvágygerjesztő látványával volt elfoglalva. Még csak szoktatta magát a gondolathoz, hogy neki már nincsen szőleje, szőleje a saját szőlőskertjéből. Ennek gondolata (két hónappal ezelőtt az utolsó szőlőskertjét is elperelte, és eladta a bátyja) fájdalmat okozott neki.

– E nyártól kezdve életem végéig én szólót már csak kökényről szedhettek – mondta azon tűnődve, vajon megértette-e a rendházfőnök a célzást. Minek magyarázzam, gondolta. Egyébként, számára is valami kifürkészhetetlen értelem lapult e szavak mögött.

A tálban lévő szőlőfajtákra fordította figyelmét. Valamennyi tömör fürtű, nincsen ritka fajta közöttük, de ott van az a fekete, összeragadt, bomló szemekkel tarkított francia, amelynek vastag héja odaragad az ember nyelvéhez és szájpaddlásához. S van itt rizling is, melynek szemei azonnal szétmállanak.

– Mikor kezdenek szüretelni? – kérdezte a rendházfőnököt, megszakítva Makarije szerzetessel folytatott beszélgetését.

– Isten segedelmével, valamennyit leszedünk a jövő héten, a többit meg októberben – felelte.

– Még a hordókat sem forrázták ki?

– Azt is a jövő héten.

Egy felbolygatott darázs rebtent fel arról a szőlőfürtről, amelyet Teodóra csipegetett gondosan, szemről szemre haladva. Teodóra úgy döntött, hogy magára vonja a figyelmet. És lám, mit csinált az ördögadta! Épp a fiatal szerzetes lába elé ejtette a fürtöt. A szerzetes jóképű és naiv. Lehajolt, hogy elkapja, ám Teodóra is lehajolt, és összekocant a fejük. Dús mellei majd kiestek a mélyen kivágott blúzából.

A barát fülig elpirult, bár orcái egyébként is pirosposzsgások voltak az egészségtől és a fiatalságtól. Szégyellősen lesütötte a szemét, akár egy leánya.

Az én drága Milicám, noha benne volt már a korban, ártatlan volt még, így mindig érzékenyen érintette mások szégyellőssége és zavara. Rokonszenvvel és megértéssel figyelte a fiatal szerzetest, feltéve magában a kérdést, vajon szüz-e még, s ha igen, meddig tart ki még szüzességi fogadalmában. Egy kis kísértés, és megfosztatik ártatlanságától, állapította meg szomorúan. Schiller és az ő Johannája jutott eszébe. És Eulália, a szent szűz, akinek a napja van ma. Ők nem szegték meg fogadalmukat. Felemelte borospoharát, a harmadikat, azt, amely nyugovóra szólít – ha már elmulasztotta a szerelemnek szólót.

– Euláliára, a szent szűzre és vértanúra, akinek ma van a napja! – emelte poharát, s a maradék bort az utolsó cseppig kihörpintette.

– Ugyanúgy Agatonikosz és Zotik szent vértanúkra és társaira – felelte a rendházfőnök, és keresztet vetett.

Teodóra elkacagta magát.

– Eridj és segíts a szakácsnőnek, bestia! – zavarta el úrnője. A barátok szedelőzködtek az asztalnál. A kancsó alján rózsaszín tócsa fénylett. – Tölthetek? – kérdezte a kolostorfőnök. Milica kissé sértődötten utasította el. Ha azt hiszi, hogy ízlik a bora, hát téved, gondolta.

– Micsoda ürmöst készítettem én valamikor, Milutin atya. Különösen Vuk Karadžić úr találta örömét benne, amikor látogatóba jött hozzánk.

Vuk Karadžić említése semmilyen hatást sem tett a szerzetesekre. Ki tudja, hallottak-e egyáltalán róla! Nemhiába beszélt Dositej a tudatlanságukról, gondolkodott el. Hát, az én apám, Ava, milyen volt . . .

Az utolsó percek voltak ezek, hogy a rendházfőnököknek még egy kicsit kipanaszkodhassa magát. Könnyek gyűltek a szemében, már fényes fátylukon keresztül nézett. Elszomorodott a gondolattól, hogy – lám – valóban itthagya Vrdniket, az utóbbi időben kegyetlennek mutakozó Vrdniket, amely valamikor mennyországnak tűnt számára, s ő tündér volt benne. Sértette, hogy senki sem bánkódott távozása miatt.

– Atyám, Milutin, nekem már itten senkim és semmim sincsen azon az egy szobácskán kívül. Lehet, hogy a bátyám még a dolgaimat is kidobja, bár megígérte, hogy nem fogja bántani őket. Mindenesetre mindent levittem a pincébe. Ezért arra kérem önt – s itt megállt, könnyes tekintetét a rendházfőnökre vetve –, ha azt tapasztalná, hogy mégis kidobja a tárgyaimat, vegye magához azt az íróasztalt, amelyet – nem is álmodván arról, hogy milyen sötét jövő vár rám – Bécsből rendeltem. Itt elhallgatott, és azon gondolkodott, vajon ismétlje-e meg a történetet, miképp gondozta tizenegy évig öreg szülőjét, s tudjuk, mit jelent ez egy hozomány nélküli, nem épp fiatal lány számára, aki ugyan mindenki által ismert „irodalmi jelensége ezen égtájnak”. Ki is mondta ezt? Az ő kedves bátyácskája, Ljubomir Nenadović, Avalának énekes. Elállt a mesétől. A rendházfőnök elővette a zsebóráját a csuhája alól: – Hamarosan négy – mondta, mintha figyelmeztetné. – Jé, tényleg! – felelte medálja, a Mihailo kenéztől kapott Mária-kép után nyúlva, felnyitva a tetejét. Az órája nyolcat mutatott. E tényt nem hozta a rendházfőnök tudomására. Számára csak a jövő idő létezik, gondolta. Holnap négykor már lehet, hogy odaát lesz, Szerbiában.

– Úgy hallottam néhány paraszttól, hogy kocsijuk megy holnap Karlócára. Felszállhatnánk mi is Teodórával rá, s akkor a jó isten akaratával hajóval folytatnánk Zimonyig. És Fehérvárig.

– Mihailo érseket üdvözlöm, és üzenem, hogy a segély lehetőségeinkhez mérten szerény ugyan, de meg fog érkezeni. A kocsira ne legyen gondja. Kora hajnalban a ház előtt várjon rá.

Betért a kolostor templomába, hogy – úgymond – még egyszer megcsókolja azt a szent kezét, amely a szerb császárság jogarát tartotta. A kolostorfő követte. Érezte, hogy a terhére van már. Csak miatta kellett kinyitnia az ereklyetartó ládát. Amikor felemelte a tetejét, olyan nyirkos szag csapta meg, mintha sírboltból jött volna. – Beázik a tető a júliusi ítéletidő óta – motyogta. A selymek is penészszagot árasztottak. Megérintette a gyöngyből, aranyból és színezüstből készült hímzéseket. Mily hidegek és nyálkások voltak!

A fejedelem aranykesztyűi sem tudták elrejteti a földnek, s a lehulló levélnek a szagát, gondolta, miután megcsókolta az ereklyét, s a kolostorfőnök

visszahelyezte őket az ereklyetartóba. Az olvasóállványon átvette egy nagy selyem lepel szellőzött, a fejedelem alakja volt ráhímezve.

Az állvány mögötti ajtószárnyon megpillantotta Mihály arkangyal képét, lebegő ruháját és felemelt szárnyait. Szerette Mihály arkangyalt. A jobb kezében kardot, a balban mérleget tartott. Igazságos égi harcos. Az ő szerb Jovankája, azaz Johannája is igazságos mennyei harcos lesz.

Drága hősnőm egyetlen könnyet sem ejtett, bár örökre itthagya ezt a – ma már igaz, penészes – ereklyetartót és selymeket. A fejedelmi ereklyéket is örökre itthagya. Föld- és avarszagot árasztottak, miközben fel-felcsillantak az ezüstös-aranyos kesztyűk mögött, mint tapló a kovakő alatt.

A rendházfőnöktől a kolostorudvaron búcsúzott el. A délutáni nap lemezőben volt a rendház sötét ívei mögött. A rendházfőnök bezárta a kaput. Milica hallotta, milyen nehézkesen fordítja meg a nagy vaskulcsot a zárban.

Teodóra a kolostor előtt várta. Ni, valamit sikerült zsákmányolnia ennek a leányzónak! Tele van a köténye, gondolta, s a falu felé vette útját a jegenyefasoron.

BENCE Erika fordítása

DRAGAN JOVANOVIĆ DANILOV VERSEI

KISVÁROSOKBAN ÉLNI

És akkor halk sercegést hallottam,
olyat, mint mikor anya kora reggel
fánkot süt, persze, az esőcseppek,
amelyek szétloccsannak az ablakon, az arcomon.
Igazán, mit is csinálni ebben a városban
délután három órakor? Talán a fenyők túlevelének
az illatát élvezni, a joghurt jóságát ízlelni,
vagy, mondjuk, valakinek a szeméremtől forró
mellén a szemölcsöket csókolgatni. Lehorgonyozni
a másodpercek gyöngéd ölelésében, a napokban, amikor madarak
nélkül vannak a tükrök, és persze a női profilokban
fogyul ejtett mákszemekben. Alkonyatkor verset írni
egy kisiúróról, aki hegedűn játszik egy kis
temetőben, szépben, mint egy altató. Igen,
hogyan túlélni ebben a városban, amikor a kislányok
sántaiskoláznak, és egy olyan világból nevetnek
rám, amelyet meg sem érinthetek, elmémben
illatokat terjesztenek a park virágai, s a felhők
gyorsan vonulnak az égen. A szüretnek vége, a jelentések
szőlőskertjei le vannak tépve. A fölöttem repkedő
denevérek feketék, mint a kurva csipkés
melltartói. Amikor a szarvasok elpusztulnak, az alkony
már úgyis itt van – mosolyog a szerencséjén.

DIONYSOS LUSIOS

*Részben Hamvas Béla nyomán**Sava Babićnak*

S azután, egyszerre az álmomban – a fűgék.
 A délutánok kövér csendje. Pásztoridillkék.
 Ó, érett búzaföldek, s fölöttük hogy éget.
 A kis petrezselyemágyásokban mint a babák alszanak a méhek.
 A fűzfa barkái smaragdba merülnek.
 Jólesik, amikor a napsugarak a vállra ülnek,
 s ha mohón nyaldossák Ráchel mellbimbóit.
 Minden szűz önmaga bűvkörébe
 zárt kagyló valamiképpen.
 Az aranykörte húsától elbűvölve
 megszépült az Isten. A quatrocentói nők mézszínen
 csillognak. Csípőjük, mint a lekerekített
 muzsika. Szépek, mint a hurik, mint a bölc
 kariatidák. A tőkéken pirul a szőlő.
 Diaszpórában az alkoholillatok. A tavalyi muskotály
 a fejembe száll, megóv az általánosításoktól.
 A leheletem is tetszik az algáknak, s az estélyi ruhák
 és a madárrajok krinolinja. Édes görcsben
 remeg az ajkam. Megbolondít a bor szoprán hangja.
 A gyönyör szárnycsapkodása. A szőlőfürtök opál
 gyűrűjében kiégett minden tisztátlanság.
 Hogyan is szól a zsoltár: ízleljétek és lássátok!
 Jó, ez így rendben, de mi van akkor, ha Noé
 nem telepít szőlővesszőt a Vízözön után?

NOVEMBER, GLORIAS, AZ ESKÜVŐ FÉNYEI

S finoman, mint mikor teával és tejjel megfürdetik a kisbabát,
 érkezik a november, imádkozásom hava, az algák
 táncának, hajók vitorlájának, a lucfenyőknek a hónapja, a nyírfák
 kérgének, s a szarvasok pázrásának a tajgákban, az idő, amikor
 mákkal altatják a gyerekeket a viskókban a dadák,
 míg utaznak, s a csordák, mint a szamovárok vonulnak, és
 a sztyeppek kristályszelében fürödnek a pírókok, s rőt

hajtincsek lobognak a bölcsőben fekvő kisfiú halántékán,
 a kagylóba zárt jegyesek mint gyöngyöző harmatcseppek
 szívják a nyúlszájacskák véges átlátszóságát,
 nehogy mint a sirályok puha melle elüljenek
 a hóban, bfborvörösben jön, a november, a születésemnek,
 a tűz és a hideg esküvőjének hava, amely megtépáz
 minden mikróbát, az idő, amikor a nimfák
 mézzel teli szememben bozontos sörényüket mossák,
 szívdobogásokkal érkezik a hálaadás hónapja, ezekkel
 a kis izgalmas mantrákkal a balerinák
 mellkasában, az őszülő vállak hava a rózsatükör
 ováljában, amely, mint Nana Moukouri esti ruhája
 összehúzódik és ráncos lesz, amely körül
 a fehér nyuszikák eltűnnek a sötétben, mint
 a marcipánpopsijú angyalok oltatlan vágya, oh,
 november, a kifehéřített ágyhuzatok s ifjú házások tollban
 és Burow-borogatásban Mitteleuropa-szerte hömpölygő hava.
 A márvány vizesések hava és a jégtáblák örömhíre,
 amikor a skorpiók és a halak borostyánkővesen csókolóznak,
 érkezik a november az én oszlopfős és mesés hónapom,
 kígyókirályhava, Schubert hava, és az őzek halhatatlan
 félelmének a violák között, napok, amikor a szerelemnek
 az ajkai között illatos bimbó vagyok, hajnalhasadással
 földszítlek, s találkozásunkkor hangodtól lemeztelenítve
 szomorúan harmatba merülök, s dalolva elmúlok a sebhelyről,
 fölélészttem a sorra kihalt szavakat, a blueskirálynő
 torkába fagyottakat, aki ezüstössé tesz hangjával, s rozmaring
 gyöngyével megszenteli a templomokat.

ISTENEM, KINYITOTTAM ABLAKOM, S KILÉPTEM AZ ÉJSZAKÁDBÓL

Istenem, kinyitottam ablakom, s kiléptem
 az éjszakából, a bevégezett romok alól.
 Mélyen bent, sebeimet nyaldossa a reggel, a tükörből
 kivonulnak Jézus és a latrok, s ott lesz az én fám is,
 mert minden, ami van, eljön egyszer napjaimba,
 s mint a kialvó csillagok utolsó szikrája, beanyozza
 a fénykoszorút. De én nem is ismerem a te méltóságteljes
 békédet, fáradalma vagyok kerek e világnak, Istenem,

a te létezésed, Harmónia, s ezt nekem nem bocsátod meg soha,
harminckét fogacskámmal kilométerek hosszan
belém harapsz, míg a letiportak zilált lehetét
szívom. Mit érzel, Mindenható, míg puskagolyó-
zápor szaggatja az ifjak testét, akiket ők,
a pincér főnökök a nagy lakomáért
vetekedve legszívesebben véres bifsztekként szolgálnak fel?
Megkegyelmezel-e nekünk mindent beragyogó líraiságod
közelségével? Nekünk, ó, az ég kegyeltjeinek, nekünk legjobbknak,
legszebbeknek és legősibbeknek? Nekünk, akik magunksötétsége vagyunk,
s nekik, akik saját alviláguk lettek? Oly sok hang
de egy sem a felebaráté, sem a tiéd, atyám!
Ki kit ismer, hol vannak a lelkek, ha léteznek,
a béke vagy a bánat tájékán? A megőrült idő
vidékén, amely hátrafelé tart? A lemészárolt angyalok
alvadt vérének halmazán? Hitvány életünk
tájképeiben, amelyek szétfeszlenek a történelemben
a karavánutakon, amelyek az elérhetetlenbe
és a csalfa reménybe vezetnek? Amim van, a hideg tenger,
amelyen a dermedt jégtáblák kegyetlen tényként
úsznak. Innen a hegyről nézve, éjjel, mint egy tenyéren,
neonnal kivilágított kisvárosom parodizálja a poklot.
Lüktet a vér meredek sziklaszirteken, amíg csak el nem ernyed,
sötét erdők árnyéka aknákat rejteget. Messze
túl a kimondott és elhallgatott szavainkon a
Pantokr(e)átor. Az Arcról a tömjént nemzedéken keresztül
viszi tovább a szél, mint egy nagy elbeszélést. Végül is mindnyájan
tükör, feneketlen kút vagyunk. Az intim erdőnek nincs közepe,
sem ennek az álmatlan világnak, ha szívből siratják.
Óhajtott, te, aki elköszöntél a kékség
szüziességétől, mint a hold, fasorként ölelő tenyeremből mák láng
tör fel, nyirkosság enyhíti benned a poklot, hideg,
süketségben tükröződő képed, de én érezni akarom
pokoli és növényi lelked, mint valami újszülött élet.
Címetes lélegzeted, mint vad vidéknek huhogása, vagy
kopár csúcsokon a kísértetpelyheknek viharos tánca.
Hallgasd csak: az ólom másodpercek – felhalmozódnak,
tovatűnnek, s alig oldanak meg valamit a Létben.
Az öldöklő pedig oly kéjvággyal vall a legyilkoltakról!
Átgázoltuk a Gyerekkorok és az Ifjúságok lázalmait,
itt a halált úgy szívjuk be, mint a hársfavirággal illatosított

levegőt, lásd, a sötét barlangokban a lelkek szentekké
válnak, és győztesekké és legyőzöttekké a feneketlen mélyben,
amely most lakhelyük és templomuk is egyben, véres fény ragyog,
s te sem tudod, aki pedig mindenható vagy, miért uszítottad
egyiket a másik ellen, és jó távolról veszekedést szítottál,
talán neked is elborult az elméd. És az édes
mediterrán neszek helyett a gyöngyházkagylóból szörnyű
morajlás tör fel, s az üveghátú tenger az egek kétségbeesett
kétségét veszi fel. Csak az elásott él bennünk
igazán, legjobb vérünkkel táplálkozva.
Rajtunk a Szent Bertalan-éjszaka fényének csókja.
A homokórában halálfejeket képeznek a homokszemek, a betegség
viruló gyöngyszemeket dob ki magából, a sírgödör a hónaljban
nyugszik, mint a nirvána. Aki körülnéz, nem tartozik a beavatottakhoz.
Nem látlak, Istenem, sehol! S ami nincsen,
az tényleg egyszer megszűnik nem lenni. Még föl nem ébredt
jövendőbeli szentem, minek már szentség e földi egyetemben?

GÉBER László fordításai

A MEGHASADT TÜKÖR

Regényrészlet

S V E T I S L A V B A S A R A

Az elmegyógyász és a bolond együtt alkotják az örületet. Úgy, ahogyan a férj és a feleség a házasságot. A butasághoz legalább ketten kellene. Másképp nem megy.

Szemben ültem a pszichiáterrel. Köztünk volt az esztelenség, amely összekötött bennünket. Én a bolond Ananija voltam, a pszichiáter pedig a pszichiáter. Ilyen volt a szereposztás. Erről, mindkettőnk meglegedettségére, az orvosnak meg kellett engem győznie.

Az orvosnak Freud-szakállja volt. De ez talán mellékes is. Freud már teljesen indoktrinálta, teljesen áthatotta, átalakította önmaga képévé, és kényelmesen éldegélt az orvos alakjában és az orvos nevével. Semmit sem róttam fel neki. Ezt teszi minden ideológus. Tudományos rendszereket állítanak fel, átformálják önmaguk képmásává az embereket, és parazita módon élősködnek bennük, mivel képtelenek újraszületni, és egyéniségként élni.

A pszichiáter alattomosan figyelt. Amint a rendelőbe lépsz, már örült vagy, amennyiben be nem bizonyítod az ellenkezőjét, vagy ha nincs egy befolyásos nagybácsid. Nem volt szándékomban semmit sem bizonygatni. Ő a hallgatósomat vallomásnak vélte, és elhelyezett az osztályon. A meglegedettség kölcsönös volt. Sőt, még rokonszenvesnek is talált, mivel rögtön vallottam. Mégis ott tartott egy ideig. Teljesítenie kellett a normát. Nem utalhatott csak úgy az osztályra. Természetesen a falak miatt.

– Ananija, őszinte leszek hozzád. Azt hiszem, megértettem problémádat. Az apád erős egyéniség. Ő – hogy is mondjam –, óriási hatással van rád. Sehogy sem tudsz szabadulni az árnyékától, nem tudod kialakítani saját *énedet*. Ezért döntöttél úgy, hogy nem létezel. Elgondolásod egyszerű, logikus, de kóros: úgy gondolod, ha nem létezel, ha nincs saját éned, akkor apád hatása sem létezhet. Más szóval, mivel nem tudsz beilleszkedni a valóságba, kilépsz belőle.

Nem is volt olyan ostoba az az orvos.

– Minden úgy van, ahogy mondta – feleltem.

A halott Freud ujjongása tükröződött az orvos arcán, és ez az ujjongás az orvos lelkének mélyéből fakadt. Értelmetlen, be kell ismerni, de ekképpen ujjonganak az ideológusok.

– Mindez igaz – mondom –, de az apám gyámoltalan ember. Lehet, hogy a nagygyűléseken férfiasnak tűnik. Ebben nem kételkedem. Vakon követi az utasításokat, és ha az utasítás így szól: *légy férfias*, akkor férfias is lesz. Éjjel viszont fölkel, és az éléskamra polcáról elcseni a lekvárt. Ezt a nagymamám is tanúsíthatja. Ha pedig leissza magát, és anyu meg a nagymama szídják, úgy sír, mint a kisgyerek.

– Nem kellene így felfognod a dolgokat – mondta az orvos.

Ennyi volt az egész. Teljesítette a normát. Mindketten úgy végeztük el a feladatunkat, ahogyan a legjobban tudtuk. Ő ezért fizetést kapott, nekem pedig biztosították a betegágyat, az ételmet és az ápolást. Ebben az egész lidércnyomásban az volt a legjobb, hogy minden ingyen volt. Egy kicsit kínlódik az ember, de legalább nem éheznek.

Valamivel később megfürdettek, megnyírtak, megöltek; megműtöttek, porral hintettek, és ágyba raktak.

*

A nyugtató hatni kezdett, és elaludtam. De álomban is folytattam a regényírást. Egy maroknyi tablettának nem lehet olyan hatása, hogy kiközkentsen a kerékvágásból. Már korábban is voltak hasonló álmaim, de ez a mostani érthető volt. Meg tudtam volna ismételni szóról szóra minden mondatot, amit leírtam. Az álmom annyira világos volt, hogy azt gondoltam, egyáltalán nem alszom, s elmentem Kowalskihoz. Ő a barátom, majd mesélek róla, amikor felébredek. Megkérdeztem tőle, hogy van, hogy vannak a gyerekek, mit csinál. Így válaszolt: jól vagyok, a gyerekek is jól vannak, nem csinálok semmi különöset. A szobájában ültünk, és kávé szürcsölgetve szokványos dolgokról csevegtünk. Azután ugyanazon az úton indultam haza, amelyen a valóságban is járn szoktam. Útközben ismerősökkel találkoztam. Köszönésképpen bólingattak, s nem is sejtették, hogy ez csak álom. Hogy őszinte legyek, én sem sejtettem semmit. Csak amikor hazaértem, és leültem ebédelni, akkor vettem észre, hogy a nagyapám is ott ül az asztalnál. Nem volt ebben semmi különös, mégis furcsa volt. Mikor kikanalaztam a levest, eszembe jutott, hogy a nagyapám már tíz éve halott. Megsejtettem, hogy álmodom, így képtelen voltam tovább enni. Bementem a szobámba, és a sötétben tapogatództam, a tárgyaknak ütközve kerestem az ágyam, amely nem a megszokott helyén volt, hanem egészen máshol, de az is lehetséges, hogy abban a helyiségben nem is volt ágy, és a mondat hosszúságától megkínzottan elhatároztam, hogy a falnak

dőlve alszom, abban reménykedve, hogy a fal nem tesz különbséget *fönt, lent, bal és jobb* között, de a fal is nagyon jól megkülönböztette őket egymástól; egyébként falak sem léteztek, szó sem volt róla, s felöltött bennem, lehet, hogy ebben a szobában nincs is ágy, talán eltévesztettem a helyiséget, ezért kiléptem a folyosóra, melynek mindkét oldalán egyforma ajtók sorakoztak; most nem voltam egy szobában sem, s ez csökkentette az esélyét annak, hogy végre elalszom, és még jobban súlyosbítom a helyzetem – nehéz elaludni, ha nem tudod, hol vagy –, de nem adtam fel a reményt, hogy a szövegösszefüggést végre-valahára meglelem, még mindig fennállt az a lehetőség, hogy magamra találok, habár késő volt már, és kissé kellemetlen a sötétben, tapogatózdtam, a tárgyakra ütköztem, kerestem azt a szobát, amelybe valóban beléptem, gondolkodás nélkül elvettem annak a lehetőségét, hogy egyik szobában sem vagyok, és akkor felvillant bennem a gyanú, hogy már régóta csak álmodom azt, hogy egy végtelen folyosón keresem azt a szobát, amelyben vagyok, s elhatároztam: kitűnő, *itt* fogok állni, és kivárom, hogy felébredjek, de nem tudtam, hol van az az *itt*, a végtelen és egyforma ajtók sorában, és sokáig tartott, amíg megértettem helyzetem kilátástalanságát, és azt, hogy a folyosónak nincs sem eleje, sem vége, hogy csak homályos figura vagyok egy mondatföredékben, melynek tartalmát képtelen vagyok megsejteni, egy végzetes, összefüggő szöveg része vagyok, amelyről semmit sem tudok. Ez az összevisszaság azonban nem tartott túl sokáig. Nem volt olyan hosszadalmas, mint a mondat. Az összefüggést csakhamar megértettem. Ananija – mondtam –, te csak álmodsz. Ekkor mindjárt a szobámba kerültem. Lehangoltan ültem az ablak elé, és vártam, hogy felébredjek. Mindaddig míg ki nem nyitottam a szemem, figyeltem az eső áztatta utcát.

ALMÁSY Csilla fordítása

NAPLÓM

Részletek

I V A N T A B A K O V I C

1913. október 9.

Szörnyű egy nap, takarítás, ordítózás és pofozkodás. Dorka reggel a porrongy miatt panaszkodott Katicára.

Bevezető. Felkeltünk. Minden oldalról rendetlenség vett körül bennünket, ezért nagytakarítás, nagymosás következett. Délben anya ebéd közben alaposan összeszidta Maricát. Apa felkelt az asztaltól. Délután Đurica nem jött el. Megint takarítás. Kiglancoltam a klotyót. Lola és Marica a fürdőszobában veszekedett. Anya összeszidta Maricát. A kora esti, némileg nyugodtabb hangulatot csak a cselédség ordítózása törte meg. Később megint feszültté vált a hangulat, mert a cselédek még anya dühös hívására sem jöttek fel, s ez veszekedéshez vezetett. A vacsora nyugodtan telt el. Utána lefeküdtem, elaludtam, és azt álmodtam, hogy bementem Sátornyi természetrajzi kabinetjébe, és megnéztem, hogy mi van ott.

1913. október 10.

Reggel hétkor keltem. Reggeli után, fél nyolckor, iskolába indultam, csöngetésig néhány barátommal beszélgettem. A vegyterembe mentem. Jól telt az óra. A második óránk történelem volt, az is rendben múlt el. A harmadik órán, algebrán, sokat izgultam, de teljesen feleslegesen. Negyedik óra – természetrajz. Semmi olyasmi nem történt, amit érdemes volna feljegyezni. De az utolsó órán, gimnasztikán, történt valami. Szabó Sándor és Pichler nagyban bokszolt, amikor belépett Koca Géza, a tornatanár. Gyors léptekkel Szabóhoz ment, és marhának meg huligánnak nevezte. Erre Szabó felemelte azt a nagy tökfjét, amely „tele van tudással”, és azt mondta: Nem vagyok huligán! Erre

Koca annyira megharagudott, hogy még egyszer lemarházza és lehuligánozta. Erről az egészről nekem az a véleményem, hogy Szabónak semmi esetre sem kellett volna ilyen szemtelenül feleselni a tanárral, nemcsak azért, mert ő mégiscsak tanára, hanem azért sem, mert ő az idősebb, és jogában állt összezidni a diákot, ugyanis ez már a csöngetés után történt. Később elmentünk a líceumkertbe, és egymás fülét húzgáltuk. Egymás fejét is majdnem kicsupálták egyesek. Az ebédnél és délután, a hittanon semmi fontos nem történt, kivéve amikor ebéd után a verandán csoportosan figyeltük anya gúnyolódó mosolyát, amikor Dersa Lilike Serbliből, Zubor Andorának, a mi drága lakónknak a rokona megitatott az éjjeliedényből egy öt éves kisfiút. A délután hátralévő részét tanulással töltöttem, mert azt hittem, hogy másnap felelni fogok, s logikus is tartani az ilyesmitől, mert a zsidók holnap, az ünnep második napján nem jönnek iskolába. A vacsora is szépen, rendben múlt el. Lefeküdtem, és az ágyban még olvastam egy kicsit, aztán elaludtam, és azt álmodtam, hogy kirándulásra mentem, de hogy hova, azt nem tudom.

Egy gramm kinin. Karácsonykor megbetegedtem, torokgyulladásom volt, az orvos kinint írt fel, minden este hétkor kell bevennem. Délután anya nem volt itthon, én meg nem tudtam, hogy fél gramm is elég lenne, ezért pontosan hétkor egy egész gramm kinint bevettem. Azután amikor hazaért, anya megkérdezte, hogy bevettem-e a kinint. Azt feleltem: Az egész grammot, hétkor. – Az egész grammot? – Igen, az egész grammot. – Te számár, hát hogy képzeled?! Egy egész gramm, hát az rengeteg! Még kininmérgezést kapsz a végén. – Hát nem tudtam, mennyit kell bevennem.

Most nyolc óra van, Kinin bácsi pedig dolgozni kezdett bennem, sétálni indult a fejem és a hasam között, a halántékomhoz ólálkodott, ütlegelni kezdett. Később megunhatta az egészszet, mert mesterségét a fejemben ide-oda futkározva olyan ügyesen végezte, hogy az egész fejem beleremegett. Aztán kedélyesen veregetni kezdte a dobhártyámat, bumm, bumm, bumm, bumm. De ez sem tetszett neki. Egy fűrészelt vett elő, és dühösen fűrészelni kezdett, tú-tú-tú. Amikor pedig már végképp elfűrészelte az idegeimet, még a hajam növekedésébe is beleszólt. Nőtt a hajam, zúgott a fejem. Idegesen figyeltem a homlokom, és egyszer csak azt vettem észre, hogy a fejem egyre nagyobbra dagad, a testem pedig rohamosan zsugorodik. Hatalmasra duzzadt a fejem, és egy idő után olyan érzés fogott el, mintha a fejem egy hatalmas börtön volna. A kezem görcsbe rándult, összevissza rángatózzott. Sötét gondolatok kavartak a fejemben. Saját magammal beszélgettem. Később meg már a kezemmel. Megkérdeztem, mit akarok, azt felelte: Semmit, semmit! Aztán már láttam, hogy pofozták egymást, a falra ugráltak, és különféle geometriai ábrákat rajzoltak. Majd elhomályosult a kép, mintha rám estek volna, és olyanok voltak, mintha kockák lennének, aztán ezek körül a mágikus kockák körül mintha anyát láttam volna apával és a testvéreimmel együtt, akik a kockákkal

játszottak, és nagyon jelentéktelennek tűnt az egész. Egyre aggasztóbban nőtt, dagadt a fejem. Két jéghideg görcs termett a homlokomon. A bőröm sem maradt a megszokott, hanem inkább egy rinocéroszéra emlékeztetett. Nem hallottam tisztán a hangomat. Mintha két Énem lett volna. A belső Énem zúgott, fütyült, és kiabált. Mit csináljak, hova menjek, mit mondjak? Megőrülök! Kétségbeesetten dobáltam magamat. Megőrülök reggelig. Vízet kérek, fáj a torkom, fáj a fejem, zúg a fülem . . . Mit csináljak? Számoljak? Számolni kezdtem: egy, kettő, három, négy, öt, hat . . . Hagyjanak békén! Bedugult orr. Konyakot, vizet. Nem kell, tele van a fejem vízzel és konyakkal, örülten szédülök. Zúg, sípol a fülem. Azután jobban lettem. Erőtlenül, meggyötörten feküdtem az ágyban. Másnap alig álltam a lábamon, fáradtan csak dülöngéltem ide-oda. Mindent homályosan láttam, mintha álmokképek suhantak volna el előttem.

1913. október 13.

Szerencsétlen nap. Reggel későn keltem, már negyed kilenc volt. Gyorsan felöltöztem, és elmentem az iskolába. Franciaórán írásbeli dolgozatot írtunk. Carlo Gerez feladott egy kétsoros feladatot, amikor hirtelen betoppant az igazgató. Gerez mélyeket hajlongott, és a katedrához vezette, majd a tanítás művészetébe is beavatta. Félórányit dadogott franciául. Az igazgató meguntta ezt, és megkérdezte az egyik fiútól, hogy mit mondott a professzor. Gerez nagyon zavarban volt, izzadt, verejtékezett, elkéült és bevörösödött. A fiú nem válaszolt. Gerez rimánkodó pillantást vetett az osztályra, mire az egyik diák felállt, és megismételte, hogy mit mondott a professzor. Gerez megkönnyebbült. A második és harmadik óránk szabad rajzolás volt. Negyedik óra algebra, az ötödik pedig geometria. Hittanra mentem, és ott nagyon jól éreztem magam. Aztán meg gimnasztikára mentem, ahol egész idő alatt méricsgéltek bennünket. Én 165 centi magas vagyok, a karvastagságom kinyújtva 21, összehúzva pedig 22,5 centiméter, a mellkasméretem belélegzéskor 77,5, kilélegzéskor 66 centiméter. Már fél hat volt, amikor gimnasztika után hazaértem. És tessék még akkor holnapra is készülni. Németből holnap biztos felelni fogok, történelemből – talán, franciából – talán. Már az egész délután elmúlt, de nem tudok tanulni holnapra.

1913. XII. 16.

Hétkor keltem, felöltöztem és reggeliztem. Fél nyolc után elmentem az iskolába. Az első óránk természetrajz volt. A második – vegytan, a harmadik algebra. Polontaj felolvasta a konferencia eredményeit.

„Ha sivár a szíved, ültess el a szerelem rózsáinak magjaként. Ám ez nem mindig sikerül.” (I. T.)

1914. március 3.

Az életrajzom. Osztálytársaim jellemrajza. Az én padomban, az elsőben Vég József ül, középtermetű, de azt is mondhatnánk, hogy alacsony, előkelően öltözködik, sűrű begombolt öltönyt hord; az ujjá gyűrött, meztelen és vékony csukló kilátszanak. A feje inkább nagy mint kicsi, gesztenyebarna haja, kétségbeesett arckifejezése van, zavartan beszél, utánzási mániában szenved, amint meglát nálam valamilyen ceruzát vagy törlőgumit, máris rohan ugyanolyan venni. Egy szerencsétlen fickó, akit mindig mások befolyásolnak. Minden úgy lóg rajta, mint tehénen a gatyá. Ha zavarban van, felhúzza a szemöldökét, akár egy csimpánz. A lábai olyan vastagok, mint az én derekam. Nem is tudja, mi a pénz. Sem a nadrágján, sem az ingén nincsenek gombok. Elöttem ül, és időnként meleg gázokat ereget az orrom alá. Folyton az ujjait nyalogatja, és rája az alsó ajkát. Rövid nadrágjából iksz-lábai kilátszanak.

Tudós Béla a legjobb barátom. Mindent megosztottunk egymás között, a boldogságban, bajban, ünneplésben, fájdalomban és mindenben. Egy zsidó ül mellette. Zsidó vágású orra van, az alsó ajka feszes és kövér, az arca tele van kiütésekkel és mitesszerekkel. Nincs vallása, ateista, azt képzei magáról, hogy ő Napóleon, a gyomra pedig úgy felfújódott a gázoktól, akár egy lufi. Lerajzoltam egyszer Schönberget, mint valami gázgyárost, ahogy felrobban az osztályunkban. Majdnem felpofozott érte. Lustán vonszolja magát. Ha nincs pénze, könyveket árul. Egyetlen nemes gondolata sincs, amelyik egy kis világgosságot gyújtana sötét lelkében.

Szép szőke fiú, szép kék szemekkel, enyhén horgas orral, kicsi és vöröslő ajkakkal. Az iskolával szemben lakik egy kislány, szép alakja, szép haja, szép orra, szép szája van. Ebbe a kislányba szerelmes. Költő, szobrász és színész. Elolvasta egyszer valahol, hogy mit jelent az, ha valakinek magas homloka van. Neki nem volt magas homloka, ezért kicsupált néhány hajszálat a fejről, és most már magas homloka van. Romantikus, az osztály Don Juanja, a legszebbeket és a legelegánsabbakat is lepipálja. Az arca a gorilláéra emlékeztet. Az egyik tízperces szünetben Salamon Béla összeveszett valakivel. Jelenteni akarta az igazgatónak, én meg felálltam, és megmutattam neki a

kijáratot, erre odajött hozzám, és az arcomba vágott. Elájultam, vérzett az orrom. Amikor magamhoz tértem, fogcsikorgatva vártam, hogy hazamehessek, hogy felelősségre vonjam ezt a szemtelent. Az egész testem remegett. Elálltam az újtát az ajtóban, és lekevertem neki egy hatalmas pofont. Az orrom azonban lapos maradt. De mindegy. Attól még mindig szép vagyok. De ezt nem én mondom ám! Ahogy hazafelé siettem, elhaladtam két nő mellett, és az egyik azt mondta: Nézd csak, milyen szép fiú! Tehát nem vagyok nagyon ronda, habár ferde az orrom. Ha, ha, ha! Te számár, te minden beképzelnél beképzeltőbb vagy! Amíg nem tudja ezt, addig ártatlan az ember, de ha már tudja, az egészen más.

1914. VI. 29.

Befejeztem az ötödik osztályt. Itt a nagy szünidő. Édes és keserű emlékek fűznek az elmúlt évekhez. Itt voltam először szerelmes, itt törték el az orrom, itt ért a legnagyobb kiábrándulás. Itt születtek a legfantasztikusabb és a legromantikusabb gondolataim. Itt fogantak az elkeseredett és nagyravágyó álmaim. Így esténként, amikor kikapcsolják az áramot, felébrednek bennem az álmok; sorban felvonulnak előttem ezeknek az éveknek az eseményei. Látom magamat, ahogy elkeseredetten megyek haza, mert kaptam egy intőt.

1914. VII. 29.

Velence. Nehéz időket élek. Szerbia és Magyarország között tombol a háború. Jaj nekünk, hogy ilyen időkben születtünk! Eszembe jutott most, hogy itt vagyunk a háború küszöbén, nem lehetne-e ezeket a régi ágyúkat egy olyan szerkezettel felcserélni, amelyik a hő sugárzásának hatására képes volna mindent elpusztítani. – Szégyen, hogy ilyen istentelen gondolatok egyáltalán az eszembe jutottak! Butaság.

1914. október

Sok-sok kedves és szomorú érzéssel volt tele a lelkem. Gyakran érzem úgy, hogy mindjárt megőrülök, azután meg nagyon gyakran dühöngök, majd sokszor a boldogságban lubickolok, s aztán megint elkeseredetten böngök. Tényleg nem tudom, mi van velem. Semmire sem tudom elszánni magam, tanulni sem tudok, semmilyen komolyabb munkába sem tudok belekezdeni. Lehet, hogy szerelmes vagyok. Nem is csoda, hiszen akár az egész világba is bele tudnék szeretni.

1914. november

Szerelem nélkül nem élet az élet, s szerelem nélkül én nem élhetek. Ha egy nőt látok, aki visszanéz rám, s ráadásul még szép is, minden esélyem megvan rá, hogy pillanatokon belül szerelmes legyek.

1914. november 14.

Mintha minden ellenem fordult volna. Előbb csak egy, majd egy újabb csorba esett büszkeségemen. Megaláztak, gúnyolódtak rajtam, bánkódom. Hétfőn matematikából feleltem. Semmit sem tudtam, kiröhögtek. Kedden természetrajzból nem volt elégedett velem a professzor. Szerda, francia – kiröhögtek. Csütörtök, rajz, elégedetlen a professzor. Már kezdek kétségbe esni, mi lesz velem. Már bánom, hogy reálgimnáziumba megyek tovább, lehet, hogy jobb lenne egy inasiskola. Itt az ember mindig csak elkeseredik.

1914. november

Gyakran élethűen, nagyon élethűen jelennek meg előttem a dolgok és a tárgyak, olyannyira, hogy akár le is tudnám festeni őket. Egy érdekes álom: a legutóbbi osztálygyűlés előtt nagyon rettegtem, mert biztos voltam benne, hogy franciából és történelemből intőt kapok. Érthető is, hogy egész nap ezen rágódtam, de azt álmodtam, hogy elmentem az iskolába, fellapoztam a naplót, és egészen addig lapoztam, míg a saját nevemhez nem értem. Ott pedig csak annyi állt: Tabaković Ivan, intő franciából. Hogyan lehetséges ez, hiszen történelemből is pocsékul álltam? Nem értem ezt. Másnap pedig, amikor kihirdették az eredményeket: Tabaković Ivan, intő franciából.

1914. XII. 8.

Börtönben eltöltött nyolc óra. Bátyámmal Velencében töltöttem a szünidőt. Nem is számítottunk rá, hogy ilyen gondtalanul telnek majd a napjaink, amíg egyik nap ki nem tört az I. világháború. Az utolsó hajóval sikerült eljutnunk Triesztig. Ott engedélyt kaptunk, hogy Zágrábig folytassuk utunkat, Zágrábban a nagynénénknél szálltunk meg, és úgy terveztük, hogy néhány napig nála maradunk. A nagymama jelentett be engem. Már a harmadik napon betoppant hozzánk egy ravasz küllemű ember. Felőlünk érdeklődött. – Maguk a Tabaković testvérek? – Igen – válaszoltam, és leeresztettem az ecsetet, ugyanis épp

festettem. – És a bátyja hol van? – A kávéházban. Azt mondta, a rendőrség küldte, hogy átkutassa a poggyászsunkat. Én nyugodt lélekkel behoztam a holminkat. Kiszedtük a dolgainkat a bőröndből, a detektív viszont semmi gyanúsat sem talált. Akkor a festészetemről kezdett faggatózni. Elvett tőlem húsz vázlatot, a bátyámtól pedig egy halom lemezt. Időközben a bátyám is megérkezett. A nyomozó összecsomagolta a vázlataimat, a lemezeket és néhány matematikakönyvet. Azt mondta, kövessük a községházára, hogy ott ellenőrizzék a papírjainkat és a csomagjainkat. Mi nyugodtan követtük, a nagymamának is azt mondtuk, hogy ne izguljon, mindjárt visszajövünk. Megérkeztünk a rendőrségre. Egy szobába vezettek bennünket, kihallgattak, és mindent feljegyeztek. Felvezettek bennünket az emeletre, ahol egy szobába mentünk. Felhívtam a bátyám figyelmét a bilincsekre az ajtónál és a láncokra a falakon. Itt mindent kiszedtek a zsebeinkből, és papírba csomagolták. A detektív kiment. Ebédrel kínáltak bennünket, s ez már gyanús volt, megköszöntük. Később egy lány jött be, s akkor megértettem, hogy mi tulajdonképpen áldozatok vagyunk. Mi válaszoltunk, s istennek hála, akkor még nem is tudtuk, hogy foglyok vagyunk. Jött aztán egy börtönőr, aki kihallgatott minket. Védekeztünk, de hiába, elvezetett bennünket a folyosón. – Hova megyünk – kérdeztem. – A dutyiba – válaszolta. A folyosó nem volt üres, néhány jól öltözött ember állt ott, akik az ór szavai nyomán nevetni kezdtek. Egy ajtóhoz értünk. Az ór kinyitotta, majd még egy. Az első emeleten voltunk. Fémrudak a cella bal oldalán, a megvasalt ajtón pedig csak egy kis nyílás volt, melyen az ór időnként benézett. Bent – egy pad, mosdó és egy ballon. A sorsunk megpecsételődőtt. Lecsuktak bennünket, tehetetlenek voltunk. Szóltanul haladtunk az ór előtt, amíg hirtelen meg nem állt. Egy ajtó előtt álltunk meg. Az ór a zárba illesztette a kulcsot. Kattant a zár. Az ajtó kinyílt, majd újra becsukódott, mi pedig úgy álltunk ott, mintha eltemettek volna bennünket. Leírhatatlan az az érzés, amelyik akkor a hatalmába kerített. A küszöbön álltam. Erőt vett rajtam a bánat és a fáradtság, mintha egy évig betegeskedtem volna, mintha valaki kalapáccsal vágott volna fejbe. A padhoz léptem, és elgyötörten ültem le. Rajtunk kívül még két horvát volt itt. A fiatalabb azért került ide, mert azt mondta, hogy semmi hasznunk sem lesz abból, ha elfoglaljuk Belgrádot. Meghallotta ezt egy katona, és rögtön feljelentette a rendőrségen. Hat szuronyos rendőr vonult ki érte, és a községházára vezette, bezárták, már ötödik napja volt ott. Az idősebbet, aki elég tanult ember volt, azért csukták le, mert eljött meglátogatni a fiatalabbat. Mindketten kétségbe voltak esve. Együttérzéssel hallgattuk őket, és rövidesen össze is barátkoztunk velük. Én meg csak ültem, és hallgattam, mit mesélnek, és egyre inkább hatalmába kerített a rémület. Korábban mindig azt hangoztattam, hogy minden bűnözőt rács mögé kell dugni. Könnyű ezt mondani. Ezt az álláspontomat ott helyben megváltoztattam. Most így gondolom: egyetlen bűnözőt se zárj be, mint valami

állatot, bármekkora legyen is bűne, hanem ha ő megdobj téged kővel, dobd vissza kenyérrel, attól majd észbe kap, és jó útra tér. Nem sokra rá, hatalmába kerített a kétségbeesés. Soha nem voltam még annyira vallásos, mint akkor, percenként imádkoztam, és csak istenben bíztam, hogy kiszabadít onnan, és így is történt. Reményvesztve ültem le az ágyra, hogy rendezzem egy kicsit a gondolataimat, de ez nehezen ment. Azután megnyugodtam, kedves szüleimre gondoltam. Kis híján teljesen elveszett voltam. Átkoztam az egész világot. A nagymama jutott az eszembe, hogy milyen elkeseredett lehet. Attól féltem, hogy a szíve nem bírja majd ki. Kintről lépéseket hallottunk. Most értünk jönnek, gondoltam. Az ajtóhoz szaladtam. Tévedtem, az ór csak elhaladt az ajtónk előtt – gondolkoztam, megpróbáltam felfogni a helyzetünket. Elfogtak bennünket, s ha nem tudunk kiszabadulni, ittmaradunk. Úgy nézett ki a dolog, hogy minden szétesik, minden tönkremegy. Ilyen következtetés után újból felülkerekedett rajtam a kétségbeesés. Csikorgattam a fogaimat, azzal múltattam az időt. Hiába. A gondolataim minduntalan visszatértek ehhez a szörnyűséghez. Átkutattam a zsebeimet, hátha akad valamelyikben egy ceruza vagy legalább egy darabka grafit, de ezek a nyomorultak mindent elszedtek tőlem. Lassan múlik az idő, még csak három óra van. A horvátok aludtak. Én a tenyerembe tettem az arcom, sírtam. Arra gondoltam, milyen jó volna most szabadlábbon sétálgatni valahol. Bentről minden kétszer olyan szépnek tűnt, mint amilyenek kintről látszott. Az ablakhoz léptem, hogy valahogy kilessek rajta, de az ablakot bedesztkézták. A vakokra gondoltam, nekik sokkal jobb, mint nekem, ők nem látták azt a rengeteg isteni szépséget, amit én, s most is láthatnám, ha nem zártak volna be ide csak azért, mert szerb vagyok, de büszke voltam arra, hogy szerb vagyok. A börtönőr időnként elhaladt a cellánk előtt a kulcsokkal a kezében, s mindig abban reménykedtem, hogy értünk jön, de mindhiába. Teljesen levert voltam. Ott ültem egy helyben, és hallgattam, ahogy valahol, messze tőlünk, habot vernek . . . Ó, szabadság, most tudlak csak igazán becsülni! Lassan múlt az idő. Női sírás hallatszott a távolból. Egyszer csak hirtelen kinyílt az ajtó. Újabb kiábrándulás, vizet hozott az ór. Minden remény véget ér. A lépéseimet számolgatva ide-oda sétáltam, és közben gondolkoztam, a velencei és az itthoni börtönöket hasonlítottam össze. Csak abban különböztek, hogy Velencében nagyobbak az ablakok, és a szabadba néznek, ennyi az egész. Ami a kosztot illeti, arról jobb, ha nem is szólok. Délben kap az ember egy szeletke kenyeret meg zöldbabot, lencsét vagy valami hasonlót, s azt is, mintha a kutyának adnák, kanál nélkül. Ilyen gondolatok keringtek a fejemben. Megpróbáltam aludni, a kalapom a fejem alá tettem, letakartam a zsebkendőmmel, de csak nem jött álom a szememre. Éreztem, hogy ki fogunk szabadulni, s az előérzeteim engem még soha nem csaptak be, habár óvatos voltam. Nyolc óra tájban kinyílt az ajtó, s az ór a nevemet kiáltotta. A hirtelen jött örömben még arról is elfeledkeztünk, hogy a barátainktól elbúcsúz-

zunk. Hiába, minden ember egoista. Az ór a kapitányhoz vezetett, az meg, elég meglepő módon, udvariasan hallgatott ki. Felolvasta, hogy kémkedéssel gyanúsítottak bennünket, de mivel semmi gyanúsat nem találtak nálunk, szabadon bocsátanak. Hahotázva futottunk az utcán, az emberek megfordultak utánunk, de nem baj, csak nevessenek, csak nézzenek.

Háború van. Történelmi időket élünk, de nehezéket is egyben. Európa országai elkeseredett harcot vívnak egymással, egész Európa összefogott, hogy legyőzze a porosz militarizmust. Engem Velencében ért a háború híre. Velence utcáit jártam, de a háborús feszültséget itt is érezni lehetett. A Canale Grandéről eltűntek a szerelmespárok. A riadt hadköteles férfiak egyik konzulátustól a másikig rohantak. Eltűntek a vendégek is. A Lido kihalt, a magyar valuta pedig devalválódott. Különbféle híreket hallottunk, Triesztben a felbőszült csőcselék betört a szerb konzulátusra, és megsemmisítette a berendezést, nem tudom, hány szerbet akasztottak fel. Mi is eljöttünk onnan, nehogy bajunk essen. Amikor Saša elment, hogy megérdeklődjé a dolgokat, már az utolsó hajó is elment. Szerencsénkre akkor érkezett egy hajó Konstantinápolyból, amelyik ma tíz órakor indult tovább Trieszt felé. A vendégekkel együtt gyorsan összehoztunk, gondolába szálltunk, és máris indultunk. Gyorsan a hajóhoz értünk. A Prága hatalmas hajó volt. Mondott valamit a gondolás, majd megjelent egy tiszti, és megkérdezte, hogy mik vagyunk, mert csak németek és magyarok mehetnek velük. Azt mondtuk, hogy magyarok vagyunk, felálltunk, felmentünk a hajóra, az pedig elindult. Sírva fakadtam, hogy ott kellett hagynom a gyönyörű Velencét. Gyönyörű utazás Triesztig. Csak németek voltak a hajón, s tőlük is csak kevésbé fontos híreket sikerült megtudnunk, nagyon keveset beszéltünk.

MIHÁJLOVITS Klára fordítása

MIHAILO FEJEDELEM ÉS GARAŠANIN

Részlet

S V E T L A N A V E L M A R - J A N K O V I Č

(Mihailo fejedelem dolgozószobája. A fejedelem és Ilija Garašanin beszélgetése.)

MIHAILO FEJEDELEM Azért hívtam, kedves Garašanin uram, mert szeretnék valamiről elbeszélgetni önnel.

GARAŠANIN Örömmel tölt el, nagyságos uram, ha a segítségére lehetek.

MIHAILO FEJEDELEM *(kimérten, de határozott léptekkel járkal a szobában)* Tudja, min töröm a fejem az utóbbi hónapokban, mióta olyan rútul elbocsátottam önt?

GARAŠANIN Hagyjuk ezt, nagyságos uram. Ne firtassuk a múltat.

MIHAILO FEJEDELEM Nekem sem áll szándékomban feleleveníteni ezeket az eseményeket, de ahhoz, hogy megérthessen, el kell mondanom, hogy mi az, ami már huzamosabb ideje nem hagy nyugodni. Tudja, amikor hatalomra kerültem, s amikor a nehézségek, problémák közepette, amelyekkel rögtön szembetaláltam magam, még megboldogult apám egykori közeli munkatársainak intó szavai ellenére is úgy döntöttem, hogy az ön segítségét is elfogadom. Megpróbáltak lebeszélni erről, azt mondták, hogy semmiképp sem bízhatok meg önben, hiszen az embereim a felelősek az ön apjának és bátyjának tragikus haláláért, s hogy minden bizonynal kell lennie önben legalább egy szikrányi bosszúváagnak. Azt mondták továbbá, hogy mivel ön a Karadordevićeek odaadó szolgálója volt, s hatalmuk ideje alatt megbecsülésnek örvendett, nem valószínű, hogy most őszinte szívvel állna az Obrenovićok szolgálatába. Én viszont már az első találkozásunk alkalmával megérezttem, hogy önben, pont önben teljesen megbízhatok. Most már csak azon töprengek, vajon mivel érdemeltem ki az ön végsőkig alázatos szolgálatát és baráti viszonyulását, amiről már nem egy alkalommal tanúbizonyságot tett?

GARAŠANIN Azzal, nagyságos uram, hogy már első találkozásunk alkalmával én is megéreztem valamit: azt, hogy Szerbiának sem ön előtt nem volt, sem ön után nem lesz Mihailo fejedelemhez fogható uralkodója. Megéreztem, hogy ön, minden elődjével, s ha megengedi, még megboldogult édesapjával, Miloš fejedelemmel ellentétben is, kész bármikor feláldozni Szerbiáért mindenét – az pedig nem kevés –, mindenét, amivel a tudatában, a szívében, a lelkében és anyagiakban rendelkezik. Továbbá, nagyságos uram, az ország és a nép hasznáról hasonló elképzeléseink vannak: hogy a megerősödött Szerbiát a balkáni felkelés élére állítsuk, és a török uralmat végleg lerázzuk magunkról.

MIHAILO FEJEDELEM Jómagam is mindig így gondoltam, Garašanin uram.

GARAŠANIN Ön még nagyon fiatal, nagyságos uram, így teljességgel megértem, hogy felháborodik azon, ha úgy érzi, hogy a kelleténél jobban beleavatkozom személyes boldogságába. De én továbbra is, mint ahogy novemberben is, úgy vélem – s valószínűleg ezért is távolított el hivatalomból –, hogy amennyiben háborúra készülődünk, még a hadba lépés előtt ki kell neveznie törvényes örökösét a trónon. Ön felháborodott ezen, pedig törvényes örökös nélkül sem önnek, sem az országnak nem lenne szabad csatasorba lépnie.

MIHAILO FEJEDELEM *(teljes nyugalommal)* De miért nem ül le? Üljön le, kérem.

GARAŠANIN *(a fejedelem szemébe néz)* És ön, nagyságos uram?

MIHAILO FEJEDELEM Rendben, én is helyet foglalok. *(A szalonberendezés alacsonyabb foteljébe ül. Garašanin vele szemben, csak utána ül le. Egy kis asztalka van közöttük. A beszélgetés további részében Mihailo fejedelem többször is feláll, sétál egyet, majd visszaül, megint feláll, és ismét sétál egyet. Nem szeret egy helyben ülni.)* Ma már én is úgy látom, hogy teljesen igaza volt akkor, amikor a kormány utolsó novemberi ülésén sürgősségi eljárást indítványozott ezzel kapcsolatban. Bevallom önnek, nagyon kijöttem a sodromból, amikor meghallottam, hogy mit kíván tőlem, annak ellenére is, hogy álláspontját már korábbról ismertem. Ám akkor úgy gondoltam, hogy ez csak időpazarlás volna. Ma már magam is úgy látom, hogy mielőbb ki kell jelölnöm törvényes örökösömet, még ha el is állunk a háborús terveinktől.

GARAŠANIN *(már a gondolatba is beleremeg. Megdermed a fotelben)* Azt jelentené ez, hogy – feladjuk?

MIHAILO FEJEDELEM Ezért is hívtam önt, kedves barátom, önt, aki a legnehezebb pillanatokban mindig ott állt mellettem. Sohasem felejttem el önnek, mit tett értem, amikor 1865 nyarán végleg szakítottam Júliával.

GARAŠANIN Nagyon megijesztett akkor, nagyságos uram. Hónapokig figyeltem, hogyan szenved, szinte a szemem láttára szenvedett ki. Akkor először és soha többé, sajnálni kezdtem, hogy nem maradt meg önben semmi megboldogult édesapjából, s hogy szent életű anyja minden érzékenysége önre szállt.

MIHAILO FEJEDELEM (*elneveti magát*) Hogy érti ezt?

GARAŠANIN A megboldogult kenéz ugyan megengedte magának, hogy a női érzelmekkel játsszon, de azt sohasem, hogy a nők befolyásolják tetteit és érzelmeit. Az ön édesanyja sokat szenvedett emiatt, ám szenvedéseit legüdvösebb terheként viselte.

MIHAILO FEJEDELEM Maró nyíltságával akkor sokat segített rajtam. Hasonló nyíltságot várok el most is öntől.

GARAŠANIN Ha nem is várná el tőlem, akkor sem szólhatnék másként, nagyságos uram. Csak azt nem értem, milyen reménye lehet bennem, hiszen öreg is vagyok már, s ráadásul hónapok óta visszavonultan élek.

MIHAILO FEJEDELEM Semmi olyasmi nem történt mostanában, amit ne látott volna már legalább egyszer, s amit előre meg ne jósolhatott volna. A külföldi befolyásos hatalmak megint mindent a feje tetejére állítottak, s a háború gondolatával még csak kacérkodnunk sem engedik. Fenyegetőznek.

GARAŠANIN (*felélénkül*) Tényleg semmi új sincs ebben, nagyságos uram. Már tavaly elkezdődött, kevéssel az osztrák és a francia császár találkozáját követően, még 1867 augusztusában. Ettől a nagy hirtelen megejtett találkozástól a balkáni népek semmi jót nem várhattak, mint ahogy számukra semmi jót sem hozott. Tán még amikor magam is a politikai élet sűrűjében mozogtam, még tavaly november végén, nem aggályoskodott-e az osztrák és az angol követ tervezett háborúnk miatt?

MIHAILO FEJEDELEM Dehogynem.

GARAŠANIN S nem jött-e el hozzám a két követ önnél tett látogatása után röviddel a francia követ is, hogy elmondja, kormánya *pillanatnyilag* nem támogatja a Törökország elleni háborúkat? Svajon hol volt ez a pillanatnyi habozás később, amikor ugyanaz a francia kormány nemhogy nem támogatta, hanem saját maga kezdeményezte a hadba lépést? Olyan sorsdöntő pillanatok voltak ezek, amikor Franciaország egyszer csak nem érezhette tovább biztonságban magát, akárcsak Poroszország sem, s ezért nem akart háborús tűzfészket létrehozni a Balkánon, mert attól tartott, hogy új szövetségese, Ausztria, esetleg ellene fordulhatna.

MIHAILO FEJEDELEM Most még bizonytalanabb helyzetben érezheti magát, hiszen Poroszország egyre erősebb hatalommá növi ki magát.

GARAŠANIN Ezért akarja lehetőleg minél szorosabbra fűzni az Ausztriával kötött szövetséget. Mióta két évvel ezelőtt Poroszország olyan csúfos vereséget mért rá, azóta Ausztria úgy fél tőle, akár az ördög a tömjéntől.

MIHAILO FEJEDELEM Ezért is hívtam meg most önt, mert már beláttam, hogy nagyot hibáztam, amikor két évvel ezelőtt nem fogadtam meg a tanácsát.

GARAŠANIN Melyik tanácsomra gondol, nagyságos uram?

MIHAILO FEJEDELEM Épp az osztrák–porosz háború idején, amikor Poroszország és Olaszország is felkelésre buzdított bennünket, s úgy képzelték, hogy a más balkáni népeket is rá tudjuk venni erre.

GARAŠANIN Igen, úgy gondoltam, hogy akkor jött el Szerbia ideje. Ausztria a poroszokkal folytatott háborúval volt elfoglalva, így nem lett volna ideje még velünk is foglalkozni, Poroszország és Olaszország hadban állt, egyesítési háborúk dúltak, készek lettek volna támogatni minket, Franciaország pedig akkortájt még a felkelők oldalán állt Poroszország és Olaszország mellett Ausztria ellenében, s ahogy a krétai felkelést, úgy a miénket is támogatta volna, de már a balkáni segítség is készenlétben állt. Lehet ugyan, hogy Anglia szívesebben állt volna Törökország mellé, de az aktuális helyzet rákényszerítette volna, hogy átálljon a másik oldalra, mert Anglia mindig is hajlamos volt az ilyesmire, ha úgy látta, hogy épp az kedvez inkább az érdekeinek. Oroszország pedig, gondolom, azzal támogatott volna bennünket, hogy semmiben sem akadályozta volna háborúnkat.

MIHAILO FEJEDELEM Soha nem bocsátom meg magamnak.

GARAŠANIN Mindenki hibázhat, nagyságos uram. Még a legnagyobbak is.

MIHAILO FEJEDELEM Nemcsak egyszerű kis hiba volt ez, Garašanin uram. Egyszerű, emberi. Attól tartok, hogy sokkal jelentősebb dologról lett volna szó. Sorsdöntő tévedés volt. Bismarck hív, hogy csatlakozzunk hozzá, Orešković hozta el Mancini üzenetét, melyben csak annyit mond, hogy ütött az óra, Ausztria nagyon veszélyesen megingott, több súlyos vereséget szenvedett, Törökország a kisebb fölkelésekkel sem tud zöld ágra vergődni, hol Görögországban, hol Hercegovinában ütik fel a fejüket – mi meg nem teszünk semmit! Semmit! Ön tanácsokat ad, biztat, megharagszik rám – de mit teszek én? Csak kapkodom ide-oda a fejem. Mintha megígéztek vagy elvárásoltak volna, cserbenhagy az elmém: habár már szinte biztosra vehető, hogy Poroszország legyőzi Ausztriát, én mégis, továbbra is ugyanúgy hiszek a másik lehetőségben, Ausztria győzelmében és Poroszország vereségében is. Emlékszem az arcára, hogy nézett rám, amikor arról gyözködtem, hogy téved, Ausztria verhetetlen, s hogy mi még nem készülünk fel a háborúra, de ha már így áll a helyzet, nekem egyébként is más terveim voltak arra az estére, cirkuszba akartam menni. Üvölténie kellett

volna rám akkor, Garašanin uram. Vagy jól megráznia, hogy felébredjek végre!

GARAŠANIN Nagyságos uram!

MIHAÏLO FEJEDELEM Meg kellett volna tennie. Ha megteszi ezt akkor, megakadályozhatta volna, hogy ilyen nagy baklövést kövessen el.

GARAŠANIN Beismeren önnek, nagyságos uram, semmi jó nem sült volna ki abból, még ha magam is azt szerettem volna – mert bizony nagyon is szerettem volna. Nagyon furcsa hangulatban volt akkoriban, nagyságos uram. Nem értette volna meg, hogy miért teszem, s nem is baráti gesztusként fogadta volna.

MIHAÏLO FEJEDELEM No látja! Mondom, hogy legalábbis vannak és süketnek kellett lennem, hogy az adott pillanatban nem tudtam megérteni az előállt helyzet üzenetét, pedig a magam és az egész népem sorsán nagyot lendíthettem volna akkor. Valójában nem is voltam alkalmas arra. Megboldogult apámnak mindig azt róttam fel magamban, hogy soha nem akarta meghallani a Sors ilyen üzeneteit – nem tudom, hogy egyáltalán értette-e őket –, most meg magam is ugyanabba a csapdába estem. S milyen könnyen! Mintha egyszeriben ellöktem volna magamtól a valódi énem, s valamiféle tudattalanba taszítottam volna! Csak, sajnós, azt hiszem, hogy az ilyen hibákért a sors nem ismer bocsánatot. Velem azt tehet, amit akar – de ennek a népnek a sorsa izgat, amelyik minden bizalmát belém fektette.

GARAŠANIN Sötét gondolatok ezek, nagyságos uram. Nem szabad ilyen gondosan ápolni őket.

MIHAÏLO FEJEDELEM Nemcsak sötét gondolatok, de sötét álmok is kínoznak az utóbbi időben. Hisz ön az álmokban, Ilija?

GARAŠANIN Nem szeretnék, nagyságos uram, de hiszek bennük. Több ilyen álmom is beteljesült már.

MIHAÏLO FEJEDELEM Nagyon jól mondta ezt. Én sem szeretnék, s mégis hiszek bennük. Az álmok, és különösképp a rémesek, mindig arra készítetnek, hogy mélyen magamba szálljak. Mindig megvan az az érzésünk, hogy az álmok felülről nehezedenek ránk, fokozatosan ereszkednek, majd pedig amikor felébredünk, felröppennek, nemde? Én viszont egyre inkább hiszek abban, hogy azokból az ismeretlen mélységekből törnek elő, melyek minden emberben megvannak, amelyeket maga Isten ültetett el bennünk a lelkünk alá. És olyan titkos tartalmakat hordoznak magukban, amilyenekre ébren gondolni sem mernénk.

GARAŠANIN Minél öregebb vagyok, annál inkább úgy látom, hogy ezek olyan isteni dolgok, melyek csak órá tartoznak, s melyekről közönséges halandónak fogalma sincs, és fogalma sem lehet.

MIHAILO FEJEDELEM Egy álom, mint ahogy már mondtam is, már huzamosabb ideje arra késztet, arra kényszerít, hogy magamba szálljak, hogy önvizsgálatot gyakoroljak, hogy folyton azt mérlegetsem, hol és miben hibáztam. Szeretnék bár néhányat jóvátenni az elkövetett rettenetes hibáim közül, ha lehet. És amennyit sikerül.

GARAŠANIN Ha a mérleg egyik tányérjára helyeznénk mindazt a jót, amit ön ezért a népért tett, a másikra pedig mindazt, amit a hibájának tart, az első oly hatalmas erővel húzná le a másikat, hogy többé mérni sem lehetne. Egyetlen földi mérlegen sem.

MIHAILO FEJEDELEM Én nem így gondolom. Az első hatalmas tévedés, amit nem lett volna szabad megengednem magamnak, az az a bizonyos mészárlás volt a Vučićtyal folytatott viaskodásom idején. Az a vérengzés, melyben az ön apja és bátyja is áldozatul esett. A vérengzés, melyben nem a törökök mészárolták le a szerbeket, hanem a szerbek a szerbeket. Az én nevemben gyilkoltak, az én nevemmel a szájukon.

GARAŠANIN Ön akkor még tapasztalatlan kisfiú volt, nagyságos uram, Vučić pedig tapasztalt farkas. Ön a törvényes hatalmat védte, ő pedig bevezette a saját törvénytelen uralmát. Ön védekezett, ő támadott. Vučić felkelése és az akkor lemészárolt szerbek az ő lelkiismeretét terhelik, és nem az önét. S hogy mi mind, magamat is odaértve, mind Vučić mellett voltunk, sem az akkori eseményeken, sem az én mai szemléletemen semmit sem változtat. Így kellett lennie.

MIHAILO FEJEDELEM Nem kellett volna ilyen véresnek lennie. Még ma is emlékszem azokra a fejekre, azokra a tekintélyes szerb fejekre, amelyeket buzgó híveim karóba húzva hoztak elélem. Mintha legalábbis én török pasa és nem szerb kenéz lettem volna! Emlékszem, hogy rangomhoz teljességgel méltatlanul eltakartam a szemem, sírva fakadtam, és remegtem a bemutatott „trófeák” láttán. Később azt beszéltek, hogy megijedtem Vučićtól és a zimonyi vereségtől, és elmenekültem, a hatalom pedig kicsúszott a kezemből. Akkor, 1842-ben. De mindez nem igaz. Tényleg a félelem vezérelt, hogy elmeneküljek, de nem Vučićtól rettegtem, hanem a szerbektől. Én akkor ijedtem meg, amikor megláttam a szerbek szemében azt az elvete-mültséget, azt a gonoszságot, amivel egymás ellen támadtak, amivel egymást mészárolták halomra. Olyan lelki összeomlás volt ez, amelyből hosszú évek után sem tudtam igazán felgyógyulni.

GARAŠANIN Negyedszázad telt el, és nagyon sok minden megváltozott azóta.

MIHAILO FEJEDELEM Igen, de attól tartok, hogy ezek csak felszínes változások voltak. Megerősítettük a hadsereget, helyreállítottuk a törvényességet, rendeztük a hatalmi felosztást, mindenfelé iskolákat emelünk,

még a városainkat is felszabadítottuk, hogy a török ne fenyegethesse többé a szerbeket, Szerbia egyre nagyobb és erősebb lesz. Egyre többen vannak, akik külföldön magas egyetemeket végeztek, nekünk is van tudományos társaságunk, vannak főiskoláink és gimnáziumaink – de vajon elég-e mindez ahhoz, hogy az ember legbelül, ott valahol a lelke mélyén is megváltozzon? Ez az ember, itt, a Balkánon. A mi szerb emberünk, akinek évszázadokon át úgy kellett élnie, akár egy vadállatnak.

GARAŠANIN Az olyan változásokhoz, amelyenről ön álmodozik, negyedszázad nem elég.

MIHAILO FEJEDELEM Nem elég a negyed, de egy fél, sőt egy egész évszázad is kevés. Én pedig mindenem feláldoznám, de talán még annál is többet adnék, csakhogy a szerbek művelődését, lelki megnemesítését rövidebb idő alatt bonyolíthassuk le.

GARAŠANIN Ön meg is tesz mindent ezért, ami az erejéből futja. Ebben hiába is kételkedne, nagyságos uram. A dolgok gyorsaságát azonban nem ember, maga isten határozza meg.

MIHAILO FEJEDELEM Igaza van. Mégis szeretném, ha visszatérnénk beszélgetésünk eredeti témájához, a hibáimhoz. A második nagy hibám az volt, hogy egy másmilyen, egy katolikus vallású nőt vettem feleségül. De amikor nősültem, akkor még nem így gondolkodtam, mint ma. A visszatérés, a hazatérés akkoriban még nagyon messzinek és valószínűtlennek tűnt, egy teljességgel európai szellemben nevelkedett emberhez pedig egyáltalán nem méltó, hogy ilyen kérdéseken töprengjen. Akkoriban egyébként minden egész más fényben tűnt fel Európában, mint manapság Szerbiában.

GARAŠANIN Nikola Hristić úr többször is mesélte, hogy az ön megboldogult édesapja mindig emiatt rettegett: hogy túl sokáig volt gyermekkorában Európában, s hogy visszatérve Szerbiába, majd nem találja fel magát. De ön nagyon is jól feltalálta magát, nagyságos uram.

MIHAILO FEJEDELEM Igen, feltaláltam magam. De nem találtam meg magam, kedves Garašanin uram. Annyira elvesztem, hogy egy adott pillanatban, amiről épp az imént beszélgettünk, ahelyett, hogy ügyünket előremozdítottam volna, és felkelést szerveztem volna a szerbek és más balkáni népek körében is – téves politikai következtetéseket vontam le! Közben meg, teljes önelégültséggel és azzal a meggyőződéssel, hogy igazam van, cirkuszba jártam! Húúú . . . azt a cirkuszt sehogy sem tudom megbocsátani magamnak! *(feláll, és idegesen járkál föl s alá a szobában)*

GARAŠANIN Eltúlozza a dolgokat, nagyságos uram.

MIHAILO FEJEDELEM Nem túlzok én el semmit. Addig még rendben is volna a dolog, hogy egy magyar cirkusz vendégszerepel nálunk. Az első ünnepi bemutatón természetesen meg kell jelennünk, hogy emeljük a

bemutató fényét, hiszen mégiscsak egy magyar cirkuszról van szó, mi pedig a korábbi ellenségeskedések után új barátságot szeretnénk kiépíteni a magyarokkal. Ez is rendben van. Én viszont kísértésbe estem – másnap, harmad- és negyednap is cirkuszba mentem. Minden este elmentem, amikor a cirkusz Belgrádban lépett fel, az ellenfeleim nagy megelégedettségére. Európában a népek egyesítéséért harcolnak, a mi fejedelmünk meg minden este cirkuszba megy – üvöltözték. És nekik volt igazuk. Mellesleg egyáltalán nem szeretem a cirkuszt. Összeszorul a szívem, ha azokat a megalázott, dresszírozott állatokat vagy azokat az embereket látom, akik a testük verejtékes kínjával keresik meg kenyerüket, és azokat a szomorú bohócokat nézem. Ismétlem, Garašanin uram, fel kellett volna ráznia az álmomból! Talán mégis észhez tértem volna! Elképzelni sem tudja, mennyire gyűlölöm magamat, akárhányszor eszembe jut ez az eset!

GARAŠANIN Ne beszéljen így, nagyságos uram. Őrizze meg az erejét. És az egészségét.

MIHAILO FEJEDELEM Igen, tudom, hogy nagyon nagy erőre lesz szükségünk mindahhoz, ami még előttünk áll. Ha lesz háború, ha nem.

GARAŠANIN Nem vett tán Oroszország ismét egy hatalmas fordulatot?

MIHAILO FEJEDELEM Ugyan, kérem, hiszen szinte minden segítséget és támogatást megvontak, amikor leváltottam önt. Számukra ez azt jelentette, hogy eltávolítottam a hatalomból azt az embert, aki a balkáni népek szövetségén és azoknak a török elleni felkelésén is a legtöbbet tett. Az ön leváltását Oroszország úgy értelmezte, hogy én elálltam a háború eszméjétől, s ezzel még minden oroszok uralkodójának, személyesen a cár őfenységének a haragját is sikerült magamra vonnom. Mióta tavaly november végén leváltottam önt, Oroszországnak hónapokig semmi sem tetszett, bármihez is folyamodtam volna!

GARAŠANIN Minden bizonnyal úgy vélték az oroszok, hogy az, hogy engem eltávolított a hatalomból, egyúttal azt is jelenti, hogy eltávolodik az ő politikai álláspontjuktól, és inkább az osztrákokéhoz közelít.

MIHAILO FEJEDELEM Így van.

GARAŠANIN Ez, érthető módon, kiábrándította őket. Én, nagyságos uram, a legjobb esetben is csak egy rongybaba vagyok a számukra, amivel kedvük szerint játszodozhatnak, vagy akár el is dobhatják, ha úgy hozza kedvük. Mit számítok én nekik?! De önnel se sokat törődnek, nagyságos uram.

MIHAILO FEJEDELEM Ön mindig így gondolta, és ezt is magyarázta nekem. Tudtam, hogy igaza van, de csak most látom, hogy ezek mindannyian csak kapóst játszanak velünk. Ebben a játékban mi csak porszemek vagyunk!

(A színpad elsötétedik. Egy újból kigyúló fény a Krónikást világítja meg.)

KRÓNIKÁS Önöknek is úgy tűnik – nemde? –, hogy a fejedelem szavai a későbbiekben még évtizedekig itt mennydörögtek felettünk, egy évszázadon át, sőt talán még annál is tovább elkísért bennünket ez a mennydörgés, hogy aztán még napjainkban is mennydörögjön, akárha Vasko Popa egyiki verssora volna: ebben a játékban mi csak porszemek vagyunk!

(A színpad újra elsötétedik. A Krónikás eltűnik. Ismét Mihailo fejedelem dolgozószobáját világítják meg a reflektorok, ahol a kezéz és Garašanin folytatja beszélgetését, amely számukra meg sem szakadt.)

GARAŠANIN Ha emlékszik még rá, nagyságos uram, öt évvel ezelőtt mi ketten egyszer már beszélgettünk arról, hogy azok a megpróbáltatások, amelyek még ön előtt állnak, sokkal nagyobbak lesznek mint azok, amelyekkel pillanatnyilag szembe kell néznie. Ha egy szép napon – s adja isten, hogy ez minél előbb bekövetkezzen – sikerül végleg megtörnünk Törökország uralmát a Balkánon, és a török befolyástól, szövetségeseinkkel, a balkáni népekkel együtt, megszabadulnunk, két újabb hatalom nehezedik majd ránk azzal a céllal, hogy elnyeljen bennünket: Ausztria és Oroszország. Mindketten az Adriát és a Fekete-tengert akarják, mindketten a Földközi-tenger térségét szeretnék uralni.

MIHAILO FEJEDELEM Pillanatnyilag mindketten ugyanazt a dudát fújják.

GARAŠANIN Nem sokáig fogjuk ezt a muzsikát hallani: csak addig, amíg kellőképp ki nem használnak vagy át nem vernek bennünket. Most már tehát Oroszország sem támogatja összefogásunkat, és szeretne a balkáni háborútól eltéríteni bennünket?

MIHAILO FEJEDELEM Siskin nagykövet már a télen is többször meglehetősen többértelmű, nem túl világos üzenetet továbbított nekem ócsászári fenségétől és Gorcsakov kenéztől, a külügyminisztertől, melyekből valahogy azért csak ki lehetett hámozni, hogy ők nem támogathatják tovább a háborút. Mintha alig két hónappal korábban nem itt bosszankodott volna ugyanaz a követ, s nem homlokegyenest ellentétes eszméket képviselt volna még! Önt viszont ma már egyáltalán nem emlegetik! Mintha soha nem is létezett volna! Csak azt akarják, hogy ne kezdjünk háborút!

GARAŠANIN Istenemre! Oroszország mindvégig támogatta a balkáni országokat a Törökország ellen vívott harcukban, ám mindvégig azzal a rejtett, hátsó szándékkal tette ezt, hogy a törökökről leszakítva a saját befolyása alá vonja őket. Nem Törökország, nagyságos uram, hanem Oroszország függetlenségünk legnagyobb ellenzője, még ha az utóbbi időben síkra is szálltam a velük való együttműködésért. De óvatos együttműködésre van szükség, mindvégig élesen figyelő, éberem őrző nyitott szemekkel. Egyedül, egymagunkban nem jutunk semmire, ám a vak is látja, hogy

Oroszország sokkal nagyobb befolyást gyakorol, sokkal erőteljesebben avatkozik belső ügyeinkbe, mint hűbéruraink, a törökök! És mi lesz még itt, ha a legfelsőbb török hatalmat is leráztuk a nyakunkról? Siskin, az orosz nagykövet, veszi magának a bátorságot – s nem merné ezt tenni, ha az uralkodója, a cár meg nem bízta volna ezzel –, hogy megpróbáljon úgy beszélni önnel, ha megengedi fenséged, hogy úgy dirigáljon önnek, akárha Szerbia máris orosz tartomány lenne.

MIHAILO FEJEDELEM Nem, ezt nem engedtem meg neki. Ilyesmit azért mégsem lehet!

GARAŠANIN Persze, hogy nem engedte meg neki, nagyságos uram, de ő megpróbálta. Holnap ugyanúgy próbálkozik majd az osztrák követ is. Nem, nem és nem, igaza van fenségednek. Semmi sem változott. A keleti kérdés megoldását csakis a balkáni népek összefogásától remélhetjük. A tengelyhatalmaktól és az európai diplomáciától semmi jóra sem számíthatunk. Szörnyű önzésük kölcsönös irigységükkel párosulva egyszerűen megátoljja őket abban, hogy megoldják a keleti kérdést. Ezért a keresztényeknek, a balkáni keresztényeknek maguknak kellene a kezükbe venniük az események irányítását, és megoldaniuk a keleti helyzetet, csakhát, össze kellene fogniuk.

MIHAILO FEJEDELEM *(elgondolkodva, nyugodtan, ám mégis mintha egy kicsit elmélázott volna)* Igen, én még ma is így gondolom. *Össze kellene fogniuk.* De mit kellene tennünk, hogy összefogjanak?

GARAŠANIN Egész Törökország szétzilálódott: annyi ereje ugyan még van, hogy egyenként, külön-külön leverje a nemzetek felkeléseit, ám ha ezek egyszer összefognának, egy szempillantás alatt összeroppanthatnák a birodalmat. Nekünk, ahogy eddig is, tovább kell dolgoznunk a balkáni népek összefogásának megszervezésén. Számomra ez nem annak a kérdése, hogy vajon meddig maradhat még fenn Törökország, hanem hogy mikor egyeznek már ki végre egymás között a keresztények, és attól a pillanattól kezdve Törökország többé nem létezne. Szilárd meggyőződésem, hogy Európaszerte leírták már diplomáciai körökben ezt a kérdést – vagy éppen a leírásán dolgoznak.

MIHAILO FEJEDELEM Ön is és én is, mindketten tudjuk, hogy nem a kis szerb, hanem a nagy balkáni politika jelentheti csak Szerbia jövőjét. Tudjuk, hogy amint lerázzuk magunkról a török igát, Szerbiát, Görögországot, Montenegrót, Bulgáriát is a nagyhatalmak – de különösképp Oroszország és Ausztria – akarják majd a befolyásuk alá vonni, s mindannyiunk felett uralkodni.

GARAŠANIN Itt van még Oláhország is, nagyságos uram.

MIHAILO FEJEDELEM És Bosznia-Hercegovina is, amivel már most is mindenki úgy rendelkezik, mintha a sajátja volna. A baj csak ott kezdődik, kedves Ilija, hogy a balkáni nemzetek nagyon nehezen egyesülnek egymással, s hogy a balkáni keresztények nem képeznek egy olyan egységet, amelyet könnyű volna közös nevezőre hozni. S a valóság, ahogy az én Nastasom mondaná, kiszámíthatatlan. Oroszország a minap még nemcsak hogy támogatta, hanem tevőlegesen is segítette keserves munkánkat a balkáni keresztények szövetségének létrehozásában. Nem miattunk, balkáni népek miatt fogadta el és karolta fel, hanem mert úgy látta, ez a leghatásosabb módja annak, hogy lángba borítsuk és összetörjük a török birodalmat, amelyet a nyugati hatalmak, saját érdekeik védelmében, s hogy Oroszország nehogy túlzottan is megerősödjön, mindeddig kitartóan támogattak s megvédtek az orosz támadásokkal szemben. Ön már egy évvel ezelőtt is figyelmeztetett engem, hogy Oroszország, miután már sikerül megdöntenünk és szétcincálnunk Törökországot, egyáltalán nem biztos hogy továbbra is támogatni fogja a balkáni szövetséget. Más szavakkal élve, hogy mindent meg fog tenni, hogy egymásnak ugrassza a népeket a szövetségen belül, így bomlassza fel.

GARAŠANIN Számomra ehhez kétség nem férhet. Ezért, nagyságos uram, ha a nagyhatalmak mindig minket használnak fel eszközként, nekünk is meg kell tanulnunk, hogyan használjuk fel őket.

MIHAILO FEJEDELEM Nekik ez nagyon könnyen megy, nekünk viszont nagyon nehéz lenne.

GARAŠANIN Sohasem szabad elhinnünk nekik, hogy a mi érdekeinket képviselik. Csakis a saját érdekeikben járnak közre, a mieinket pedig majd azonmód elvetik, amint úgy hozza a szükség.

MIHAILO FEJEDELEM Franciaországnak, Törökország bukása után sincsenek hódítási tervei a Balkánon.

GARAŠANIN Nincsenek, s ezért is ragaszkodtam volna én leginkább a francia szövetséghez. De most Franciaországnak is inkább magával kell foglalkoznia, hiszen nyakán a porosz veszedelem. Franciaország a krétai keresztényeket is a sors kényére-kedvére bízta, ez pedig csak azt jelentheti, hogy nagyon aggódik saját sorsa miatt. Ebben a pillanatban francia segítségre nem számíthatunk. Még csak a diplomáciai nyilatkozatok tekintetében sem.

MIHAILO FEJEDELEM Az angoloktól pedig még kevésbé várhatunk bármit is. Látja, Garašanin uram, amíg külföldön voltam, leghosszabb ideig Bécsben éltem. Viszont, amit pedig nem tudhat, legszívesebben Londonba mentem volna. Ez az a város ugyanis, amelyben a legszabadabban érzem magam, s amely a legközelebb áll hozzám. Úgy vélem, érettségüket az

angolok azzal érték el, hogy mélységesen tisztelik egymás személyiségét – s az effajta érettségnek nagyon is híján van sok más európai nemzet. Sajnos azonban mások személyiségét is csak akkor tisztelik, ha azok angolok. Egy népről sincsenek jó véleménnyel, rólunk, szlávokról meg egyenesen kiábrándító nézeteik vannak. A balkáni népek a szemükben sokkal kevesebbet jelentenek, sokkal kevesebbet érnek, mint a legalacsonyabb kasztból származó indiai emberek.

GARAŠANIN Ha csak eszembe jut, hogy Júlia fejedelemsasszony és Filip Hristić uraság, Belgrád bombázásának ügyében akkor, még törökimádatuk ellenére is meg tudtak egyezni velük, és a mi malmunkra tudták hajtani a vizet... Nem egészen világos, hogy miért is volt Anglia mindig Törökország mellett, és Szerbia ellen. És az érdekeik sem kívánták mindig ezt.

MIHAILO FEJEDELEM Kérem, Garašanin uram, hogy a fejedelemsasszony nevét ebben a házban ne említsük többé.

GARAŠANIN *(feláll, kihúzza magát)* Kérem, nagyságos uram, haragudjon csak meg rám. Kérem, hogy azonnal dobjon ki ebből a házból, de előbb el kell mondanom valamit, hiszen megígértem, hogy egészen őszinte leszek: Londonban, 1862-ben Júlia fejedelemsasszony nagyon hősieen harcolt a szerb ügyért, és nagyon sok mindenben a segítségünkre volt, hogy azt a tárgyalást a szerb fél nyerje meg. Igen fontos szerepet játszott abban is, hogy az ön személyes tekintélye nőni kezdett. Megtehetjük, hogy nem említjük többé a fejedelemsasszonyt mint az ön feleségét, ám nem engedhetjük meg magunknak, hogy ne szóljunk róla mint egyik legfontosabb diplomáciai képviselőnkéről, aki igen nagy szerepet játszott egy nagyon fontos szerb diplomáciai küldetésben.

MIHAILO FEJEDELEM *(ide-oda járkal, hallgatag és komor. Nem néz Garašaninra. Hirtelen megáll, ráemeli a tekintetét, arca lassacskán felenged)* Nagyon nagy segítségemre van, kedves barátom, abban, hogy legyőzzem a gonosz szenvedélyt magamban. Mindig fellángol bennem ez a szenvedély, akárhányszor kiejtik előttem a nevét. Köszönöm.

SZABÓ PALÓCZ Attila fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A SZERB KULTÚRKLUB A KULTÚRA ÉS A POLITIKA KÖZÖTT

Részlet

LJUBODRAG DIMIĆ

A harmincas évek második felében szerb értelmiségi körökben érlelődni kezdett a felismerés, hogy a Jugoszláv Királyságban az államhatalom képtelen biztosítani és megvédeni a szerb nemzeti érdekeket. A közös állam megszületése után a szerb nemzetben annak a tudata kerekedett felül, hogy a szerb nemzeti kérdés megoldódott, megszűnt a szerb nemzeti fejlődésről való gondolkodás, megtörtént az úgynevezett „nemzeti demobilizáció”, megszívlelték a nemzeti egység gondolatát a „háromnevű nemzet” formájában, majd később az integrális jugoszlávizmus alakjában, az újonnan keletkezett államban megszűnt a déli és északnyugati szerbségről való gondoskodás, elhanyagolták a szerb nemzeti, gazdasági, kulturális integráció és szellemi közeledés kérdését, nem értették azt a maguk teremtetten állatot, amely több vallást, szokást, különböző mentalitást, hagyományt, különböző nyelvjárásokat és életmódot ölelt fel. A szerb politikusok mintha nem lettek volna tudatában a szerb nemzet biológiai „fáradtságának” (a nagy veszteségek az 1912-től 1918-ig tartó háborúkban), és annak a ténynek sem, hogy az SZHSZ Királyság megteremtésével, a különféle civilizáció és vallás keveredésével „millenniumváltás” játszódott le. Ennek a ténynek a tudatában a szerb értelmiség egy része intenzívebben kezdte képviselni azt a nemzeti mozgalmat, mely serkentette volna a nemzeti fegyelmet, és amelyet tervezéssel, szervezéssel a nemzeti erők irányításának aprólékos, konstruktív munkájával értek volna el, s a figyelem elsősorban kulturális és gazdasági jellegű új nemzeti célok és ideálok irányába terelődött volna.

Vitathatatlan, hogy a Szerb Kultúrklub létrejöttét a Jugoszláv Királyságban uralkodó társadalmi és politikai viszonyok tették lehetővé. A nézetek megfogalmazása és az az elhatározás, hogy szélesebb körű politikai, szociális, gazdasági és kulturális mozgalom induljon el, a szerb polgári és politikai körök erőviszonyai átrendeződésének a pillanatában kerültek a felszínre a harmincas

évek második felében.¹ A Szerb Kultúrklub megalakulása kiindulópontja lett volna a nagy kulturális feladatok megoldásának, a széles néptömegek művelődési szintje emelésének (hogyan hozzák közelebb a kultúrát a lakossághoz) a szerb és jugoszláv társadalom anyagi és szellemi viszonyainak összehangolásával. Ennek a széles körű mozgalomnak a végső célja a Kultúrkörök Szövetsége lett volna, mely építő jellegű munkájával a jugoszláv gondolatot erősítette volna, és tagadója a jugoszlávizmus absztrakt ideológiájának, mely a szerbség, horvátság, szlovénység iránt ellenséges és tagadó volt. Ez a szövetség olyan „organikus közösséggé vált volna, melyben egyidejűleg kifejezésre juttatott volna sajátosságuk és kölcsönös függőségük is”.²

A Szerb Kultúrklub programját Slobodan Jovanović fogalmazta meg a legpontosabban, az első nyilvános közgyűlésen, melyet 1937. február 4-én tartottak meg a Szerb Kiviteli Bank palotájában: Alapítóinak elgondolása szerint a Szerb Kultúrklub azoknak az értekezleteknek és beszélgetéseknek a színhelye kellett volna hogy legyen, amelyekben a szerb kultúra kérdéseiről lett volna szó. A nemzeti kultúra fogalmát teljességében értjük itt, beleértve a szellemi és anyagi kultúrát is. Ezért a Szerb Kultúrklub a gazdasági szakemberek és értelmiségiek szövetsége. Ez talán az első kísérlet az értelmiségiek és gazdasági szakemberek közvetlen együttműködésére.

A Szerb Kultúrklub megalakítását azok kezdeményezték, akik nem vettek részt a párt- és a politikai életben. Már a kezdeteknél azt hangsúlyozták, hogy a Szerb Kultúrklub a szerb nemzeti kultúra kérdéseivel nem párt- és politikai szándékkal kíván foglalkozni. Így akartak lehetőséget nyújtani a más-más pártokat és nézeteket képviselőknél, hogy a Szerb Kultúrklub értekezletein részt vehessenek. Az ilyen semleges közegben történő eszmecsere, ha nem is nyújtana rögtön látványos eredményeket, hosszú távon hasznos lenne, mert az általános nemzeti kérdésekben a nézetek egyeztetéséhez vezetne . . .

A Szerb Kultúrklub szakértői a szerb és az albán nép nemzeti, gazdasági és kulturális ellentétében, a Dél-Szerbiában a földért folyó harcot látták. Megfigyelték, hogy az albán paraszt szinte sohasem hagyja el faluját, hogy „rudimentáris tradícióval, vallási fanatizmussal” ragaszkodik földjéhez, nem merült ki a háborúban, „alkoholtól és a civilizációtól nincs megrontva”, és nem kezdték ki a szociális betegségek. Ezzel szemben rámutattak arra, hogy a szerb lakosság kimerült a harcokban, alacsony növésű, sovány, fejletlen, rosszul táplált, tüdőbajos, gyenge izomzatú; beteges kinézése és az alultápláltság is a „földnélküliség következménye”. Hogy ezen a helyzeten változtathassanak, a Szerb Kultúrklub délre irányuló megfontolt kolonizációt (betelepítést) szorgalmazott, melyet nemzetgazdasági és tudományos alapokra helyeztek. Egy agrárintézet létrehozását indítványozták Szkopjében, melynek az agrárral foglalkozó munkák mellett (a föld termékenységének tanulmányozása, növényi kultúrák kifizetődésének tanulmányozása) elsőrangú nemzetpolitikai súlya is

lett volna. Az agráralap anyagi eszközeit pedig a föld felvásárlására és az odatelepült szerb parasztság anyagi biztosítására használták volna. A déli rész alapvető problémájának a közlekedést tartották. A közlekedés olyan alapfeltétel, mely nélkül, szerintük, elképzelhetetlen egy terület gazdasága, kereskedelme, oktatása, általában a lakosság kultúrája. Gyakran hangoztatták azt a közmondást, hogy ahol „forgalmas az út, és vonatfütty hallatszik, ott fellendül a gazdaság, a kereskedelem, az oktatás, elérkezik a jólét és a bőség” – ami meggyőződésük szerint azt is jelentette, hogy ahol nincsenek utak, ott nincsen sem kereskedelem, sem gazdaság, sem művelődés. Az a felfogás uralkodott, hogy az út- és a vasútépítés alapfeltétele a szerb kultúrtérsegek egyesülésének és a szerb egység megteremtésének. Gyakran példálóztak Sandžak esetével. Rajta keresztül egyetlen, Szerbiát Crna Gorával³ összekötő út sem vezetett. De szembetűnő volt, hogy Sandžakon át, ahol kb. 106 000 muzulmán élt, az út kizárólag a boszniai muzulmán világot (statisztikai adatok szerint körülbelül 594 000 muzulmán) kötötte össze a délen fekvő muzulmán közösséggel (az 1921-es statisztikai adatok szerint itt körülbelül 650 000 muzulmán élt). Azoknak az utaknak a kiépítése, amelyek Szerbiát és Crna Gorát összekötötték volna, a klub szakembereinek a véleménye szerint több feladatot láttak volna el; az árucserét a legrövidebb és leggyorsabb módon lebonyolíthatták volna; az útvonalak kiépítésével gyors gazdasági és kulturális integráció valósult volna meg, hogy a nemzetileg, vallásilag vegyes lakosság felé áramoljon az ideológia is, hogy ezeken a kommunikációs utakon az emberek és az áru északnyugat helyett Szerbia felé irányuljon; hogy gazdaságilag legyengüljön a muzulmán és felerősödjön a szerb elem, hogy a „szerb muzulmánok” elkülönüljenek az arnauta (albán) muzulmánoktól, hogy egyebek között beinduljon az egész társadalmi élet modernizációja (a termelésben és az életmódban) az említett térségben.

A klubhoz közel állók azt a nézetet vallották, hogy a betelepítésnek gazdasági, szociális, nemzeti, kulturális és higiéniai vonatkozásai is vannak. Ennek értelmében az állami kultúrpolitikában nagy fontosságot tulajdonítottak a betelepítésnek. A földért való harcot kiegyenlítették a nemzeti államért való harccal.⁴

A klub úgy tartotta, hogy az állam nem ismerte fel a nemzeti térhódítás jelentőségét azokon a területeken, amelyeken kisebbségek is éltek.⁵ Felmérésük szerint a betelepítés abban a pillanatban indult rossz irányba, amikor az önkéntes betelepülőknek olyan ígéretet tettek, hogy a háborús érdemeikért földet kapnak. A visszaélések, amelyek ezután következtek (a minden kritérium nélküli földosztással), a klub tagjainak véleménye szerint az újra felszabadított területek szerbségének dicső hőstettét erkölcsileg megsemmisítették, valamint az önkéntesség gondolatát olyan mértékű anyagiassággal mocskolták be, hogy minden erkölcsi hatását elveszítette társadalmukban. Azok az elemzések, amelyeket a Szerb Kultúrklub végzett, kimutatták, hogy a betelepítés sikertelenségének fő oka nem abban rejlett, hogy rosszul valósították meg,

hanem abban, hogy azt a közepesen lakott területeken hajtották végre, ahol korlátozott volt a kiosztásra való földterület, s ez befolyásolta az eredményeséget is. Ebből a törvényszerű következtetésből eredt a megállapítás, mely szerint „a betelepítéssel nem lehet nemzeti többséget teremteni azokban a tartományokban, ahol az idegenek képezik a többséget, és amelyek sűrűbben lakottak”. Megoldásként a klub teoretikusaiban egyik lehetőségként a lakosság cseréjének az ötlete merült fel ezekben a tartományokban. Úgy tartották, hogy az „idegenek számának csökkentése” és a szerbek számának a növelése teljes sikert biztosít majd. Emellett meg kell jegyezni, hogy a csere fogalmát kettős értelemben használták: „az idegen törzsek kitelepítését jelentette az országból vagy az állam határain belül az egyik helyről a másikra való áttelepítést”. A Szerb Kultúrklub szakemberei azt a nézetet vallották, hogy az országnak azokon a területein, amelyekben nagyszámú az idegen lakosság, a nemzeti majorizáció csak az idegenek kitelepítésével egy időben végrehajtott betelepítéssel érhető el. Ezzel összhangban erősen szorgalmazták az arnauták (albánok) Albániába való kiköltöztetésének a megkezdését, az ittmaradók 80%-át pedig azonnal szét akarták telepíteni az ország más területeire. Hasonlóan kellett volna eljárni a török lakosság esetében is. Véleményük szerint az arnauták és a törökök kiköltöztetésével a Šar-hegységtől délre Sztrugaig, valamint délkeletre Crna Gorától a Sztrumicáig, és a nemzettudattal rendelkező népesség betelepítésével, ezeken a területeken a nemzeti kérdés nagymértékben megoldódott volna, mert így a szerb népesség pusztán a kontaktusok révén hatást gyakorolhat a nemzettudattal nem rendelkező elemekre.⁶ A klub körül szerveződők körében gyakran hangsúlyozták, hogy „a nemzeti munkával” a „mi” pravoszláv és muzulmán népünkre Dél-Szerbiában bizonyos dolgok zavarólag hatnak. Ez alatt elsősorban a jugoszlavizmust értették, melyről úgy vélekedtek, hogy „háttérbe szorítja a szerbséget, és kihúzza a talajt a nemzeti munka alól”. Hiányolták az állandó nemzeti politikát is, „mely szüntelenül nemzeti szellemben munkálkodott volna”. Felróták az államnak, hogy az oktatást, a nemzeti szellem legerősebb fegyverét, kiengedte a kezéből. „Az iskolánk nem szerb, a szelleme sem az, és a tanárok sem kizárólag szerbek, akik nemzeti alapon dolgoznának, ezért gyengék a nemzeti eredmények is.” Azt követelték, hogy azokon a területeken, ahol nem horvátok és szlovének élnek, az állami és autonóm munkába, de különösen az iskolákba vezessék be a „szerb programot és szellemet”. Ezzel párhuzamosan, szükségességnek tartották, hogy ezeken a területeken a kulturális életet „tisztá nemzeti szellemben fejlesszék” (iskola, tudomány, irodalom, színház, sajtó stb.). „A munkánkat vonzóvá kell tennünk, különben eredménytelen lesz”, és „Ami a fejbe kerül, nem nyer meg, csak az, ami a szívig hatol” – voltak azok a szellemi üzenetek, amelyekkel a Szerb Kultúrklub a szerb nemzeti oktatók felé fordult Dél-Szerbiában.

A klub a Vajdaságot „gyenge nemzeti területnek” tartotta, melynek jövője nincs biztosítva.⁷ Úgy mérték fel, hogy a szerb lakosság aránya Bácskában a leggyengébb (21%), azon a területen, mely tulajdonképpen a Vajdaság központi részét képezte, és az egész életnek is ez a terület határozta meg „jellegét”. Külön aggodalommal töltötte el őket a magyar lakosság nagy arányszáma (kb. 27,5%). Gyakran hangoztatták, hogy a magyarság a saját anyaországára támaszkodik, mely felé nincs természetes határ, és az mindig kész a nemzeti propaganda szítására. A Vajdaságot „nagyon fontos területnek” tartották, s szerintük az állam nem engedélyezhette, hogy a nemzeti összetétel ugyanolyan maradjon, mint amilyen 1921-ben volt. „A Vajdaság a legkulturáltabb és leggazdagabb területe az országnak, kitűnő összeköttetésekkel és a legnyitottabb vízi és vasúti útvonalakkal – hangoztatták a klub szakemberei. A főváros, Belgrád háttérének tartották, északról gazdasági tartópillére és védelmezője.” Azok az adatok, amelyekkel rendelkezett, azt mutatták, hogy a Vajdaság lakossága 1921 és 1936 között kb. 10%-kal növekedett (kb. 134 000 lakos). Ebből a természetes szaporulat kb. 40 000 fő, ideköltözéssel (kb. 30 000) a szerb lakosság száma kb. 17,3%-kal növekedett (kb. 70 000), a korábbi állapotokhoz viszonyítva, míg a többi (nem szerb) lakosság száma 6,86%-kal növekedett, ami kb. 64 000 lelket tesz ki.⁸ A szerb lakosság aránya 2%-kal nőtt, míg a német és magyar lakosság száma 1%-kal csökkent, ami lényegében nem változtatott a Vajdaság demográfiai struktúráján. Úgy értékelték, hogy ha a Vajdaságba betelepítéssel még 100 000-rel növekedne a szerb lakosság száma, ami 36,5%-ot jelentene, a többi lakosság aránya akkor is 63,5%-ot tett volna ki. Ebből a tényből azt a következtetést vonták le, hogy a kívánt eredményt, a Vajdaság elszerbesítését, betelepítéssel nem érhetik el. Számításuk szerint ehhez 523 000 szerb betelepítésére lenne szükség. Akkor az össz lakosságnak az 50%-át tennék ki, vagyis 1 021 500 főre lenne szükség, hogy százalékban a szerb lakosság száma elérje a 60%-ot. Belátták, hogy betelepítéssel nem lehet elérni a nemzeti többséget, ezért a párhuzamos lakosságcsere-t tartották a legjobb megoldásnak. Értékelésük szerint ez a lakosságcsere nem egyszerű dolog a Vajdaságban, ahol a kisebbség műveltsége és gazdasága fejlett nemzeti öntudattal rendelkezik, gazdaságilag erős (bécsi és pesti tőke), kiépített nemzeti intézményekkel (szövetkezetek, kulturális intézmények, egyházi szervezetek), fejlett sajtóval. „Népünk nem léphet fel a nemzeti felszabadító szerepében, hisz hátrányos helyzetben van velük szemben. Mint ahogyan más területeken, a Vajdaságban is elvesztettük nemzettudatunkat a felszabadulás után, és elerőtlenedtünk” – hangozott a Szerb Kultúrklub véleménye. „A felszabadulástól eltelt 18 év alatt mi számbelileg gyarapodtunk, míg a kisebbségek a nemzettudatban, a műveltségben és a gazdaság terén értek el előrehaladást. A számbeli gyarapodással nem nőtt nemzeti szellemünk és akaratunk. Ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy semmilyen hatást sem gyakorolhatunk a

kisebbségekre, amelyek a kultúrában és a gazdaságban is előttünk haladnak. A németekkel és a magyarokkal nem értünk el semmit, és a többi kisebbséggel sem. A bunyevákokat és sokákokat sem nyertük meg, elmentek horvátnak. Ezért sem a kulturális és művelődési propagandának, sem a gazdasági befolyásnak nem lett foganatja. Az egyetlen megoldás a Vajdaság elszerbesítéséhez a kisebbség átköltöztetésével elért majorizáció lehetne.”⁹ Ha az átköltöztetés nem lehetne megvalósítani, két Vajdaság megalakítása volna ajánlatos, egy nagy déli szerb, és egy kis északi magyar, melyeknek keretein belül szintén megtörténne az átköltöztetés. Ezt a második lehetőséget kedvezőtlenebbnek tartották.¹⁰ Elképzelésük szerint a magyar, a német és a bunyevác lakosságot Szlavóniába költöztették volna annak a 200 000 szerbnek a helyére, akiket a Vajdaságba költöztettek volna. „Ezek a szerbek számunkra veszteséget, míg a horvátok számára kellemetlen nemzeti terhet jelentenek” – hangoztatták a klubban. A betelepítés folyamatában a klub szakemberei nehézségekre és ellenállásra is számítottak: a lakosság ellenállására az erőszakos átköltöztetés miatt, azoknak a törzseknek az ellenállására, amelyeknek ez nem állt érdekében, és az anyaországok ellenállására. A kérdés jogi oldala is adva volt, a gyenge hivatalnoki apparátus pedig képtelen lett volna végrehajtani ezt a feladatot, de számolni kellett a kormány pártokkal szembeni érzékenységével, a korrumpáltsággal, a pártok érdekeivel; a szükséges nagy pénzüsszeggel sem rendelkeztek, ami az operáció végrehajtásához szükséges lett volna. A nemzeti és az állami érdekek az ügy szentimentalizmus nélküli végrehajtását követelték. Ezzel párhuzamosan úgy értékelték, hogy a szerb nemzeti szerveződés és tömörülés is újra szárnyra kapott volna.

A Szerb Kultúrklub azon munkálkodott, hogy a szerb lakosság tudatában lerombolja a Vajdaságról és lakóiról alkotott felületes és téves képet (hogy ez az ország leggazdagabb része, hogy a Vajdaságban kövérek az emberek, hogy degeszre tömött a pénztárcájuk, „hogy ott a falvakban tej-, túró- és vajszag terjeng”). Az élettelen, apatikus és mozdulatlan közélet jellemezte ezt a területet a felszabadulás utáni időszakban. Az ilyen állapot okát a klub szakemberei abban látták, hogy az egyesülés után nem értékelték a beállt fordulatot. Nézeteik szerint az egyesülés „mindazoknak a feltevéseknek az összeomlását jelentette, amelyeken a vajdasági szerbség addigi nemzeti és közéleti nyugodott”. „Teljes kétszáz évig – hangoztatták a klubban – minden politikai, kulturális, vallási, irodalmi, művészeti és gazdasági erőfeszítés értelme egy cél felé irányult, a nemzeti lét biztosítása felé, mely számbelileg, kulturálisan és folyamatosan ellenséges hangulatú közeg nyomásának volt kitéve.”¹¹ Ebben a periódusban a politikával való foglalkozás és a politikai pártokhoz való tartozás nem a politikai meggyőződés, a liberális, demokrata, radikális vagy szocialista eszmékbe vetett hit volt, hanem annak a reménynek a jele, hogy a rendszer változásával javul a szerb nép helyzete a Monarchiában. A szerb

pravoszláv egyházhoz való nagyméretű kötődés, a vallásosságnak és a nagy nemzeti szerep „tudatának az eredménye”, mert „az egyház volt az egyedüli terep, ahol nemzetileg legálisan szerveződni lehetett”. „Az irodalmi és kulturális mozgalmaink sem az irodalom és a kultúra miatt indítottak. Nép- és középiskolákat, nyomdákat alapítottunk, könyveket és folyóiratokat adtunk ki, irodalmi társaságokat, dalárdákat, olvasóköroket, amatőr színtársulatokat szerveztünk, pénzeltük a nemzeti színházainkat, megalapoztuk a tudományos irodalmunkat, hogy múltunkat, nyelvünket és irodalmunkat tanulmányozva serényen dolgozzunk a tudomány minden ágának a népszerűsítésén. Az utóbbi időben, de különösen az első világháborút megelőző két évtizedben, sikerült megszerveznünk a gazdasági életet, a mezőgazdasági szövetkezeteket, a pénzintézetek bevonásával, a kézművesség és a kereskedőréteg különböző gazdasági szervezetekbe való tömörítésével. De nem műveltük az irodalmat az irodalomért, a tudományt a tudományért, a gazdaságot sem a gazdaságért. Minden alkotói energiánkat egy cél elérésére összpontosítottuk, a közélet minden területén egy gondolattól vezéreltetve: a nemzeti lét érdekében szemben egy erős nyomással. Ez a nyomás volt századokon keresztül az a forrás, amelyből alkotó szellemünk és az egész közéletünk táplálkozott azokon a tájakon”.¹² Amikor az egyesülés után ez a „nyomás” megszűnt, a már kialakult mentalitás döntő hatással volt arra, hogy nem tudtak alkalmazkodni az új állapotokhoz. A Szerb Kultúrklub arra a következtetésre jutott, hogy a vajdasági szerb lakosságnak „gyors és elasztikus irányváltoztatásra van szüksége politikai, kulturális és gazdasági téren is”. A változás a lakosság életében erőteljes volt az egyesülés után, és „a közéletünket olyan mértékben megváltoztatta, hogy az átállásra hosszabb időre volt szükség. A mai helyzet azonban magán viseli a válság jeleit, amelyek abból az új életből fakadnak, amelyben Vajdaság nehezebben találja fel magát”. A mentális krízisnek több jele is mutatkozott a Vajdaságban. A politikai életben folytatódott az államellenes tevékenység (politikai inercia). Azok, akik hittek a szabadelvűség konstruktív hatalmában, kinnrekedtek, vagy önként visszavonultak a politikai életből. „A politikai életben tehát nem az irányváltozás következett be, hanem a teljes iránytévésztes . . .” Az egyházi életben is hasonló volt a helyzet, mert a háború előtti elvek érvényüket veszítették, a pravoszláv egyház episzkopális egyházként szerveződött, míg világi szerepe teljesen jelentéktelenné vált. A nagy erőfeszítésnek, melyet a pravoszláv egyház életében a világi elemek hatásának az érvényesítésébe fektettek, az új történelmi körülményekben már nem volt értelmük (a Habsburg Monarchiában a szerb nép politikai szervezkedésének és gyülekezésének egyedüli lehetséges formája volt). Hasonló fejtelenség uralkodott a közélet más területein is. Vajdaság szerb lakossága már nem érdekli az oktatás problémái iránt, mert úgy tartotta, hogy ezek a kérdések elvesztették a háború előtti jelentőségüket. A klub szakemberei szerint felülkerekedett

az a nézet, hogy „ma saját államunk van, viseljen az gondot az iskolánkról, színházunkról, segítse az a kulturális intézményeinket, sajtóra többé nincs szükségünk, nincs szükségünk könyvre; folyóiratainkról, gazdaságunkról, a földműve-seinkről, a kézműve-seinkről, a kereskedőinkről, a gyáriparról, a pénzüintézetekről és minden más gazdasági létesítményről gondoskodjon más, mi elértük azt, amit akartunk, nincs többé már semmi, amiért harcolhatnánk. Nemzeti létünket ma államhatalom biztosítja, a kezünkben van a községi, városi és báni hatalom, ez pedig nagyobb biztosíték még a nemzeti lényünk biztosításától is.”¹³ A klubban úgy vélték, hogy az ilyen magánkezdeményezésű és dinamikájú „nemzeti szellem-mel” a nemzeti tudat a nullával egyenlő. Megszűnt minden érdeklődés a rendez-vények és a közéleti (nemzeti, politikai, szociális, tanügyi és gazdasági) munkák és problémák iránt. Ebben a szellemi állapotban, a klub tagjainak véleménye szerint elégedetlenség ütötte fel a fejét, amelynek egyik megnyilvánulási formája egy specifikus „vajdasági patriotizmus”, amely azelőtt nem létezett. Ez a patrio-tizmus (a szerbek vajdaságiak lettek), az államhatalom tévhitén, hibáin és téve-désein alapult, valamint a vajdasági szerbeknek a „tájékozódási” képességén az (adott) történelmi pillanatban. Mindez a klubot arra készítette, hogy figyelmesen tanulmányozza a vajdasági helyzetet, és megfelelő intézkedéseket javasoljon ezen a vidéken a szerb nemzeti érzés újbóli affirmálódása érdekében.

A szerb nacionalizmus elemzésével a Szerb Kultúrklub arra a következte-tésre jutott, hogy az túlságosan pravoszláv és vallási színezetű, így semmilyen hatással sem lehetett a bunyevác és sokác lakosságra a Vajdaságban. Hogy a szerb nemzeti eszme megerősödjön és vonzóvá váljon, azt ajánlották, hogy „nemzeti gondolatunk úgy fejlődjön, hogy megszűnjön csak a pravoszláv vallásúakat tekinteni szerbnek”. Az ilyen irányú fejlődés a nemzettudatot elválasztaná a vallási tudattól, s egyúttal a katolikus egyháznak is lehetővé tenné, hogy nemzeti jelentőséggel bíró intézményként lépjen fel. A betelepítés kérdésének a tárgyalása arra mutatott rá, hogy ezt a kérdést körültekintőbben, tervszerűen és a Vajdaság nemzeti problémáinak a figyelembe vételével kell végrehajtani. Feltűnt, hogy a betelepülők nem értettek a földműveléshez, nem rendelkeztek megfelelő eszközökkel, a leggyengébb alkotóelemi voltak a Vaj-daság gazdaságának, ami rendszerint a tönk szélére juttatta őket, és a föld eladására kényszerültek, s ez egyúttal a betelepítési politika eredménytelen-ségét is jelentette. A klubban rámutattak arra is, hogy a nemzeti kisebbségek a politikai színtérről a gazdaság és kultúra berkeibe szorultak vissza, a gazda-sági és kulturális intézményekből „nemzeti sejteket teremtettek, amelyekben rendszeres politikai munka folyt”. Ezekből a tényekből azt a következtetést vonták le, hogy a nemzeti elesettség, amely a szerb nemzetet a háború után erőt vett a Vajdaságban, ismét időszerűsítette a nemzeti pozíciókért folytatott harcot. A klub követelte a „háború előtti hazaszeretetünk újraélesztését”. „Azokon a területeken az oktatás, de különösen gazdasági téren szabad ver-

sengés által ki kell harcolnunk azt a helyet, amely számbeli fölényünk miatt nekünk kijár. Igyekeznünk kell, hogy azoknak a területeknek a népességében a relatív abszolút többséget megszerezzük, ezzel párhuzamosan a gazdasági erőnket arra a fokra fejlesszük, hogy a mi nemzetünk legyen a hordozója az ottani gazdasági életnek; a nemzeti kultúránkat olyan vonzóvá kell tennünk, hogy magyarjaink és németjeink is szükségét érezzék annak, hogy ne csak közeledjenek, hanem a kultúrjavak cseréjében ők legyenek a közvetítők a kultúránk és a saját nemzeti kultúrájuk között a nemzeti államaikban.” Ha ez sikerülne, a vajdasági szerbség megvalósítaná kulturális küldetését a Vajdaságban. A Szerb Kultúrklubot azzal a szándékkal hozták létre, hogy megvédjék a szerb nemzeti érdekeket a Jugoszláv Királyságban, hogy megvalósuljon a szerb kulturális integráció, és serkentsék a szellemi közeledést. Az apró konstruktív munkára, tervre, szervezetre alapozó, a nemzeti energiákat az elsődlegesen a gazdasági és kulturális jellegű célok és eszmények felé irányuló nemzeti akció kifejezése volt azoknak a mélyreható változásoknak, amelyek az 1930-as évek végén a Jugoszláv Királyság társadalmát megrázkódtatták. A klubot azzal a szándékkal hozták létre, hogy ott mindennemű párt- és politikai elkötelezettség nélkül ülésezni, beszélgetni, toleráns eszmecserét folytatni, konstruktívan vitatkozni lehessen. Sajnos célkitűzéseiket a politikai események hatására feladták. A Szerb Kultúrklub teljes angazsáltsága 1939 közepétől csupán politikai dimenziójára redukálódott. A szerb nemzet minden életbevágóan fontos kulturális és nemzeti problémájának a megoldását a politika terén keresték. A politikai küzdőtéren a toleranciát kizárólagosság, a konstruktív vitát a politikai szenvedélyektől felfűtött beszélgetés váltotta fel. Az érdekeltek nem akarták, és nem is tudták egymást meghallgatni, „a szerb nemzeti kultúra a jugoszláv keretekben” a jugoszláv máz megtagadásával lemeztelenedett, világos politikai irányultságot kapott, tudatosan visszaéltek vele, a kultúra terén az apró konstruktív munkát a háttérbe szorítva, más időkre hagyva azt az „új” értékrendszer és a kulturális ideálok megjelölése helyett, elsőbbséget adva a merev tradicionális és más jelenségeknek. A Szerb Kultúrklub cserbenhagyta alap gondolatát, mely szellemi atyjának, Slobodan Jovanovićnak a szavai szerint ez volt: „Az élet sokrétű, az ideál egyszerű. Ha az élet nem veti alá magát az egyszerű ideál irányításának, az cél nélküli erőfecsérelés lesz. Ha az ideál meg akarja semmisíteni az élet sokrétűségét, az üres formává válik.” Ez történt a Szerb Kultúrklubbal, mely az élet sokrétűségét a politikai dimenzióra vezette vissza, céltalanul fecsérelnve el erejét azokban a politikai leszámolásokban, amelyekből nem lehetett győztesként kikerülni annak a tevékenységnek a leépítésével, amellyel hosszú távon a szerb nép kulturális és civilizációs előrelépését lehetett volna biztosítani.

JEGYZETEK

¹ A mai jugoszláv állam létrejöttéig a szerb nemzet erejének legnagyobb részét a külpolitikai és katonai szervezkedésre fordította. Most eljött az idő, hogy kultúrájának kérdései kerülhettek a figyelem középpontjába. A nemzetek versengésében csak kultúr-hatalomként maradhat fenn – állt a Szerb Kultúrklub című broszúrában, melyben a klub létrejöttének alap gondolatát ismertették. Srpski kulturni klub, Bg., 5. old.

² Srpski kulturni klub, Bg., 8. old.

³ „Az egykori Szerb Királyságból egyetlen út sem vezet Sandžakon át a volt Crna Gora-i Királyságba . . . Az Užicétől Zlatiboron át vezető út a volt Szerb Királyság határán, Priboj fölött ér véget, de nem tér be Sandžakba. Az Užice–Nova Varoš út a Szerb Királyság egykori határán, Kokin Brodnál ér véget, de nem tér be Sandžakba. Az Ivanjicából vezető út a Szerb Királyság volt határán, Javornál ér véget, de nem tér be Sandžakba. A raškai út Novi Pazarig vezet, de nem halad tovább Sandžakon keresztül. A brusi és a kuršumljaji út Belo Brdo fölött találkozik, de nem szelik Szerbia egykori határát. A Crna Gorából vezető utak Beranéig és Bjelo Poljéig haladnak, de nem szelik Sandžak Lim és Ibar közötti részét, hanem a Bjelo Polje-i út Plevlja irányába tér el, innen pedig a boszniai utakhoz csatlakozik, így ez az út is csak egy kissé szeli Sandžak északnyugati részét, de nem halad keresztül Sandžakon a Szerb Királyság egykori határának irányában.”

Jovašević, Saobraćaj kao osnovni problem Sandžaka i Crne Gore. A Szerb Kultúrklubban megtartott előadás. A VII, fond XVII, k-69, f-4, dok. 5.

⁴ Orestije Krstić, Borba za zemlju u Južnoj Srbiji, a Szerb Kultúrklubban 1938. április 4-én megtartott előadás. A VII, fond XVII, k. 69, f-4, dok. 3.

⁵ A Szerb Kultúrklubban rámutattak, hogy a Novi Pazar-i Sandžak lakossága nyelvében „szinte mind” szerb, de vallásukban és érzésükben különbözök. Az 1921-es összeírás alapján a 175 000 lakos közül 48,5% (85 000) nemzet tudatos pravoszláv szerb, 47% (83 000) muzulmán, 7500 arnauta. Sandžak muzulmán lakosságáról így írtak: „Ők a mi nyelvünkön beszélnek, vér szerint a mieink, de nemzetileg nem. Tömegesen törökök tartják magukat. Emellett begyöpesedett vallási fanatikuskok, akik a mindennapi életben is a vallási parancsok szerint élnek, mint minden keleti nép. A végsőig konzervatív és igen elmaradott nép.” Kosovót Metohijával és Prizrennel együtt klasszikus „nemzeti és állami” területnek tartották, amelyhez „legszebb nemzeti hagyományunk és hírünk kapcsolódik, és ott vannak a legszebb és legnagyobb középkori emlékműveink”. Az 1921-es statisztikai adatok szerint a demográfiai kép Sandžakon a következő volt:

szerb – pravoszlávok 94 500 v. 22%
 szerb – muzulmánok 13 500 v. 3%
 arnauták (albánok) 280 000 v. 66%
 törökök 33 500 v. 8%
 többiek 5000 v. 1%

A preševói, kumanovói, kačaniki, szkopjei körzetben, a két Pologon, a kičevói körzetben, Plavon, Gusinjnén, Galičnikon, Sztrugán és Debarban a következő volt a helyzet:

szerb – pravoszlávok 109 500 v. 40,5%
 szerb – muzulmánok 13 500 v. 5%
 arnauták (albánok) 125 000 v. 46,5%
 törökök 20 000 v. 7%
 többiek 2000 v. 1%

A fent említett területeken élő albánokról a következőt írták: „Ezek az arnauták idegen elemek, számunkra nemzeti és politikai veszélyt jelentenek. Számbelileg erősek és egy-ségesek, központi helyet foglalnak el, és így nemzeti kontinuitásunkat szakítják meg, valamint az igen fontos közlekedési útvonalainkat, amelyek csak ezen a területen vezet-hetnek. Ezenkívül ez a tömeg Albániára támaszkodik, amelynek politikai és területi aspirációi vannak.” Đoko Perin: Nacionalizovanje Vojvodine i Južne Srbije. Előadás a Szerb Kultúrklubban 1937. június 16-án. A VII, fond XVII, k-69, f-4, dok. 4.

⁶Ua.

⁷Az 1921-es összeírás szerint Bácska, Bánát és Baranya nemzetiségi összetétele a következő volt:

szerbek 404 000 v. 30%
 bunyevácok 106 000 v. 8%
 többi szláv 65 000 v. 5%
 magyarok 376 000 v. 27,5%
 németek 316 000 v. 24%
 románok 69 000 v. 5%
 többiek 9500 v. 0,5%

Đorđe Perin: Nacionalizovanje Vojvodine i Južne Srbije. A Szerb Kultúrklubban megtartott előadás. A VII, fond XVII, k-69, f-4, dok. 4.

⁸1936 végén a Vajdaságban a következő volt a helyzet:

szerbek 474 000 v. 32%
 bunyevácok 111 500 v. 7,5%
 más szláv 69 500 v. 5%
 magyarok 392 000 v. 26,5%
 németek 338 000 v. 23%
 románok 74 000 v. 5%
 többiek 12 000 v. 1%

⁹Ua., mint a 8. jegyzet.

¹⁰Az északi magyar területen ilyen lenne a lakosság összetétele:

magyarok 300 000 v. 91%
 németek 10 000 v. 3%
 szerbek és bunyevácok 20 000 v. 6%
 összesen 330 000 lakos

A déli területen ilyen lenne a nemzetiségi összetétel:

szerbek 464 000 v. 40,5%
 bunyevácok 101 500 v. 9%
 többi szláv 69 500 v. 6%
 németek 328 000 v. 29%
 románok 74 000 v. 6,5%
 magyarok 92 000 v. 8%
 többiek 12 000 v. 1%
 összesen: 1 141 000 lakos

Đoko Perin: Uo.

¹¹ Predavanje o Vojvodini i Vojvođanima, a Szerb Kultúrklubban, AJ, 80 (Zbirka J. J. Pižona), f-52/a. j. 239.

Valószínűleg Milan Petrović előadásáról van szó, amelyet A vajdasági helyzet címmel tartott 1938. május 6-án.

¹² AJ, 80 (Zbirka J. J. Pižona), f-52/a. j. 239.

¹³ Ua.

A FORDÍTÓ JEGYZETE

A fent közölt szöveget 1995 július–augusztusában fordítottam. A fordítás kissé elhúzódtott, mert kéthetes görögországi, a békés élet illúzióját felidéző nyaralás szakította meg, melynek a végén, hazafelé jövet, a belgrád–niši autótűz fizetőállomása előtt kíméletlenül arcul csapott bennünket az a hangulat, amelytől oly jó lett volna és jó lenne messzire menekülnünk mindannyiunknak.

Az út mellett a halomra rakott katonai hátizsákokon, és a degeszre tömött csomagokon kimerült gyerekek aludtak, szüleik és rokonaik fáradtságtól és céltalanságtól elfásulva ültek az út mellett, míg az úton főleg nyaralásból hazatérő autók haladtak. Pár kilométerre odébb, az újvidéki elágazásnál már a rendőrség kísérte a legnagyobbreszt traktorokból álló menekültoszlopot. A pótkocsikban fiatal és idős asszonyok és gyerekek ültek, míg a traktorok hátulján és tengelyén terepszínű egyenruhás férfiak lógtak, mert nekik már ülőhely nem jutott. A menekültoszlop néhol megszakadt, de a vége nem látszott. A horvátországi szerbek menekültek-költöztek szülőföldjükről Jugoszláviába a horvátok Vihar fedőnevet viselő hadművelete elől.

Az a történelmi folyamat, melynek újabb felvonása a szemünk előtt játszódott le (az első 1918 után, a második 1946-ban), tulajdonképpen a Szerb Kultúrklub által is meghirdetett nemzeti program része, valóra váltásának eleme, ezért e szövegnek egy nyár alatt csak fokozódott időszerűsége. Annál is inkább, mert a hozzávetőleges adatok szerinti 180 000 Jugoszláviába érkezett horvátországi menekültnek több mint a fele, kb. 110 000 a Vajdaságba jött. Így ezen a területen is számos kellemetlen incidens történt, de emellett megindult a vajdasági horvátok nagyobb arányú menekülése-kivándorlása Horvátországba. Az az elmélet, amelyet a Szerb Kultúrklub tagjai vitaestjeiken megfogalmaztak, a gyakorlatban megvalósulni látszik. Így hát, amikor városainkban, falvainkban és utainkon céltalanul, szegénységünkön álmélkodó, tekingető, traktorokon ide-oda költöző, lakóhe-

lyet kereső menekülteket látunk, és megfordul fejünkben az örökös kérdés: „Mi lesz velük?”, szinte ösztönösen követi a magunk jövőjére vonatkozó „Mi lesz velünk, mi lesz a gyerekeinkkel?” Annál is inkább, hiszen a Szerb Kultúrklub programjában, a bennünket is sokat foglalkoztató magyar területi autonómiakoncepcióról is szó van a szerb nemzeti program valóra válásának a feltételei között. Ezért amikor pró és kontra gondolkodunk, ezt sem szabad szem elől téveszteni, mint ahogyan azt sem, ennek mekkora az ára. A példa a szemünk előtt játszódik le nap mint nap, ma, a huszadik század végén. Elszörnyedve és tehetetlenül nézzük.

*ÓZER Ágnes,
a történettudományok magisztere*

LEVELEK BELGRÁDI BARÁTOMNAK AMIRŐL HALLGATNI ILLIK

MILOVAN DANOJLIĆ

. . . Persze a sovinizmust sem mi találtuk ki. Elmaradtunk vagyunk az esztelenségekben, elmaradtunk az esztelenségek kritikájában is. Még a gyengeségeinknek is idegen elnevezése van.

Nicolas Chauvin, a bátor katona élményei számtalan bohózat, szonon és gravűr témája volt Franciaországban a Direktóriumtól a Harmadik Köztársaságig. Chauvin hamisítatlan népmű, katona és paraszt (Soldat-Laboureur), aki szó szerint értelmezi a haza megvédésének szent kötelességét. Azok, akik angyalbőrbe bújtatták, fegyvert nyomtak a kezébe, és megmutatták az irányt, merre masírozzon, nem gondolták ilyen komolyan és pláne nem ennyire szó szerint; amikor látták, hogy ez Chauvin-nél mivé fajult, megmosolyogták. Semmi a világon, még a haza sem érdemel feltétlen odaadást. A paraszttól, azonban, aki évezredek óta a földdel és a földből él, az efféle ironikus fenntartás idegen. Ezzel szemben a polgári osztály szemében a haza is csupán egy némileg nagyobb részvénytársaság: addig jó, amíg hasznot hajt. Chauvin ezt nem tudja, így lesz belőle az, amire származása, neve és esze predestinálja: sovinizsza.

A sovinizmus tehát olyanféle hazafiasság, amelyből hiányzik az önbírálaton alapuló fenntartás. Az öneszmélés minden magasabb fokú kultúra előfeltétele, de az elsődleges egység felbomlásának kezdete is egyszermind, mely egységes egészben a dolgok és a szó egy-ugyanaz volt. A hazafi, aki saját magát megmosolyogja, a legjobb úton van ahhoz, hogy meghátráljon. No most fölmerülhet a kérdés, hogy azok, akik nem tudják elviselni a szavak és a tettek közötti illetén eltérést, valóban rászolgáltak-e, hogy a megvetés és a gúny céltáblái legyenek. Nicolas Chauvin a burzsoázia áldozati béránya, mely társadalmi osztály magáénak szeretné tudni a birtokot és a mezsgyét, de ugyanakkor szívesen megőrizné az önnön fennkölt küldetéséről táplált illúzióit is. Chauvin nem tudja azt, amit minden jólnevelt úrfi már akkor megtanul, amikor iskolába indul: márminthogy az élet legfontosabb dolgaira – a pénzre, a szexre, a

hatalomra és a Lebensraumra – állandóan gondolunk, de sohasem beszélünk róla. Már csak amiatt a meggyökeresedett babonás hiedelem miatt sem, hogy a szó, esetleg, árthat a lényegnek, azaz ha emlegetik, abból csak baj származhat. Ezért köntörfalazva és jóindulatúan sugdossák Chauvin fülébe: *Ezt nem így csinálják!* Más szóval: csináld, ahogy akarsz, de hallgass róla! Algír gyarmatosításának éveiben a császári hadak jó katonája imigyen döngeti a mellét:

*Je suis Chauvin,
je tape sur le béduin.*

*(A nevem Chauvin,
szorul a beduin.)*

– ami egy modern liberalista fülének ma elviselhetetlenül hangzik. Manapság más nóták biztosítanak vezető helyet az államok és nemzetek versengésében. Ugyanazon cél eléréséhez ma pontosan az ellenkezőjét kell mondani annak, mint amit a múlt században mondtak.

... Öt-hat évvel ezelőtt egy őszi reggelen Párizs utcáit kék fedelű kis füzetek árasztották el: első megjelenésének kétszázadik évfordulója alkalmából, ezúttal poétikus illusztrációkkal gazdagítva, újranyomták az *Emberi és Polgári Jogok Deklarációját*. A broszúrát azon a reggelen egy baloldali lap mellékleteként is osztogatták. Ez a kiáltvány – az 1789 és 1795 között közhírré tett három deklaráció közül az egyik – mindazon ünnepélyes kötelezettségvállalások és ígérek jegyzéke, amelyekkel minden ország hivalkodik, de egyik sem tartja meg. Az ilyen nyilatkozatok, függetlenül attól, hogy valóra váltak-e vagy sem, mindenesetre alkalmas keretül szolgálnak ahhoz, hogy a régi, fejlett nemzetek felfedezzék benne a jelenkori tartalmat, és megtalálják nemzeti önazonosság-tudatuk új értelmét. A legegységesebb emberi értékeknek így kölcsönöztek nemzeti előjelet. A szellem micsoda bámulatra méltó csalafintasága! Micsoda leleményesség egy kollektív hiúság kielégítésében! Az *etnique* ugyanaz, mint a *citoyen*; a sajátosságokról nem beszélünk. A nyelv, a vallás, a műveltségi értékek, a szokások és a mentalitás – mindez háttérbe szorul; mi pedig megengedtük az egész világnak, hogy kiegyenlítődjön velünk olyan mércék szerint, amelyeket mi szabunk meg.

Ekképpen a nemzeti Én kielégítése beéri a fontossági sorrend második vagy harmadik lépcsőfokával. Emberként mindannyian testvérek vagyunk, ha embertársaink elfogadják a testvériesülés általunk felajánlott kulcsát. Márpedig el kellene fogadniuk, mert annál a világon nincs tökéletesebb, és mert nagylelkűen felkínálom. A nyelv, amelyen beszélek és írok, világnyelv; nemkülönben szellemiségemnek is egy központosított világvallás a kútforrása. Van, akinek benzinje, másnak erős valutája van; az én adom az ideák. A benzinnek, a

pénznek és az ideáknak nincs nemzetiségük, noha nagyjából tudjuk, hogy a profit oroszlánrésze honnan ered, és kinek a zsebébe vándorol vissza. Triesztől Moszkváig a Deutschmarke már több mint húsz esztendeje törvényes fizetőeszköz. Még a németfaló Belgrád is ráfanyalodott. Szerencsésebb országokban a nemzet a nagy sikerek, a bőség és nagy szavak paravánja mögé bújik; a nyomorban és nincstelenségben, mint minden más, a nemzet is a maga póréségében mutatkozik meg. Amikor mindenünket elveszítjük, egyedül a nevünk marad meg.

Most akkor mindebben ki a hódító, és ki az áldozat? Azok-e, akik a Majevicán szülőházukat védelmezik, vagy azok, akik a földgömbön az új érdekövezetek határait rajzolják? A Balkán népei pedig, történelmükben ki tudja, hányadszor, a világ nagyragadozóit hívták meg, hogy döntőbíráskodjanak örökös perpatvaraikban. Bosznia egén dögkeselyű és holló köröz, azt lesik, mit lehetne megkaparintani, ha mindennek vége lesz. Az ENSZ-katonák egyik legfőbb félelme, sebesülés esetén nehogy angol „orvosok” kezébe kerüljenek, akiknek az orvosi műszerek közül csupán egy rádióállomásuk van.

A liberális burzsoázia könyörtelen a hazafiasság minden hagyományos megnyilvánulásával szemben nemcsak a nagyvilágban, hanem saját környezetében is. Neheztelése elsősorban a parasztságra irányul, illetve arra, ami a parasztságból még megmaradt, s amely réteg elkeseredetten ellenáll a brüsszeli központnak. A múltban bármikor, ha a Pénz és a Nemzet között kellett döntenie, a polgári osztály nem sokat tétovázott. Csak hát meddig lehet elmenni az önazonossággal való játszadozásban? Az mégsem lehet igaz, hogy az európai történelem a Közös Piacban találja meg hegeli tetőfokát... Vannak dolgok, amelyeket ezen a piacon is felbecsülhetetlen értéknek tekintenek. De Gaulle nem rejtette véka alá: befogadni másokat és másféléket, rendben van, de csak egy bizonyos határig! De Gaulle-nak nem volt mindegy, hogy szülőfaluját száz év múlva is Colombey-deux-Église-nek vagy Colombey-deux-Mosquée-nek fogják-e hívni. A liberálisok egy ilyen kedvezőtlen fordulatot eleve kizárnak. Gondolkozz, ahogy akarsz, csinálj, amit lehet és muszáj, de azt mondd, amit kell. Ennek ellenére előfordul, hogy a lehetséges, a kívánatos és a tilalmas közötti határt meglepő szigorral vonják meg. Az utóbbi két évben a francia tanügyi hatóságok erőlyesen ellenzik a fátyol és a feredzse viselését az állami iskolákban. Minden meg van engedve, amíg elevenbe nem vág.

Azt még emlegetni is illetlenségnek számít; egyéni és kollektív egoizmusunkat, mindkettőt, gondosan ápoljuk, és még gondosabban titkoljuk. Az önazonosság-tudatot legjobban a történelem hűvös trezorjai őrzik.

A régi és magasan fejlett országokban a náció annyira megerősödött, hogy már-már fel sem lehet ismerni. Az értelmiségi elit túlelmelkedett rajta; a maggettójában él, melyet a Világszellem Parlamentjének kiáltott ki. A mások és másfélék iránti legtöbb megértést – föltéve, ha bevándorlókként bukkannak

fel – a beolvadás és az integrálódás szószólói tanúsítanak. Érdekes módon a legtoleránsabbak egyúttal a legkönyörtelenebbek a kisebbségekkel szemben: a befogadás feltétele ugyanis az, hogy az adott népcsoport eleve lemondjon minden sajátosságáról. Az *én* nemzetembe való beilleszkedés a legnagyobb megtiszteltetés és kiváltság! A rasszisták, ellenben, akik elvetik a más ország-beliek és más hitűek integrálódását közösségükbe, ezt azért teszik, mert túlbecsülik azok vallási, kulturális és nyelvi sajátosságait. Micsoda hatalmas paradoxon: az egyetemesség elvei nevében a nemzeti sajátosságokat tagadják, viszont a nemzeti kizárólagosság nevében de még mennyire respektálják! Ejnye, ez a Chauvin, hogy milyen gyermeteg és együgyű alak volt! Ott viaskodott a beduinokkal a sivatagban, ahelyett hogy szépen bevárta volna odahaza, és internacionalista, testvéri ölelésben fojtja meg őket . . .

BORBÉLY János fordítása

AZ AKADÉMIÁTÓL AZ ESZTRÁDIG

IVAN ČOLOVIĆ

Hogy megérthessük a mai Szerbia politikai és társadalmi viszonyait, az itt életre kelt politikai mítoszokat kell tanulmányoznunk, mindenekelőtt azokat, amelyek a legelterjedtebbek, azaz az etnonacionalizmuséit. A szerb etnonacionalista mítoszokat, mint a mítoszokat általában, hálátlan és módszertanilag is helytelen néhány mítoszfogalomra vagy világosan meghatározható képek jegyzékére vezetni vissza, mert a mitikus megnyilatkozás jellemzője a fragmentáltság, a fluiditás és az ambivalencia. Nem kell elfelejteni, hogy a mítosz mese, diszkrét és elvakító mese egyszerre. Mindezek ellenére elhatároztam, hogy ez alkalommal elkészítem etnonacionalista mitikus meséink néhány legszembeötlőbb toposzának az összefoglalóját. Természetesen csak ebben az írásban, csak „kísérleti jelleggel” vannak élesen körvonalazva és logikus kapcsolatba állítva, míg a valóságban ezek a szövegek szétszórtaan lehettek fel.

A MITIKUS SZERBIA

A szerb nép ősidőktől fogva a szerbek földjén él. Az az ő teste. A Neretva a szerb vérkeringés ütőere, a Drina a szerb gerinc, s a boszniai és szerbiai hegyek a Drina két oldalán a szerb tüdő. Ez a népével egybeforrta föld élő szervezet, minden szerb anyja.

A szerb nép a legrégebbi nép a világon, tőle származik az összes többi nép, mint ahogyan a szerb nyelvből keletkezett az összes többi nyelv. A szerb nép egyben a legszegényebb és a legéleterősebb nép, az általánosan emberi vagy legalábbis az európai újjászületés csíráit hordozza magában. Ez azért lehetséges, mert ez a nép a történelmi időn, a megismételhetetlen történelmen kívül áll. Az örökös jelenben él, a holtak, élők és meg nem születettek örök táborában, egyszerre öreg és fiatal.

A szerb népnek az anyaföldhöz való kötődése, a szerb nemzedékek egymáshoz kapcsolódása, amit általában szerbségnek neveznek, ugyanannak a kötőanyagának a megőrzéséből, a szerb vérből fakad. A szerb vér két áramban kering. Az egyikkel nemzedékről nemzedékre hagyományozódik, a másikkal, az elesett hősök áldozati vérével, Szerbia testét, a hazai rögöt táplálja. Ezért a kiontott vér helyei – a temetők és a sírok, az árkok és a harcterek – különös, szimbolikus értékkel bírnak. Ezek a nemzeti megújulás csírái, amely magától értetődően, az áldozatból és halálból fakad, a nemzeti megújulás gyökerei, amelyekkel a nép az ősök földjéhez tapad. A sírok ezért Szerbia természetes határai.

A szerbek a mai napig olyanok maradtak, amilyenek mindig is voltak, habár a többi, számbeli fölényben levő, katonailag erősebb nép szüntelenül elpusztításával vagy lelki megsemmisítésével próbálkozik. A szerbek ellenségeit ebben mindig segítették a hálátlan és hamis testvérek és szomszédok, a különféle árulók és a szerb nép hitszegői.

A szerbek fennmaradásában minden és mindenki ellenében a sors ujját, isteni akaratát, a szerb keresztet kell látni. A szerbeknek kötelességük, hogy maradéktalanul és feltétel nélkül feláldozzák magukat azokért az értékekért, amelyeknek őrzésével a gondviselés megbízta őket: a lelkekért, a szent keresztért, a szabadságért. A legnagyobb emberi értékek megmentéséért való elkötelezettségüket a világ hatalmasai elleni önfeláldozó harcban a szerbek a legnyilvánvalóbban a rigómezei csatában bizonyították be, ezért hívják ezt rigómezei szövetségnek.

A szerbek ma is a legrendkívülbb és a legfontosabb emberi értékek védelmezői – a szívé és a szellemé. A modern kapitalizmus lélektelen világában, a hamis anyagi gazdagság és a gyáva pacifizmus civilizációjában az ideálokért vívott harcban ők az elsők, az egyszerre emberi és szent hősök. Ők ebben a harcban nem félik a halált, mert halál nélkül nincs nemzeti feltámadás.

Harcuk a modern, természetellenes élet formái ellen irányul, a fajok, a vallás és a nyelv keveredése ellen a természetellenes vegyes házasságokban, a kozmopolita és demokratikus szellemű, degenerált és egészségtelen városokban, a többnemzetiségű államokban, mint amilyen valamennyi között a legrosszabb, az emberi zagyalék fazeka: Amerika.

Ma Szerbia szálla az uzsorás-ateista és sátáni internacionalizmus szemében, amely új világrendbe kényszeríti a népeket csak azért, mert a szerb büszke nép, amely egészséges és természetes alapokra akarja építeni államát, azt az államot, amelyben mindannyian együtt lesznek, szerb földön, egy nép lesznek, egy államban, egy vezérrel, ahol az egységes szerb vallást gyakorolják, egységes szerb nyelven beszélnek, egységes szerb írással írnak, és egy szerb gondolatot gondolnak.

A KIS ÉS NAGY KNINDZSA

A Szerbiáról szóló etnonacionalista, mitikus mese manapság a nyilvános diskurzus magas és elit, triviális és népszerű zsánereiben egyaránt jelen van. Ez az oka annak, hogy különféle változatai között nagy eltérések vannak, mint ahogy különböznek egymástól azok az intézmények is, amelyek ezeket életetik, például az akadémia és az esztrádművészet. Sőt nyílt ellentét, háború is jelentkezhethet a mitikus-nacionalista mese hirdetőinek alsóbb és felsőbb intézményei között, mint amilyen a minisztériumnak és szövetségeseinek aktuális háborúja a bővli, a giccs ellen, aminek a politikai imagináció termelése és diffúziója fölötti monopólium kialakítása a szerepe.

Szerintem azonban fontos rálátni a szerbiai etnonacionalista mítosz előállítási és fogyasztási terének centrális és periferikus szegmentumaira, az „alsó” és „felső” lényegi összefüggéseire. E téren nem a Kis Knindzsa műve minden. Itt fontosabb szerep jutott az apának, a Nagy Knindzsának. Az apa pedig, akitől a kicsi az átkozott pasákról és usztasákról, a törökről, gödrökről és ráfizetésekről, a mészárlás dicséretes voltáról, a zsákmánylás gyönyöréről mindent megtanult, foglalkozását tekintve költő vagy nyelvész, pap vagy pszichiáter, történész vagy zeneszerző, színész vagy festő.

MILYEN NEMZETISÉGŰ A SZELLEM, A SZÍV ÉS A SZABADSÁG?

Nemrégben a Szerb Pravoszláv Egyház egyik egyházfője a következőket nyilatkozta: „Az ember nemcsak ésből áll, uraim. Az ész minden rossznak a forrása. A nyugati észjárás termelte ki a fogolytáborokat Auschwitzban, és a gázkamrákat. Nem a balkáni szív hozta létre a gázkamrákat. S ők most gúnyolódnak rajtunk.”

Ebben a szónoklatban nem az a hiba, hogy fölbukkan benne a régi mítosz, amely a szív elsőbbségét hirdeti az ésszel és a szellemmel szemben. Könnyen egyet tudok érteni Rakićnak az ész számlájára írt vádjával: „Mikor a szív feljajdul, a szellem a vétkes.” Egy bizonyos pontig Horkheimer és Adorno téziseivel is egyet tudok érteni, miszerint a dehumanizált totalitárius államok és a náci haláltáborok kegyetlenkedéseinek a paroxizmusa a felvilágosodás korában fogant radikális racionalizmus perverz fejlődési menetének, politikai exploataciójának köszönheti létrejöttét. Ellenben amikor ez a mítosz etnonacionalista változatban jelenik meg, ahol az értelem és a szellem jóban és rosszban fatálisan századról századra mindig a Nyugathoz kötődik, a szív és az érzelemgazdagság pedig a Balkánhoz, és a szerb emberhez, akkor ennek a mítosznak gyűlöletet és háborút népszerűsítő tevékenysége és hatása van.

Ehhez kapcsolódva tudni kell azt is, hogy a nacionalista romantizmus az életerős és bátor szívű népekről szóló mítosszal együtt – azokról a népekről, akik majd újjáélesztik a fáradt Európát – Nyugaton keletkezett. Az elsők, akik ebben a mesében a szív ügyét képviselték, az amerikai indiánok, a „jó vadak” voltak.

Ugyanezt el lehet mondani egy másik példa kapcsán, melyben a szabadságról van szó. Az ember szabadsága egyike a legfontosabb mítosztémáknak, de az veszedelmes istenséggé alakulhat át, ha exkluzív és úgynevezett veleszületett minőségé válik, egyetlen nép jellegzetességévé, ha a szabadságról szóló mitikus mesében csak egyetlen nép monopóliuma, s ebből fakadóan az illető nép messianisztikus feladata, hogy megajándékozza vele a többieket is, akik nem rendelkeznek ezzel az istenadta, természetes szabadsághajlammal. Éppen ilyen rendelkezett szabadsághajlammal tulajdonít a szerb népnek egy nagyra becsült filozófus, akadémikus:

„Ha egyáltalán van értelme beszélni arról, hogy minden nép hordoz magában egyfajta ideát, mint mélyből fakadó elkötelezettséget . . . akkor azt kell mondani, hogy a szerb népnek mindenekelőtt és a legnagyobb mértékben a szabadságeszme a sajátja, hogy az természetes eleme, alapvető jellemvonása és leghatalmasabb mozgatóereje, hogy a szerb nép mindig a szabadság nevében s annak égisze alatt harcolt, sanyargott és szenvedett. És természetesen, győzött. És mindezt nem holmi szűk látókörű, önző érdekből tette, hanem az általános emberi haladás érdekében . . .”

SZÜLETÉSE ELŐTT ÉL ÉS HAL MEG A SZERB

Az etnikai nacionalizmus mítoszaiban nincs hely az univerzális emberi értékek, az ember generikus identitása számára, eleve kizárja az emberrel kapcsolatos másfajta humánus ideákat, a szabad egyénre vonatkozó eszméket. A fentiek értelmében tagadják az ember alaptulajdonságait, az emberit és a személyiségüket is. Az etnonacionalista mítosz az értékes nemzeti fajta önmagában értéktelen példányává alakítja át az embert. A személynevet kiszorítja a népnév, az egyén szabadsága csak annyiból áll, hogy megtestesítse a népet, és megossza sorsát népével.

A szerb ember fájának sarjaként létezik csak, s ez azt jelenti, hogy születése előtt él, sőt születése előtt hal meg. A meghatározó etnikai szubsztancia (vér, gén, tradíció, etnikai archetípus, élőlény vagy valami más), amiből teremtve van, minden pillanatban összeköti az egész fajjal, a holtakkal és a még meg nem született szerbekkel, s ő egymagában mit sem ér, mint a hangya vagy a levél, teljesen jelentéktelen egyed, halálra ítélt egzisztencia. „Kosovóban születtem én, már előtte Kosovóban voltam”, éneklí egy deseteracban az ismert

pszichiáter. „Kosovóban estünk el mind, mielőtt világra jöttünk volna”, fűzi hozzá a másik mítoszharcos, az akadémiai költő.

AZ ÖNIGAZOLÁS SZÖVEGE

Az etnonacionalizmus mítoszait, mivel a törzs szent meséiről szólnak, s örökös igazságokról regélnek, valamint a tradíció és a nép archetipikus szellemének a titokzatos üzeneteit hordozzák, specifikus narratív procedúrák és eljárások sorozatának a létrehozásához használják fel, melyek megfelelnek a megcáfolhatatlan, misztikus és ambivalens mitikus történeteknek. Mindezt közös néven az öniszólás szövegének nevezhetjük. Mindenesetre a mítosz kizárja az ellentmondás és a dialógus lehetőségét.

A BALKÁNI MÍTOSZBANK

Korunk szerbiai, Crna Gora-i, bosznia-hercegovinai, valamint horvátországi politikai mítoszai (s valószínűleg az egykori Jugoszlávia más részei is) többségüket tekintve egy közös tematika, egyazon nyelvi és stíluseszközök variációi. Egyik a másikat „táplálja”, azaz témáik és állásfoglalásaik többnyire megegyeznek, s mindegyik változat reinterpretációja (kifordítása, elferdítése, negációja) annak a másiknak.

Bebizonyosodik, hogy éppen azok a szimbólumok, figurák, képek és képzetek, amelyek a balkáni etnonacionalisták mai mítoszaiban az egyes népek speciális kulturális, etnikai vagy nemzeti identitásának a jelzőiként használatosak, valójában egy közös állományhoz tartoznak – a balkáni mítoszbankhoz.

A politikai mítoszok összehasonlító vizsgálata azért is hasznos, mert feltárja, hogy ugyanannak a mítosznak teljesen ellentétes jelentése is lehet. Például az európai Nyugat és Kelet közötti antagonizmusról, áthidalhatatlan szakadékokról szóló mítosz manapság két változatban van jelen. Az egyikben, melyet a szerb nacionalista diskurzus kínál, a Nyugat a korrupció és a rossz megtestesítője, „a rothadt Nyugat”, Délkelet-Európa népei pedig, mindenekelőtt a szerb nép, a bizánci kultúra és vallás szellemi frissességét és gazdagságát képviseli. A mítosznak abban a változatában, amelyet az etnonacionalista mítosz horvát és szlovén megalkotói terjesztenek, a szerepek fölcserélődnek, így tűnik föl a „sötét Kelet”, és az üdvözítő, „felvilágosult Nyugat”.

Szlovénia tudományügyi minisztere 1991 júniusában felhívást intézett a világ tudósaihoz, melyben Szlovénia Jugoszláviától való elszakadásának a fő okaként a kultúrák inkompatibilitását jelölte meg: „az erőszakos, romlott, orientalista–bizánci örökség” az egyik oldalon, valamint a „szerény és dolgos nyu-

gati–katolikus tradíció” a másikon, s a kettő „nem maradhat fenn egy állam-közösségben”.

HOGY ÁLLNAK A DOLGOK VALÓJÁBAN

Amikor manapság politikai mítoszokról van szó, jogos az elvárás, hogy a realitásról is szó essen, habár a mítoszok is a valóság részei. Igazi erejük éppen abban van, hogy úgy vetődnek fel, mint egyetlen, minden gyanú fölött álló szent realitás. Ezért veszélyes és nehéz megkérdőjelezni a mitikus mese igazságértékét ott, ahol ők vannak hatalmon. Mégis tudnunk kell, milyen mértékben és miben különböznek a mai etnonacionalista mítoszok a hasonló, más országbeli mítoszoktól, és a kettő együtt milyen mértékben tér el a modern világ politikai és kulturális valóságától. Erre a kérdésre a *Nemzetek és a nacionalizmus (Nacije i nacionalizam)* című népszerű könyv szerzőjétől, a brit történésztől, Hobsbaumtól kaphatunk választ:

„A világ 180 államából valószínűleg alig tíz állíthatja teljes meggyőződéssel, hogy polgárai bármely valós értelemben egy etnikai vagy nyelvi csoportba sorolhatók, az a nacionalizmus, amelyik ilyen homogenitás létrehozásán alapszik, nemcsak hogy nemkívánatos, hanem igen nagy mértékben autodesztuktív.”

A MÍTOSZKRITIKA HATÁRAI

Ezt a politikai mitológiát bíráló tárgyává kell tenni ott, ahol a politikai és társadalmi élet racionális kritériumainak megújítására van szükség. Ez nem jelenti azt, hogy az irracionalizmus minden formáját el kell fojtani a társadalomban, mert ennek megvan a maga legitim és fontos helye. Létezik, amint azt tudjuk, „jó irracionalitás” is. Az irracionalitás és a mitikusság problémája a hely problémájaként jelentkezik: a helyenvalóság és az alkalmasság problémájaként.

(A kultúra mint a társadalom és az egyén önvédelme [Kultura kao samo-odbrana društva i ličnosti] elnevezésű, 1995. március 1–2-án, Belgrádban, a Demokratikus Központ szervezésében megtartott tanácskozáson elhangzott előadás rövidített változata.)

CSAPÓ Julianna fordítása

KÖDÖS ÉRTELEM

VOJA ČOLANOVIĆ

Van szerelem és szerelem. Fejlődésük törvénye nem titok. Egyik közülük a végén pirotechnikailag lángra lobban, és nyom nélkül kihuny, míg a másik barátsággá alakul át, ami nem múlik el. Az én szerelmem Andrić tollának varázslata iránt, mondani sem kell, eme második fajta érzelmhez tartozik.

Be kell vallanom valójában, hogy az élet sodrában az idő jégtábláinak sora úszott el mellettem, és én nem kezdtem annak olvasásába, amit örökségként a mi egyedüli irodalmi Nobel-díjasunk hagyott hátra. Naiv dolog lenne ezért csupán az új könyveket okolni, noha veleszületett és megbocsáthatatlan hibájuk ezeknek az új könyveknek, hogy megakadályoznak ama régiek újraolvasásában; arról van szó inkább, hogy ebbe az önkéntelen hibába abból a bizonytalan sejtésből estem, hogy a távolság és a hosszú szünet mindennek, így ennek a barátságának is a hasznára válik.

Ám akárhányszor egy Andrić-kötet után nyúlok – sebtében és rövid időre, vagy éppen azzal a szándékkal, hogy elmélyülök benne, mintha először tenném az életben, bebizonyosodik, hogy a szavaknak eme aggódó alkímistája nemcsak az olvasás örömeivel szolgál, hanem elbeszélésével (mesébe illően egyszerűen és nyugodtan, mint amilyen a nagy vadak ábrázata) minden ilyen alkalommal egy eddig észre nem vett, kicsiszolt kis felületét tárja fel elbűvölő látomásainak.

Várható persze, hogy a jelenkor fülsiketítő kakofóniájában, a drámai fordulatoktól és összeomlásoktól megrendülve, egyre kevésbé hallani a költő hasznos hangját, amely elveszik, és a legközönségesebb kis tücsök hangjára redukálódik. Vajon megkíméli-e ez a balsors Andrić (decibellekkel mérhető) *halk* beszédét? Biztos vagyok benne, hogy igen. Mert ő már most, ebben az általános lármában is megtalálja az utat a lelkünkhöz. Hogy egyebek között az értésünkre adja, nincs minden alap nélkül ama majdhogynem botrányos gondolat, mely szerint „minél inkább változnak a dolgok, annál inkább ugyanazok maradnak” (*Što se više menja, sve je više ista stvar.*). Amikor ebben a

térségben kitört a kegyetlen médiaháború, mi sem volt természetesebb annál, mint levenni a polcról a *Travniki krónikát*. Találomra felütöttem a könyvet, kinyitottam azon az oldalon, melyen a következő sorok voltak olvashatók:

„Egy alkalommal, néhány év előtt, amikor a szkopjei Szulejmán pasa seregével Crna Gora ellen vonult, s felgyújtotta Dobrinjakot, Hamzának megparancsolták, hirdesse ki a törökök győzelmét, s kiáltsa ki, hogy száználcvan Crna Gora-i fejet levágtak. Valaki azok közül, akik állandóan a telál körül lézengenek, hangosan megkérdezte: »S a mieink közül hányan estek el?« – »Azt majd a másik telál fogja kikiáltani, ott Cetinjén« – válaszolta nyugodtan Hamza, s tovább folytatta annak kihirdetését, amit ráparancsoltak.” (Csuka Zoltán fordítása)

Talán többé-kevésbé arra az általános nézetre támaszkodva, hogy az olvasás a legjobb tanulás, mint kezdő író faltam minden lehető az Ószövetségtől Apuleiusig az egyik, s Maupassant-tól O’Henryig a másik oldalon, hogy ott találjam magam Ivo Andrić szédítő elbeszélői építménye előtt. Magam sem tudtam miért, de tény, hogy az utóbbi olvasmányaim közül elsőre a *Gyötrés* című elbeszélés ragadott meg, amelyet szégyenletes volt szóba is hozni, mert a kritika és az új olvasóközönség az *Az asszony a kövön* és az *Ali Gyerzelez útjáért* lelkesedett akkoriban.

Csak nemrég jöttem rá, hogy megsejtetem ködös értelmét annak, miért foglalkoztat annyira Andrija Zereković gazda rövid házassági krónikája, aki Walter Mitty kissé rosszindulatú, balkáni változata, gyámoltalan alak, akit titokban elhagy fiatal felesége, Anica (akit az idegösszeomlás határára juttatott el beteges fecsegésével, komédiás gőgösségével és azzal az ellenállhatatlan belső szükségletével, hogy legalább Anica előtt különlegesen fontos és engesztelhetetlen személyiségnek mutatkozzon, aki gyilkolni is képes magasabb célok és elvek elérése érdekében). Vagyis pontosan ebben a fekete humorú elbeszélésben, amely úgy van megírva, ahogyan Arisztotelész egyetlen íróembernek sem tanácsolná, tehát megfosztva minden külső történetétől és valóságos párbeszédétől, ebben a verbális zsarnokságról szóló felülmúlhatatlan elbeszélésben mintha dióhéjban felismertem volna valamit abból, ami azóta, amióta írok, a kezemet irányítja.

Meglehet, hogy a haszon nem volt pusztán strukturális természetű. Mert van egy hely a *Gyötrésben*, melyről szeretem azt hinni, hogy mindig is tematikus összefüggésben állt valamelyik tartós elbeszélői gondolatostromommal; azokra a sorokra célok tulajdonképpen, amelyekben Andrić Anica (és nemcsak Anica) szenvedéseinek legmélyebb jelentéséig hatol: *Lehet, hogy az az igazi, nagy és teljes emberi szerencsétlenség, amikor az ember néma lesz a támadásoktól, és béna a szegénytől amiatt, amit mások tesznek vele, úgy, hogy nem tudja és nem képes saját igazát megvédeni, hanem amellet, hogy ő az áldozat, a bűnös látszatát is magára kell vállalnia.*

Ennyit a haszonról, amit a prózaíró kaphat az alattomos monologizálásról szóló történetet olvasva. Eszembe ötlik azonban, hogy Andrija Zereković alakja (minden jelentésével) talán áttöri a szigorúan értett irodalmi-esztétikai kereteket, sajátos antropológiai tükörként kínálkozva a hazai olvasónak. Nem Andrić volt-e az, aki olykor-olykor mondani szokta, hogy nekünk sokkal inkább megfelel a monológ, mint a dialógus . . . mert túlságosan sokszor beszélgettünk a puskacsövön keresztül. Ez a felfedező portré lenne hát az író még egy drága ajándéka *mindenki* számára. Csak mit lehet kezdeni egy ajándékkal, amely egytonnás drágakőre emlékeztet?

PISZÁR Ágnes fordítása

BÚZA, BÚZA – ÁLDOTT BÚZA

S A V A B A B I C

*Testvéremnek Jovannak,
aki a búzamezőt járja*

1.

Az emberek azt hiszik, hogy a természet takarékos gazda. Miért? Mert az ember az egyetlen állat, amely képes a jövőre gondolni, ezért meg van győződve arról, hogy minden más élőlény képes erre? Mert az ember része a természetnek, ezért saját tulajdonságaival ruházza azt föl? A természet, köztudott, nem követi az embert. A természet nem az ember által szabott gazdaságosság törvényei szerint viselkedik, a saját kifürkészhetetlen útjait járja; a természet gazdag és pazarló, nem takarékos és beosztó, nem a holnapi túlélésre gondol. Az ember hivalkodik az eszével, úgy tűnik neki, ezzel legyőzheti önnön korlátait.

A természetnek nem kell senki előtt kérkednie, nincs mit bizonyítania.

Az ember tapasztalatokat gyűjt, következtetéseket von le (érvényeseket, ideig-óráig érvényeseket, betarthatatlanokat), valójában pedig minden, amit törvénnyé akar emelni, élmény. Ezért csak a művészi kifejezőmód tartósabb bármely más emberi megnyilvánulásnál. A művészet kvintesszencia.

A művészet is pazarló, nem takarékoskodó; a kultúra törvényei mindenkire vonatkoznak, de az alkotó meghaladja, lerombolja őket, egyszerre épít is, bont is, az egyik világ alapjaira másikat, látszólag újat és megismételhetlent emel, mert az ismétlés nem alkotás, nem élmény. A művész nem ismételhethet, együtt alakul a művel, az alkotás kalandja felé iramlik. A hétköznapi lét viszonylatában a művész, paradox módon, egyszerre aszkétikus és tékozló. Leszűkíti és szelektálja az élet felszíni megnyilvánulásait; gazdagon és pazarlón szaporítja az alkotói potenciált, a valódi, elmélyült életet.

2.

Talán nemcsak a műalkotás és az élet viszonyát (az élet és a mű élménye) kellene revidálni, hanem az egyes emberekről és jelenségekről alkotott megcsontosodott képzeteket is. A parasztét például.

A paraszt telhetetlen, földet még és még, soha vége, sohasem elég. S miért nézzük ezt kizárólag a személyes haszon, a takarékoság, a normális életre való képtelenség, a már-már aszkétikus életmód szemszögéből; munka, munka és csak a robot. Azt lehetne inkább mondani, hogy a parasztban ősi vágy van, ne legyen közönyös, hanem állandóan halmozzon, és legyen mindig egyensúlyban a természet pazarló gazdagságával. Ha az ember egész lényével, belső szükségletből, felvállal egy munkát, nehéz határt szabni, hol hagyja abba. Nem látni a végét. Se vége, se hossza. Munkából van éppen elég, minden földet meg kell művelni, mindennek szaporodnia, áradnia kell. Úgy kell élni, ahogyan az évszakok váltakoznak: tavasz, nyár, ősz, tél; előkészületek, nekilendülések és lélegzetvételnyi szünetek az előkészületekhez és nekilendülésekhez . . . Ha kalkulálni kezdünk, mennyi hasznot hoz az egész, érdemes-e egyáltalán dolgozni, semmi sem marad a belülről fakadó munka- és alkotásvágyból, abban a pillanatban eltűnik a természettel való ősi kapcsolat, a parasztnál éppúgy, mint bárki másnál, minden megrendül és ledől. Megszűnik az egyetlen ősi alap, a kiegyensúlyozott és tágas, a vonal, melynek kezdetét és végét értelemmel föl nem foghatjuk.

Az ősi, mélyből fakadó emberi munkavágy előtt megdől az összes kölcsönös függőségekre és szükségszerűségekre támaszkodó gazdasági érvelés. Az ősi energiatöbblet kiszámíthatatlan, útjai beláthatatlanok.

3.

Asztagba rakják a búzát. A tetején a szomszéd, a paraszt, Radovan Čokorilo, az az ember, aki tudja, hogyan kell úgy asztagba rakni a kévéket, hogy az asztag ne dőljön meg, hogy ne csírázzanak ki a búzaszemek az alatt a pár hét alatt, amíg a cséplőgépre várnak. Én adogatom neki a kévéket, melyeket szekéren hoznak. Már magasan vagyunk, nem érdemes lejönni az asztagról, ülünk fenn, és várjuk az újabb szállítmányt. A szomszéd egy mesét mesél, melyet még sohasem jegyeztek le.

Amikor Isten kiúzta Ádámot és Évát a paradicsomból, Ádámnak büntetésül földet adott, hogy arcának verejtékével művelje azt. Ádám befogta az ökröket, és szántani kezdett. „Hajsz, hajsz!” – terelte az ökröket, a visszhang pedig válaszolt: „Hajsz, hajsz.” Ádám megijedt, hogy valaki más is szántja a földjét, otthagya az ekét és az ökröket, s sietett, hogy tetten érje a betolakodókat.

Radovan Čokorilo nevetgélt az asztag tetején, mert íme, már ősidőktől fogva keveselli a paraszt a földet, még akkor is, midőn egyes-egyedül van a teremtet világon. A szokványos klisé, a mese racionalizált magva. De csak meg kell fordítani: Ádám nem a tulajdonát védi, hanem a neki elrendelt vezeklés mennyiségét, a lehetőséget, hogy a nagy bűnt lerója.

Az évtizedeken – évszázadokon! – át uralkodó leegyszerűsített, racionális szemlélet feladásával felismerhető lesz az emberi lét teljessége.

4.

Több mint harminc éve, amikor csak megtelnek a búzaszemek, s hajladoznak a kalászkok, mindig arra gondolok, hogy Boško Petrović egyik versét meg kellene jelentetni az újságok címlapján, kommentár nélkül. És minden évben aratáskor eszembe jut ez, és akkor, minden alkalommal arra gondolok, tekintet nélkül arra, hogy tegyük föl, valamelyik évben már megjelent, újból, évről évre meg kéne jelenteni épp ugyanezt a verset, mindig ugyanebben az időben. Mert a búzáról szól, pontosabban arról az ősi viszonyról, ami bennünket ahhoz a szentséghez fűz, amit búzának, kenyérnek, kiszáradt kenyérhéjnak hívnak . . . Habár a vers címéből ez nem derül ki, mert a címe *Az autóbuszban*, de a lényegéből, a lényegéből igen.

AZ AUTÓBUSZBAN

*Utazik az egyetemista és a paraszt,
a kereskedő és a munkás, a háziasszony, a násznagy
csutorával, a zenész és a banda
tarka had, különféle életek, s mintha*

*mégis egybefogná őket egy gyenge (majdan szoros),
valamiféle rejtett, titkos, ismeretlen kapocs;
mely ha megviláglik, testvére lesz egyik a másikának
egy gond és gondolat szülője mindahány.*

*Búzaföldehöz érnek: aratnak,
az aratógép búzát csurgat, leng a kerék,
a beszéd tüstént csendesül, megakad*

*s a tekintet a búzarendeken legelész.
Mintha egyszeriben mind parasztgazda
lenne, méregeti a búzát, elég-e a termés.*

„Jó búza!” – mondják, s dagadnak.

Szemmel láthatóan rendkívüli versről van szó, még Boško Petrović opusában is rendkívülről. Végül is itt a lehetőség, Milorad Grujić egy verselemzést kért: a lehető leggyorsabban ragadom meg ezt a verset, és megígérem, elemezni fogom. Tovább nem halasztgathatom. Mi az, ami áttetsző, rendkívüli és rejtelmes ebben a versben?

5.

Első pillantásra a vers valóban egyszerű, átlátszó, „igazi líra”, bravúros remeklés, mely az olvasóban tiltott rétegeket mozgat meg, az elfelejtettet, az elmúltat, de a lényegeset eleveníti meg. A *Föld és tenger* (Zemlja i more, 1950) című gyűjteményben van legalább még egy ilyen vers, melyet célszerű értelmezni, mert kifejtetlen, s így eltűnik a lényege, ez a vers az *Ósiség* (Starinska), ősi ritmusok ötvözete, melyeket átalakítottak, s újból „modernül” öntöttek formába; a *Szömörce* (Ruj, 1960) című gyűjteményben pedig bizonyosan ilyen, szintén áttetsző és rejtélyes vers az *Ó, fehér felhő úszik az égen* (O preko neba briše oblak bel). Mindegyik fenti vers megkívánja a kommentárt és az elemzést, ám egyidejűleg rejtelmességükkel és kiismerhetetlenségükkel ellenállnak neki, elhárítják a rohamot.

Ezúttal a vers egy „variánsát” közöljük *Boško Petrović összegyűjtött műveiből* (Izabrana dela Boška Petrovića, 1985), de maga a vers szövege nem különbözik a *Föld és tenger* című gyűjteményben szereplő első kiadásétól, semmi sincs megváltoztatva, egyedül az interpunkció módosult két-három helyen (talán hogy segítse az olvasót), és a német nyelvű mottót, a Schlegel-idézetet törölték.

A mondatvezetés gazdagsága, a mesteri rímkezelés; gazdagság és szikárság egyszerre. Az első nyolc verssor egyetlen összetett mondatot alkot, az áthajlások kifejezettek, nemcsak a verssorok, hanem a két kvartett között is; a sorokat pedig ugyanaz a rímpár kapcsolja össze. Talán azt lehetne mondani – a szerzőgazó mondatok gazdagsága és aszkétizmus a rímelésben, de nem így van: a látszatra fukar rímkezelés is a gazdagságot és a remekbe szabottat jelzi. A vers másik fele remek cezúra és lényeges változás: nem a felsorolások és tulajdonságok halmozása, hanem a jelzett jelenségek kifejtése, mely szimultán megféleléseket vált ki; új rímpárral fog át hét verssort.

Tizenöt verssor, és csak két rímpár! Ugyanis egy klasszikus farkos szonettel van dolgunk, klasszikus a rímelése is, mert szigorúan építkeznek; az első rész el van választva a másodiktól, nemcsak a rímeléssel, hanem magával a vers menetével is; a csattanó pedig éppen „a farkokban”, az utolsó verssorban van. Az olvasó számára rejtélyes lehet, a kutató számára azonban figyelemfelkeltő, hogy elsődlegesen egy Schlegel-idézet állt mottóként, a két rímhez és a négy-szeres visszacsatoláshoz kapcsolódva, annak a Schlegelnek a mottója, aki éppen az ilyen szonetteknek volt a nagymestere.

Tény, a cím nem az, hogy búza, sem búzaföld, sem valami hasonló, mert a versnek „dramaturgiája” is van. Az autóbusz nemcsak a civilizáció elidegenedettségét jelzi, hanem lehetőség az utasok nélkülözhetetlen tarka kavalkádjának, különféle profilú, eltérő foglalkozású gyülekezetének a megteremtéséhez; hét (vagy nyolc?) utas van egyértelműen felsorolva, s mikor ez a „tarka csődület” a búzaföldhöz ér, a reakció egyöntetű: büszkeség. Mi inkább azt mondanánk, a búza felismerése, mégpedig az ősi, mitikus felismerés. Tehát kifejezett a szegmentálás: cím, felsorolás az összhang jegyében, „esemény” és csattanó. Az egész dramaturgia közvetlen érvényesül: nem leírás, nem a búzát életető kijelentések, nem pátosz; hanem hirtelen és éles megvilágosodás. Más szóval: a feltárás művészete.

Meg kell figyelni a vers első és második részének a párhuzamosságát. Majd az egyes részekben belüli párhuzamokat. Ebből eredően, mondjuk, a kvartettek nemcsak az azonos rímek alapján hasonlíthatók, hanem a felsorolások alapján is: az első kvartettben az utasok felsorolása, a másodikban, az előbbit ellensúlyozandó, az árnyalati összekötő szálak felsorolása (szinonimák: „valamiféle rejtett, titkos, ismeretlen kapocs”). A vers második része már nem az idegesség tagolta, szaggatta, jórészt rángatózó verssorra épül, amely az élet sokoldalúságát, zavarosságát, a különböző világok iramlását fejezi ki, hanem nyugodt mondatok, lassú verssorok árasztják el, sodorják magukkal a résztvevőket; egyfajta katarzisélmény következik be. A hangulat teljesen átalakul költői eszközökkel: az idegesség és a pergés nyugalomba, majd büszkeségbe megy át.

Maga a kísérlet, hogy a vers egyidejű világosságát és rejtélyességét megismerjük – észre térít. Egy szonetról (igaz, farkos szonetról) egyszerre mint lírai dalról, tehát formáról, strofákról, verssorokról, rímekről, megvalósított hangulatról beszélünk; de úgy is, mintha prózai alkotásról lenne szó: dramaturgiáról, szereplőkről és történekről, katarziszról . . . Nem helytelen megközelítési módról, nem zavarról van szó. Egy tökéletes egységről van szó, melyet Boško Petrović fogott egybe, mi pedig, megkísérelve a lényegig hatolni, elemezzük, hogy értökké legyünk, a vers lírai-epikai szerkezetét. A költő a lehetetlent alkotta meg: tökéletesen összeilleszteni két különböző folyamatot, olyannyira, hogy csak az analízis során mutatkozzanak meg előttünk, csak

ekkor lehet különválasztani és látni őket – valóságos mesterfogás. Előbb csak átéltük a verset, jelentését és rejtelmességét.

A legfontosabb mégis az, hogy Boško Petrović, az alkotó-költő, a rohanással és számításokkal nem fertőzött, létrehozta a költeményt, amely tiltott és ősi rétegeket mozgatott meg az emberben, aki, mindennek ellenében, ismeri az igazi értékeket, a szentségeket mélyebb értelemben is. Élet, búza, alkotás, kultúra. Lefojtva mélyen, de nem feledve. A művészet igenis az elfojtott fölfedezése.

6.

1941 áprilisában elesett néhány szomszédunk: udvarokban, szántóföldeken temették el őket sietve. Négy évvel később a halottak földi maradványait átvitték egy közös sírba. Hogyan lehet megtalálni a sírgödört a hatalmas szántón négy év után? A dombon egy nem emberi kéz hagyta jel van: a sírgödör fölött egylábnival magasabbra nőtt a búza. Az ember ellejejtette, a búza tudja, és megjegyzi.

7.

Mintha Boško Petrović *Az autóbuszban* című verse valahogy észrevétlen maradt volna; lehet, hogy Boško Petrović egész költői életműve hasonló sorsra jutott: igazi lírikus olyan időben, amely mit sem törődik az igazi és törékeny lírával, a halk szavú alkotói művel, a nem lármás remekléssel. És mit sem tud a paraszt földhözkööttségéről, arról az ősi és mély, nem gazdasági szükség-szerűség szülte kapcsolatról.

Igaz, Mladen Leskovac nagyra értékelte Boško Petrovićot, a költőt és a prózaírókat. Még írt is róla 1951-ben, első verseskötetéről, a *Föld és tengerről*, melyet ő szerkesztett. És pontosan megértette a költőt, precízebben, mint később bármely kritikus: „Egy új, modern szerb költő növekedett fel előttünk, s mi észre sem vettük mikor, hogyan. (. . .) Hallgatagon és magabiztosan, mint minden igazi író, megvárja, hogy eljőjön az ő ideje és kérlelhetetlen igazsága.” Ám kezdő költő első kötete az egyértelmű dicséret mellett kiváltja a konkrét kritikai megjegyzéseket is, melyek közül a legfontosabb, hogy a fiatal költőnek „meg kell tanulnia tömörebbnek lennie. Ha valahol, hát a költészetben ez az első szabály”. Szemmel láthatóan nemcsak Boško Petrovićról, a fiatal költőről van szó, hanem egy féktelen és gondtalan korszak megleckéztetéséről. Érdekesebb, hogy Leskovac példaként egészében idézi *Az autóbuszban* című szonettet, majd folytatja: „Két repedés van a versben: nem egészen értem, honnét van ez itt, egy ilyen költőnél. A második strófa második sora három szinonimát, semmivel nem fokozott attribútumot zsúfolt egybe, egyiket a másikához –

miért? (Ha ott makacsul fölkiáltott volna, háromszor egymás után: »ismeretlen, ismeretlen, ismeretlen« – előbb megérteném a dolgot.) A költőnek itt egyetlenegy attribútumot kellett volna használnia, olyat, amelyik immanensen magában foglalná ezt a háromat is, és még 77 másikat, melyeket az olvasó hozna létre – a költő kényszerítené erre. Ebben rejlik a költői ökonómia, és annak titokzatos ereje.”

A megjegyzések egy régi poétika felől érkeznek Boško Petrovićhoz, ahhoz a költőhöz, aki respektálja ezt a poétikát, de el is tér attól, eltér az alkotó talentum jogán, s teszi ezt épp ebben a versben, amely valami mást akar, s ezt a mást meg is valósítja megváltoztatott eszközökkel. A költő és az autóbusz utasai előtt kitárulkozó bőségnak megfelelően a költő sem fukarkodik a kifejezésekkel: a kifejezés tudatos áradás, túlcordulás: a költői gazdaságosság itt egyenesen tékozló, mint maga a természet, alkotás határ nélkül.

8.

Adat Boško Petrović intim életrajzához.

Az ötvenes évek végén, úgy tűnik, az újságok, a Szövetségi Képviselőház valamelyik üléséről tudósítva feljegyezték, hogy elfogadtak valamilyen törvényt a kultúrának az alkoholeladásból származó forgalmi adó egy részéből történő pénzeléséről. Egyedül, szól a jelentés, Boško Petrović tiltakozott, aki azt mondta, hogy szégyen ez a kultúrára nézve, ne az alkoholisták pénzeljék.

Naiv vagy nem, de ez az adat megvilágítja Boško Petrovićot, a költőt, és kultúrafelfogását mint önmagáért való értéket. A szentekről, ha már nem lehet másképpen, legalább illő módon.

9.

Még egy kis mese Radovan Čokorilótól, a Bileća melletti Mirušból származó hercegovinaitól, a Palics környéki, hajdújárású telepestről. A fiú megjegyezte: az osztrákok elrendelték, hogy a parasztok ássanak huszonöt gödröt, méterszer méterest, a mélysége szintén egy méter legyen. Jöttek a zsandárok, ellenőrizték, meg kellett tenni. A kopár hercegovinai kő, igen nehéz, lassan haladnak, napokig tart. Robot. Csákányok és feszítővasak. Amikor a gödrök végül elkészülnek, megérkeznek a facseteték. Mindent ellenőriz a végrehajtókban, a „zsandárokban” megtestesült hatalom.

Ez tulajdonképpen a megszállók terve, akik azt hiszik, hogy Hercegovina is örökké az övék marad, ezért gondot viselnek a falusi szegényekről, valamiféle jóindulatú kísérlet ez, hogy gyümölcsfát ültessenek olyan vidékre, ahol egyál-

talán nincs gyümölcsfa, kivéve azt a néhány vadhajtást, amely túlélte minden időjárási viszontagságot, és a karszt zord engesztelhetetlenségét. Lehet, hogy valaki naivan azt hiszi, gyümölcsfák ültetésével feltámaszthatja a paradicsomkertet. Mindegy.

A helybeliek válasza: mindent úgy csináltak, ahogy kellett, de lopva, a végén, levágták a körtefák gyökerét, és úgy ültették el őket. A maguk módján túljártak a gyűlölt megszálló eszén. A körtefák nem tudtak megeredni, minden kényeszerű kísérlet hiábavalónak bizonyult.

Mégis, mindezek ellenére, két csemete megeredt, még azokkal a satnya, maradék gyökerecskével is: a falunak évekkel később – emlékezik az öreg –, elágazó, terebélyes körtefái lettek, a gyerekek legnagyobb örömére. Még ő is érzi mézédés zamatukat.

10.

Újvidéki barátaink (a nő dél-szerbiai, a férfi karlovaci – károlyvárosi – szerb) többek közt búzával is megkínálnak bennünket, búzával („žito”) vagy áldozati étellel („koljivo”)? Nem tudok ellenállni, megkülönböztető jegyeket keresek, rögtönzők, és bizonyítékokat sorolok.

A „žito” szokásos, hétköznapi, praktikus elnevezés: a „koljivo” pedig már egy szertartás terminusa. A búza, a búzaszem igenis szentség, mint ahogyan minden más, amit belőle készítenek; ez a földre esett kenyérdarabhoz való viszonyulásból is látszik: föl kell venni, megcsókolni, és megenni. A búzaszem áldozat sok kultuszban. A búzát és a kenyeret minden szertartásban – a születéstől a szentáldozáson át egészen a halálig – együtt említik a borral és a sóval. A búza eredetéről semmit sem tudunk, emberemlékezet óta létezik a Földön az emberrel együtt; keresztezhetik, javíthatják a minőségét, de nem tudják újra megalkotni, éppúgy, ahogy az embert magát sem. A búzaszem az újjászületést, a feltámadást szimbolizálja. De a gabona (a búza) az állati áldozat bemutatását is helyettesíti, sőt a tűzáldozatot is. Ez legjobban éppen a mi nyelvünkben jut kifejezésre. A „koljivo” valójában a leölt áldozatot helyettesíti, amit feláldoznak a szertartás alatt. Az elhalálozott szentek védszentünnepén is felszolgálják.

Annak igazolását, hogy a „koljivo” a leölt állatot is jelképezheti, versben is megtalálhatjuk:

*Osztrógnál a hegyekben,
Nikola király száborba hív.
Az asztalon minden van,
sok ital és áldozat*

– áldozat, vagyis „koljivo”, ahol ezen a pecsenyét kell érteni, amit a leölt állatokból készítettek.

A rögtönzött bizonyítás minden eleme jól funkcionál, csak a háziak jegyzik meg, hogy a karlovaci görögkeleti érsekség megőrizte a „koljivo” terminust, míg a belgrádi görögkeleti érsekség ezt a „žito” terminussal helyettesíti.

Amikor valami szemmel látható és világos, mindjárt gyanús. Mihelyt hazakerülünk, ellenőrizni kell az improvizált állításokat, mert nagyon is egybevág minden. A *Vujaklijában* nincs „koljivo”, csak „panahija” („főtt, szentelt gabona [búza], amelyet a pravoszlávok temetkezéskor vagy gyászszertartáson szolgálnak fel”). A „koljivo” *Matić Szótárában* is előfordul, ahol az értelmezést megelőzően a görög nyelvre utal, tehát idegen szó, csak hasonlít a miénkre. Ugyanakkor az *Akadémiai Szótár* két jelentést tartalmaz: a második tartományi, és többek közt ölést, vérfürdőt is jelent; míg az első „(a középgörög kolybon szóból) cukorral és dióval kevert főtt búza, melyet halotti torra, védszentünnepre készítenek, búza (»žito«), főzött, szentelt búza (»panahija«)”. És végül Petar Skok kinyomozhatatlan etimológiája: a „žito” kelta–balti szláv lekszéma, amely a „ži-” tőből származik, ugyanúgy mint a „živ”, „žir”, „žila”, „žica”. A „koljivo” görög jövevényszó, a román és a bolgár nyelvben is megtalálható, az egyházi óslávban, az ukrájnaiban, a beloruszban és az oroszban is.

11.

Nagyapáti Sándor figyelmeztet bennünket valamire, amit nem fölösleges idézni:

„A bolond mindent tisztán lát a történelem segítségével; az okos ember nem ront fejtellenül a történelembe. A bölcs ember csak kismértékben merít a történelemből; mert nagyobb mennyiségben végzetes.”

1993 októbere

CSAPÓ Julianna fordítása

A KRITIKA MINT MŰVÉSZI ALKOTÁS

M I O D R A G B. P R O T I Č

A modern művészeti irányzatok népszerűsítőjének jutalmazására alapított Todor Manojlović Díjat az idén Miodrag B. Protić festő, kritikus és esszéista érdemelte ki sokévi sikeres művészi munkásságával. A zrenjanini Városi Könyvtár három évvel ezelőtt alapított díját (eddig Miodrag Pavlović költő és Milorad Pavić író kapta meg) a dr. Vojin Matić, Aleksandar Tišma akadémikus, Pavle Ugrinov akadémikus, dr. Bori Imre akadémikus, Ivan Ivanji, dr. Draško Redep, Zdravko Mandić, Dragan Ćuk és Dušan Jakovljević összetételű bírálóbizottság ítélte oda tisztelegve a szerző művészi munkássága előtt éppúgy, mint kritikus-esszéírói és művelődésszervező tevékenysége előtt is. „Miodrag B. Protić festőként és kritikusként is a modern életérzés propagálója volt és maradt – hangsúlyozza a díjazásról szóló értékelés. – Képei egyedi stílusjegyeket hordoznak magukon, elméleti írásaiban pedig, amelyeket az ötvenes évek kezdetétől zömmel a belgrádi NIN hasábjain jelentetett meg, majd legtöbbjüket monografikus elrendezésű kötetekben adta közre, nemcsak áttekinti az e századi szerb festészetet, hanem új értékrendet is felállít. Ilyen értelemben Protić munkássága szorosán kötődik a díj névadójához, Todor Manojlovićéhoz, aki bár elsősorban költő volt, esszéiben nagy előszeretettel foglalkozott képzőművészeti témákkal is.

Az alábbiakban Miodrag B. Protić köszönő beszédét közöljük kivonatolva, amely ez év május nyolcadikán a kiállítás megnyitójával egybekötött díjátvételen hangzott el.

Kiállításom megnyitóján festészetemről is beszélhetnék. De engedjék meg, hogy Todor Manojlović emléke előtt tisztelegve legalább vázlatosan kifejtsem nézeteimet saját kritikus módszeremről, pontosabban a kritikaírás modernizáló hatásáról a kultúrában, annál inkább, mert mély meggyőződésem szerint a díj névadója ezt nagyon mélyen átérezte. Előljáróban utalni szeretnék arra, hogy Todor Manojlović már 1927 márciusában a Szerb Matica *Letopis* című

folyóiratában behatóan vizsgálta „kulturális válságunk” okait, s a válságtüneteket nem másban, mint a „barbárságban”, azaz civilizátlanságunkban és műveletlenségünkben látta. „Mi mintha exteritoriálisan élnénk ebben a felvilágosult Európában – írta –, amelynek eszmeiségébe, áramlataiba nem kapcsolódunk be kellőképpen . . . Mintha a modernizmustól való idegenkedésünk jelei törnének felszínre, mert a legbölcsebb szó, vagy mondjuk, a legszebb vers is hatástalan marad, ha a sivatagban hangzik el . . . A kultúra szociális kategória, amely közegben valósul meg, annak eredményeként, hogy vannak egyrészt kutató-alkotó egyéniségek, másrészt pedig létezik egy fogékony, tanulékony közeg, illetve kollektivitás. Ha e két tényező közül bármelyik hiányzik, barbárságról beszélhetünk . . .”

Valamikor fiatalkoromban én is ezt éreztem. A szükségét annak, hogy „új időkben” újrafogalmazzunk fontos gondolatokat, hogy hagyjunk föl az alkotásnak a pusztá érzelmek diktálta módszerével, amely nem vesz figyelembe egyéb összefüggéseket. Ha nem így tennénk, hogyan magyarázhatnánk meg a Pantheónt, a Studenicát, a strasbourgi katedrális, Thomas Mannt, a Guernicát . . .

Úgy véltem, az alkotásra mint az egyén szabad cselekedetére kell tekinteni, amely – akárcsak Cassini Saturnus-gyűrűje a csillagászatban –, egyesíti a természet, a társadalom és a kultúra minden ismeretét. A művészetről ne úgy beszéljünk, mint a háborúról, a megszállásról, a szocializmusról, tehát történeti és elméleti ismeretek, valamint komoly tanulmányok és monográfiák kézbe vétele nélkül. Nézetem a következő volt: tedd meg a legszükségesebbet, helyezd az eseményeket előbb a tegnapi majd a ma eseményei közé, hogy lásd az ellentétek egyfajta egységét is. Ez tapasztalati és elméleti széleslátókörűséget biztosít majd. Ha így állsz hozzá az értékek megismeréséhez, érzelmileg és elméletileg is közelebb kerülsz hozzájuk. Mert az ítéletformálás alkotói feladat és alkotói tett, célja pedig a kollektív tudatra való hatás.

Úgy vélem, nem a művész, hanem a mű a fontos. Még csak a tartalma sem – az ok, ami miatt a mű létrejön –, hanem a következmény, amit kivált, sugároz a szemlélőre. A kritikus dolga megmagyarázni, mi az, amit észre kell venni ahhoz, hogy a műnek fényeit meglássa, s jobban megértse. A kritikus tehát kollázst teremt időből, térből, jelenségekből; újjáéleszti az alkotás keletkezésének idejét, s ezzel járul hozzá megértéséhez.

A kritikus fáklyavívó a sötét barlangban, de ügyelnie kell, hogy az egyes részletek megvilágításával ne homályosítsa el az egészet. Hogy ezt elkerülje, s hogy a különböző elemek egybekapcsolódását, átszövődését és egymásba fonódását is meglássa, úgy kell cselekednie – engedjék meg nekem ezt a túlzást –, mint ahogyan Joyce tette fehér foltokat hagyva az álmokból és látomásokból font szövegében. Látszatra össze nem függő szavakat, szimbólumokat, hangulatokat ragasztva egymás mellé. E „befejezetlenség” mögött a nyitottság érzését

kellett megéreznünk. Röviden: a művészi életből a kritikus számára csak az az érdekes, ami a művét magyarázza, ami mágnesként tapad hozzá, s nem az, ami taszít. Éveken át magyaráztam, hogy a mű sui generis, egyedi, sajátos, de ugyanakkor diffúz is a maga dinamikusságában. A műre tehát nem alkalmazható a „No bis in idem” elve, ellenkezőleg, minden kornak megvan a maga Leonardója, Van Goghja, Cézanne-ja, Picassója . . .

Magában a műben különös folyamat játszódik le, amely lehetővé teszi a továbblélést a legkülönbözőbb körülmények között: mitológiának is nevezhetnénk azt a titkos rendet, ami mindenben uralkodik, ami időben és térben lebeg, s keresi kapcsolatát a valósággal. A kritikus dolga az értelmezés, az interpretáció, a magyarázás. Kihívás ez, hiszen a kritikus a mű titkainak a feltárója és lekerekítője is. Ő az, aki mélyebb értelmet ad a művészeti alkotásnak, beépítve azt a nemzeti vagy éppenséggel az általános kultúra vérkeringésébe. De ezért felelősség is, mert közben át kell adnia magát annak a Don Quijote-izmusnak, amely a borbélytányérban harci sisakot lát, Cézanne csendéletében pedig kozmikus tragédiát vél felfedezni, mert az ilyen olvasat előfeltétele, hogy formai elemekből, jelekből, tehát konceptuális elemekből tartalmi ítéleteket alkothasson.

Tudjuk, hogy leginkább a vizsgálat eredménye az impresszió, s hogy az impresszió készlet vizsgálódásra. Ez azért van, mert a kritikus a művet szubjektíven tolmácsolja, majd objektíven mérlegeli. Innen ered az a szükséglet, hogy felismerjük jelentőségét, majd elméleti tudásunkkal azt bizonyítani is tudjuk. Különböznél ha mindezt felelősségteljesen tesszük, már maga az ítélet is készen áll. De minthogy a legobjektívebb kritika is szubjektív marad – s erre nyomatékkal utalt Baudelaire is –, így a kritikus prizmáján keresztül a „szubjektív” is bizonyos mértékben objektívizálódhat.

A kritikusnak ügyelnie kell arra, hogy nézőpontja egyensúlyi állapotban maradjon a mű lényegével. Tehát nem lehet hűtlen hozzá, sőt utat kell vágnia a többféle „befejezéshez”, a többféle értelmezéshez. Mivel a művészet az embernek a hozzá való viszonyából ered, amit a mű relációs értékének nevezhetünk, s az nem per se, azaz magától kő vagy fa, hanem az emberre tett hatásától, ezért így is kell viszonyulni hozzá.

Mindennek alapján mondom, hogy a műhöz való hozzáállás nem is annyira relatív, mint ahogyan azt sokszor gondolnánk. A mű esztétikai értéke sok esetben adott, aminek szubjektív átélése és értelmezése, adjuk még hozzá, objektív törvényszerűsége utal.

BORDÁS Győző fordítása

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

MODERN REGIONALIZMUS

Veljko Petrović: *Ének délben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994

Veljko Petrović szerb író, aki műveiben Ravangradnak nevezte el Zombort, a várost, ahol született, s ahonnan ő is – mint anyai kortársa – Budapestre ment a tudomány és a kultúra áldását magáévá tenni, nem ismeretlen a magyar olvasó és diák számára sem. Elbeszélései és novellái (pl. a *Miska, az öregbéres* vagy a *Niši jégeső*) ott voltak-vannak a vajdasági magyar iskolai olvasókönyvekben, s írásművészete a magyar irodalom szempontjából is fontos jelenség. Nemcsak azért, mert műveiben – a megidézett világ emberi-nemzeti tarkaságából kifolyólag – gyakran szerepelnek magyar emberek (főhősei is sokszor közülük kerülnek ki), hanem mert munkássága is kapcsolódik azokhoz a törekvésekhez, amelyeknek a vajdasági magyar irodalomban Szenteleky Kornél adott programkeretet (kifejtve benne többek között, hogy a mi fróinknak e vidék lakójának sorsát, világát kell megjeleníteniük műveikben), nevet („helyi színek”), s amelyekben csak kevesen érezték meg – mint a szerb író – az európaiságot, hogy az európai irodalom tablóján is csak e feltételek révén rajzolódhat ki irodalmunk egyetemesebb, határozottabb érvénnyel. „És az anyaországban, a Száván túl is ezzel a »prékói« idegenségével lett érdekes és eredeti. S ebből se csupán stílus és hangvétel sugárzott, s oldottabb meg könnyedebb előadás, de nem kevésbé alakjainak egzotikuma is” – mutatja be Veljko Petrović törekvéseit Herceg János az *Ének délben* bevezető jegyzetében. Bori Imre viszont az irodalomtörténész szemszögéből vizsgálja a novellák és a Szenteleky-program közötti párhuzamokat. Veljko Petrović és „a helyi színek” című tanulmánya zárja a kötetet.

Az összehasonlító irodalomtudomány valószínűleg már kiderítette és kimutatta nemcsak a húszas–harmincas évek vajdasági magyar és szerb irodalmának tárgyi, hanem műfaji összefüggéseit is, azt, hogy a klasszikus elbeszélés és novella mellett a rövidtörténet az egyik leggyakrabban alkalmazott elbeszélői forma ez idő tájt ezekben az irodalmakban. Az *Ének délben* írásai is e három elbeszélői struktúra köré szerveződnek. Így: nemcsak terjedelmes, de több történeteszálát összegező, összefüggéseiben is bonyolult elbeszélés a *Magyar Pista* vagy *A bunyó*, feszes ívű, sűrített jelentéstartalmú novella az *Ének délben*, *A niši jégeső*, míg *A rónaság dicsérete* vagy *A Bácska télen* inkább lírai töltetű rövidtörténet.

A kötet tizenhárom darabja tematikailag is elrendezhető. Mivel egy nemzeti és kulturális értelemben is színes világba helyezi történeteit az író, novelláinak nagy részében felbukkan egy-egy magyar szereplő, ám emellett írt kifejezetten „magyar” novellákat (elbeszéléseket, rövidtörténeteket). Ezek vagy az itteni magyarok életéből, világából merítenek (pl. a *Csángó Erzsi*, melyben a magyar cselédlányok sorsát jeleníti meg egy történet erejéig), vagy pedig főhősük magyar (pl. *A niši jégeső*, a *Miska, az öregbéres*, a *Magyar Pista* stb.). Egy másik közösségbe, a század eleji szerb polgári világba, illetve a földbirtokos réteg életébe nyújt betekintést több novellája, köztük *A Negovanok kihűlt otthonában*, *A bunyó*, az *Anyá és leánya*. Amíg az említett novellatípusokban a szereplők inkább külső tényezőkkel, a társadalom meghatározó erőivel, közösségi normákkal, történelmi konfliktusokkal kerülnek szembe, addig a novellahősök egy másik csoportjának önmagával, belülről feszítő erővel kell megküzdenie (pl. Šaca Idivorskinak a *Vetélytársakban*, a *Tavaszi temetés* gyermekhőseinek, az *Ének délben* Ilijájának). Az epikus ábrázolásmód helyett a lélektaniség jegye dominál ezekben a novellákban. Több írását a hangulatrajz, a líraiság, az esszéisztikus közlésmód jellemzi, mindenekelőtt *A rónaság dicséretét* és *A Bácska íelent*, amelyekben a síkvidéki ember életmódját és lelki beállítottságát földrajzi jelenségekkel hozza összefüggésbe az író.

Nemcsak a valóságban, lélektani értelemben is fogvagyogatóan hideg van a *Negovanok otthonában*, ahová két belgrádi úr, egy festő és egy író érkezik a családi festmények megtekintése érdekében. A művizsgálat ténye azonban csak egy epizódjává minősül a történetnek, helyette egy pusztuló világ, a bánási földbirtokos réteg hanyatlásának, végső leromlásának képei elevenednek meg előttünk. A *Negovanokon* már az sem segít, hogy sarjai „vérük felfrissítésére” a parasztság soraiból választanak feleséget maguknak, mint a bánási birtok ura is, aki rezignáltan állapítja meg: „elmúlt már a régi világ”. A novella hideg-rideg atmoszférája azonban vészterhes momentumokat, feszülő indulatokat takar, minek megsejtésében, az utalások rejtett-lassított ütemű elrendezésében remekel az író.

A bunyó. Egy gyökértelen ember története című illetve alcímű elbeszélés sok tekintetben rokon *A Negovanok kihűlt otthonában* cíművel. A vidéki nemesség hanyatlásának képeit itt a városi úri világ leromlásának, végső ellehetetlenülésének mozzanatai váltják fel. Csakhogy ebben a világban már – a *Negovanokéval* ellentétben – a józan beletörődésnek s a lázadó jobbat akarásnak sincs érvénye, csak a látszatot tartó hazugságmechanizmusnak. A városi úri világ pusztulását Veljko Petrović nemcsak az élehetlenség, a meg gondolatlanltság eluralkodásában látja megokolhatónak, hanem az emberek végső elhagyatottságában, a természettől, a teremtő képzelettől és erőtől való megfosztottságában is. A *bunyó*, azaz dr. Stipa Paštrović ügyvéd, novellájának főhőse is a szegény-szerény, de életképes paraszttársadalmat adja fel az urak meddő, kétszínű, sőt, romlott világáért. E világban és családjában egyaránt meg nem értésre lel, sodródik az árral, csödbe jut anyagi és pszichikai értelemben egyaránt, s mielőtt a bolondokházában véget vetne életének, visszatér a tanyára. Ilyen egyszerű a történet, azonban a jelentésárnyalatok bonyolult, gazdag összefüggései izgalmassá, feszültté, élvezetessé (olvasmányossá) teljesítik a novellát. Megtudjuk Paštrović doktorról, hogy miféle képmutatás, színjáték mérgezi meg életét, miféle számítások, kapcsolatok szövik át boldogulásának útját, teszik lehetővé és akadályozzák egyszerre tanulmányait, karrierjét, szerelmét. Elénk tárul a nagyravágyó, de ostoba asszonyok, semmittevők, aranyifjak, butácska kisasszonyok világa, társasága, kiket a pletyka, a skandallumok és flörtök híre éltet, s akik a másmilyen embert kivetik maguk közül, s lenézik, mint a származása miatt is csúfolt Paštrovićot, aki naivul és igaz

emberként csöppen közéjük. Teljes lelki összeomlása így elkerülhetetlen. „Parasztnek kellett volna maradnom. Bunyónak, mint ahogy öregapám és apám is az volt. Hajladoznom a friss levegőn, mint a pipacs a szélben, s elvenni azt a leányt, akivel először beszéltem a kólóban, gyereket nemzeni, szántani, nótázgatni, s ha megérdemli, hát odaszógni az asszonynak. Este fáradtan, ruhástul, kapatosan elterülni az illatos szénában, és horkolni, s ha egyszer üzen a kaszás, hát meghalni” – fogalmazza meg Paštrović a maga végzetét.

Fülldelt polgári szobákba vezet bennünket az *Anya és leánya* című novella, amelyben Lujza asszony, az öreg bíró szép, előkelő felesége egy valóságtól elzárt (bizonyos értelemben természetellenes), kétszemélyes világot épít ki lánya és maga számára: „Magának őrizte a lányt, s állandó félelemben élt: nehogy beleszeressen valakibe. Mert meg volt győződve arról, hogy akkor elveszíti, ő pedig megcsúnyul. Szinte büszke volt lánya tökéletes ártatlanságára.” Csakhogy a lány, Katica, egészséges életöszöne felülkerekedik a reá erőszakolt anyai akaraton, ami egy nagy titok kipattanásához vezet. Lujza asszony tettét egy hajdani nagy, beteljesületlen szerelem emléke mozgatja, amely szerelem gyümölcse maga Katica.

A kötet legkülönlegesebb történetet prezentáló elbeszélése a *Magyar Pista*. Herceg János, a kötet előszavának írója, de mások is, így Utasi Csaba a Veljko Petrović jelenléte irodalmunkban című tanulmányában (In: *Vér és sebek*. Forum, 1994), igen romantikusnak találja a történetet. Hangos százados ugyanis, mint az osztrák–magyar hadsereg tisztje, egy családi fogadalom értelmében (a Hangos ivadékoknak el kell árulniuk a császárt, mivel az a nagyapjukat felakasztatta a negyvennyolcas szabadságharcot követően) átszökik a szerbekhez, s az első világháborút szerb katonaként küzdi végig, ott is hírnevet és magas rangot szerez magának; beleszeret egy zsidó lányba, s a szerelmi bánatra ismét a harcokban, a hősi halálban keresné a gyógyírt, ám a sors különös fintora révén betegágyban, fertőző betegségben hal meg. A „sírva vigadási” romantikus színezetű elbeszélésnek eme múlt időszerűségű (mára különösen avítottá lett) történetisége mellett van egy sokkal jelentősebb rétege, mely a szerb és a magyar nép lelkiségébe nyújt betekintést, s a század eleji társadalmi viszonyokra vet fényt. „... s az író a sors és az emberi akarat példabeszédével búcsúzik tőle. . .” – állapítja meg Magyar Pistáról Herceg. Utasi pedig: „Végző tanulásként pedig az egész elbeszélésen végigvonul az a ki nem mondott gondolat, mely Tömörkény István legjobb háborús tárgyú novelláit is áthatja, hogy a pusztító embertelenségért nem a népeket, hanem sorsuk intézőit terheli a felelősség.”

Nem kevésbé romantikus történetet jelenít meg előttünk a *Csángó Erzsi* című novella, melynek hősnője, mint a nincstelen családok leánygyermekei általában, Belgrádban cselédként keresi boldogulása útját, teherbe esik, s már-már a kizsáftottság sorsa jut neki, amikor egy falubeli fiatalember megszereti és a segítségére siet. A szociográfia, s a lélektan módszereit is megpendítő novellai cselekménybonyolítás ellaposodását, s váratlan mesei fordulatát a mai olvasó már nem tudja elfogadni, s a beleélés szintjén magáévá tenni.

Magyar irodalmi és olvasói körökben egyaránt ismert Veljko Petrović-novella a *Miska, az öregbéres*. A különböző népek, a betelepülő, hangoskodó szerbek és az őslakos magyarok érdekeinek szembenállását érzékelteti szuggesztív elbeszélői erővel. A történet keserű tanulsága, miszerint a szegénynek nincs igazsága, bármely nemzet fia legyen is.

A címadó novella, az *Ének délben*, modernségével, jelentéstartalmának „maiságával” emelkedik a kötet többi darabja fölé. A Niši utca lakói igen tarka közösséget képeznek mind nemzeti, mind társadalmi hovatartozásuk tekintetében. Közös vonásuk azonban a

nyomorúság, a földhözragadt gondolkodásmód. Közöttük él (a bánati özvegy házában) Ilija, a montenegrói orvostanhallgató, aki egy nap a déli órákban énekelni kezd, s nem hagyja abba, még ha a bolondokházába kísérik sem. Az utca lakói megrökönyödvé hallgatják ezt a különös éneket, örültséget, ördögi rontást vélnek felismerni benne („Érthető, hogy meg kellett örülnie. Tanulni is, meg ezzel a néemberrel együtt élni, nem mehetett ez sokáig!”), s nem érzik ki a szépséget belőle, a másságot, a nyomorúságon felülemelkedő értéket.

A maga közvetett módján a „helyi színek” elmélete mellett tesz tanúbizonyságot Veljko Petrović *A rónaság dicsérete* című írásában, a Vasa Stajićnak ajánlott, mottóval bevezetett esszénovellában, melyben a sík vidéki élet „filozófiáját” fogalmazza meg. A síkság olyan, mint „az egyszerű víz, abból egyetlen pohár is elég, hogy szomjukat oltsák, olyan, mint a házikenyér, melyből egy karaj is elég, hogy éppen elverje éhüket . . .” Ezzel szemben: „a hegyvidék hangos és patetikus, figyelmet kelt hirtelen változásaival . . .” A földrajzi adottságokból vezeti le a síksági ember világszemléletét is, általa látja determinálnak: „Az eget kémlelő síksági ember jobban tudja, mint bárki, még ha a legmagasabb csúcson áll is, hogy pirinyó, alig látható porszem csupán, ám azt is, hogy a tapasztalati világ középpontjában, a mindenség tengelyében áll. Az óceánok vándora ilyenkor az ismeretlen, hatalmas erők meg a véletlen szeszélyétől retteg – de te, síksági ember, nem hullasz térdre megtörtén, hanem világosan látod, akármerre nézel, a kérlelhetetlen törvények csodáját, azt a gigászi erőt, mely nem hajlandó megtagadni ősi törvényeit.”

Fontos, hiánypótló kiadvány Veljko Petrović magyar nyelvre fordított, válogatott novelláinak kötete, hisz így nemcsak egy csokorban láthatjuk a mi irodalmunk szemszögéből is fontos alkotásokat, hanem az irodalmi kölcsönhatásoknak is új mozzanatait fedezhetjük fel.

BENCE Erika

BESZÉLGETÉS „A” SZÍNÉSSZEL

Feliks Pašić: *Zoran*. Razgovori sa Radmilovićem. Prosveta, Sombor, 1995

Feliks Pašić neves belgrádi teatrológus könyve a szerb színházi élet felejthetetlen, immár klasszikusának számító nagyságával, *Zoran* Radmilovićyal folytatott beszélgetéseit tartalmazza.

A belgrádi Ateleje 212 egyszeri és megismételhetetlen Übü királyával, III. Radovanjával 1979 januárjában és májusában beszélgetett a szerző. A rövid előszóban Feliks Pašić, többek között, így írt az egy korszakot és egy színházi játéksztlust megtestesítő Radmilovićről: „Nem volt könnyű társalgó. Ellenkezőleg. Nehezen jött ki másokkal, de hiszem, hogy időnként önmagával sem tudott mit kezdeni. Annyi közül az udvari bolond szerepét választotta ki magának. »S mint ilyen – írja majd Jovan Ćirilov –, különb volt frónál, bölcsőbb volt közönségénél, jelentősebb volt rendezőinél.«”

Az idézett megállapítás megfellebbezhetetlen helyénvalóságának teljes tudatában Pašić elállt attól az elsődleges, főlősleges és bizonytalan kimenetelű szándéktól, hogy az előszót egyfajta színészesszévé alakítsa át, mert a beszélgetés alatt lejegyzettek minden mások által történő elemzésénél, értelmezésénél egyszerűbben és lényegretörőbben tudnak szólni arról a színészről, aki minden kétséget kizáróan *önálló és öntörvénnyű alkotó művész*

volt, és semmi sem állt tőle távolabb, mint a rábízott szerepek reprodukzív módon való megjelenítése. Valószínű, ezért lehetett – s ezért lehet még ma is, tíz évvel a halála után – az a rendkívüli színészegyénisége a szerb színháznak, kinek előadásai – elsősorban az Übü király és a III. Radovan – a kultuszteremtő színházi produkciók ritka kategóriájába tartoznak.

A feltartóztatlanul és kérlelhetetlenül múlt időtől elorozott videofelvétel segítségével megőrzött Radmilović-alakítások mibenlétéről némi fogalmat nyerhetnek majd azok is, kiknek nem adatott meg az előadásain való jelenlét, de a titok lényegét számukra is homály fedi majd. Az asztrálsík élményeit még egyetlen földünkön használatos emberi nyelven sem tudta senki megmagyarázni – esetleg csak a kivételes zeneszerzők tudták megközelítőleg, egy-egy ihletett pillanatban lekottázni –, s talán ezért hasonlatos hozzájuk a ritkán kinyilatkoztatott színházi csoda és varázslat, mely idestova több mint két és fél évezrede vonzáskörébe csalja a létezés titkainak megfejtésére érzékeny embereket.

Zoran Radmilović azok közé tartozott, kiknek számára a színészet a művészi megnyilatkozás – és csak másodsorban a szakmai tudás – eszköze volt, melynek segítségével létrejöhettek a kommunikáció közötté és a jelenlévő publikum között, és csak akkor szakadt meg, ha ő akarta. Ezért volt az, hogy a néző sohasem tudhatta előre, meddig tart az előadás: a szokásos két órát, vagy három-három és fél óra hosszat, tehát nem valószínű, hogy elérje az utolsó trolit vagy villamost.

S hogy mennyire felesleges lett volna esszéírní éppen e könyv bevezetéseként, melynek megírására csak a csodával határos módon sikerült Feliks Pašićnak lebonyolítania néhány beszélgetést az egyébként igen zárkózott természetű színésszel, mi sem bizonyítja jobban, mint az a rövid, pár soros jegyzet, melyet Radmilović vetett papírra: „Egy lépés, egy mozdulat, tökéletes egyensúly, a padlóhoz ragadó talp (pleonazmus), minden további lépéssel megváltoztatom a körülöttem lévő teret. Ízekre szedem, összerakom, ha arra van szükségem, ütöm, tologatom, hallgat rám, rám vicsofít, de félrehúzódik, szinte neveltségessé lesz. Érzem a vállamon, a tér, ölelem, magamba iszom, most az enyém, s *benne mindenki az enyém*, végük van, az enyéme, megváltoztatom őket, karomba zárom őket, elringatom őket. Az az ötszáz testből, agyból, fejből, lélekből, szemből (pardon ezer) álló organizmus. Majd lassan a földre teszem őket, megnyitom az ajtót, és azt mondom: most menj haza szépen, és légy jó.”

Feliks Pašić összeállítása a beszélgetés anyagán kívül egy hosszabb (Pismo jačem. Ili jednostavna hrabrost jednog glumca) és egy rövid (Kad dvočasovna obmana krene) Zoran Radmilović-írást tartalmaz, valamint egy részletet, évekre s hónapokra lebontott életrajzi adattárat s egy tizenhét felvételtől álló képanyagot.

Radmilović emberi és színészi, mérhetetlen erejű szuggesztivitásának bizonyítéka ez a könyv, hiszen írásban rögzített szavait olvasva, minden videofelvételnél hitelesebben és elevebben kelnek életre az olvasó emlékezetében megőrzött, maradandó színházi, tv-beli és filmbeli alakításai, közöttük is az utolsó, az 1985. június 9-én, kétszázkilencvenkilencszer játszott III. Radovan.

Július 21-én, a kora reggeli órákban végképp megszökött az emberektől. Csakhogy ez már nem a színész szökése volt, amelyről azt írta Radmilović, hogy „szökés az emberektől az emberek felé”.

Vagy mégis az lett volna?

S Z Í N H Á Z

40. STERIJA JÁTÉKOK

Reflexiók

(1995. május 26–június 2.)

KELLEMES SZÍNHÁZI EST

Branislav Nušić vígjátéka, *A gyanús személy* Dejan Mijač rendezésében az újvidéki Szerb Nemzeti Színház megjelenítésében kellemesen szórakoztató, szellemes előadás.

Egy vidéki rendőrfőnök kicsinyes élete áll a mű középpontjában, róla és a hozzá kapcsolódó alattvalókról, a részeges, ostoba senkikről látunk hű életképet. A falusi rendőrfőnök lányának és a szomszéd település gyógyszerészsegédének lírai kapcsolata jelenti az események fő szálát az ostoba, kisszerű emberek életében. A belgrádi minisztériumtól kapott érthetetlen tartalmú táviratot a rendőrfőnök tévesen értelmezi, és ennek szellemében egy gyanús személyt kell feltartóztatni és elfogni. Mivel Đoko, az udvarló érkezik elsőként a vidék Európa nevű szállodájába, őt nyilvánítják gyanús személynek, és rajta alkalmazzák kisszerű hatalmi politikájuk praktikáit.

Nušić, a vajt fülű és éleslátású szerb író, már első műveiben is a szerb nép primitív és gátlástalan hatalmi harcát figurázta ki. Gondoljunk csak az 1883-ban írt *Népképviselő* című művére, és azért erre, mert *A gyanús személy* ennek folytatásaként is felfogható. Mindkét műben az erőszakról, a csalásról, a hamisításokról, a hazugságról, a nemtörődömségről, a „dologtalanul is jól megélni” elvét képviselő gyakori emberi magatartásról van szó.

A gyanús személy a rendőrség különleges korlátoltságáról és önkényuralmáról szól egy sötét történelmi kor derűs ábrázolásával. Ezért nem véletlen, hogy Dejan Mijač rendezte itt és most ezt a vígjátékot, mint ahogy az előadás parodisztikus interpretációja sem a véletlen műve.

A történelemben száz év alatt sem változott meg a látott és bemutatott, sajnos, ismert emberi magatartás. Vagy ha igen, az csupán látszat volt, a valóság mélyén, a száz évvel ezelőtti állapotok és magatartásformák lappangtak, és várták az időt, amikor ismét teljes pompájukban kerülhetnek felszínre. Napjaink mintha ezt biztosítanák. Ott tartanánk, ahol száz évvel ezelőtt Nušić idejében? – kérdezhetjük döbbenet. Igen. Erről szól az újvidéki előadás! Arról, hogy sikerült az ősi életérzést megőrizni és szinte változatlanul interpretálni. Csak a hősök lettek mások, számunkra ismert figurákkal behelyettesíthetők, akiket vagy a televízió ekránjáról ismerünk, vagy esetleg személyesen, ügyes-bajos dolgaink intézése során sikerült megismernünk. Jól ismerjük a hírhedt rendőrfőnököt, meg kardos feleségét, aki a hatalmi irányításban igencsak kiveszi részét. Új színekkel gazdagítja a családi tablót a hisztérikus, anarchista lány, és felsorakozik a kíséző személyzet, a kishivatalnokok, a megvásárolható kereskedők, üzletemberek hada, akik rafináltabbak vagy kiszolgáltatottabbak a főnöknél, de ostobaságukban azonos szinten vannak vele.

A kortalan és időtlen jelmez meghatározó jellegű, hisz a kissé terepszínű és enyhén sáros, piszkos cafatok beszédesen szólnak jelenünk tisztátalanságáról.

A pozíciók megtartásához áldozatra van szükség (ugye, ez is jól ismert tétel?), és ehhez szerencséjükre találnak egy védtelen és ártatlan személyt. Ő lesz a *gyanús személy*, mert ismeretlen vidéki. Amíg ki nem derül, hogy valójában ki ez az ismeretlen, addig a primitív vezetők rajta gyakorolják a hatalmukat.

Dejan Mijač okos és biztos rendezői elképzelése nyomán a hősök mindegyike külön típus; valóságunk figurája. Ezeknek a primitív, ostoba alakoknak a segítségével szellemesen figurázza ki az író a tehetetlen, cselekvésképtelen szájhősöket.

„Ezt nem kell komolyan venni”, vagy „ezt csak így lehet érteni” – ez az előadás üzenete.

Rendkívül szellemes, jó ritmusú, sajtóságon mijači stílusú Nušić-értelmezést láttunk, és jól szórakoztunk.

ÁTKÓLÓZTAK A VALÓSÁGON

Aleksandar Popović drámáját, *Boro szabómester fejlődési útját* a belgrádi Nemzeti Színház előadásában, Kokan Mladenović rendezésében láttuk.

Popović szövege is a valóságot gúnyolja ki, a különböző társadalmi változásokról beszél. A hatalommal való visszaélésről van szó itt is, akár az előző nap látott Nušić-drámában, és mégis másként. Durvábban, keményebben. Ebben a szövegben az öngúny érdekesebb, és kevésbé kimunkált. Az előadásban is valóságunk ismert figurái jelentek meg a színpadon. Egy kisemberből gyárigazgató lesz, közben semmit sem csinál, csak frázisokat pufogat, időközben azonban megszokja és megszereti az igazgatást, és ez okozza majd bukását is. Amikor a hatalomnak nem lesz rá szüksége, Boro karrierje a börtönben ér véget.

Ennyi a történet. A szöveg megjelenítésének módja azonban vitatható. Az elmúlt szocialista rendszert veszi célba a rendező, joggal kérdezhetjük azonban: a megváltozott társadalmi forma magasztosabb értékrendet hozott-e, amelyből visszatekinthetünk a közelmúltra?

Könnyen kell felfogni a valóságot – mondja az előadás – át kell rajta kólózni, eltáncolni az „élet táncát”, és talán eltáncolni az életet is! Más választás nincs.

Ha a főszerepet játszó Branimir Brstina nem ennyire jó képességű és rendkívül ügyes színész, akkor az előadásból csak a kólózás maradt volna meg. Így viszont a chaplini figuráról, a groteszk és abszurd jelenvalóságáról, a stilizációról beszélhetünk, és Branimir Brstina beszédes testtartása, apró mozdulatai, színpadi élete kárpótolt bennünket a szöveg és a rendezés fogyatékoságaiért.

Hogy valamikori hazai példával hozzam közelebb Brstina játékát, Bicskei Istvánt említem, az ő figuráját, játéksztílusát láttam Brstinában. Ott, ahol csődöt mondott a rendezés és mindenekelőtt a szöveg, ott Branimir Brstina kárpótolt bennünket.

A MEGBOLDOGULT HALOTTSZENTELÉST VÉGEZ . . .

Még egy Nušić-szöveg a Sterija Játékokon! *A gyászoló családot* láttuk a kikindai Népszínház előadásában, Miroslav Benka rendezésében. A kikindai színház negyvenhárom éves amatőr státusa után harmadik éve hivatásos színházként működik.

Nušić *A gyászoló család* című vígjátékában a kis emberi gyarlóságok különböző megjelenési formáit, így a képmutatást, a hazug erkölcsöt és az önzést jeleníti meg. A

gyászoló család Mato temetéséről érkezik. Mindenki az elhunytat siratja, jöttemeit emlegeti. Rövid idő múlva azonban összevesznek, és egyre inkább foglalkoztatja őket a végrendelet tartalma. A végrendelet azonban csak negyven nap múlva bontható fel. Mivel ezek a „családtagok” nem bíznak egymásban, hogy a házban levő ingóságokat őrizzék, valamennyien beköltöznek a házba, így egymást is szemmel tarthatják. A házban egyébként egy fiatal lány él idős nagynénjével.

A családtagok beköltözésével megkezdődik az apróbb értékek eltulajdonítása, felborul a rend, és az ügyvéd jobbnak látja a végrendeletet előbb felbontani. A gyászoló családot ekkor éri a nagy csalódás, ugyanis minden vagyon a fiatal lányé lesz, aki a megboldogult törvénytelen gyereke. A család rokonszírító magatartása hirtelen gyalázkodásra vált, egymás közötti leszámolásba csap át.

Miroslav Benka rendező a színházteremben sötétben bukdácsoltatja a nézőket, előre jelezve, hogy „itt minden sötét”. Majd rádiódramaként indítja az előadást, ahol Nušić-szövegekből hallunk fontos gondolatokat a hatalomról és annak manipulációjáról. Hirtelen erős fény gyullad ki a színpadon, a fehér díszletben megjelennek a fekete ruhás figurák, és mintegy családi fényképhez, beállnak a középre, majd egyszerre rebbennek szét: mindenki ugyanarra a kanapéra akar ülni. Csak ezután kezdődik a beszélgetés, és rögtön kiderül, hogy egymással szemben bizalmatlanok, nyomoznak. Mindez az előadás végét jelző revolverlövésig tart. Akkor a plafon leereszkedik, a földhöz szorítja a gyászoló családot, majd a plafon tetején megjelenik a halott Mate, és beszenteli a „gyászoló családot”.

Jó tempóban készült az előadás, pontos a színészvezetés, többé-kevésbé következetes a stilizáció is. Jelentősebb művészi élményt azonban nem hozott, s nincs újdonsága a Nušić-értelmezésnek sem.

A MESE BŰVÖLETÉBEN

A belgrádi Boško Buha Gyermekszínház előadásában Igor Bojović *Csizmás kandúr* című művét láttuk Milan Karadžić rendezésében, majd egy koreodramát nézhettünk meg a belgrádi Ister színház előadásában. *Sziget – atomok tánca* címmel, Irina Gilić koreográfiájával, Anđelija Todorović rendezésében.

Egy napon láttunk szépet, látványosat, csodaszerűt és üreset, rideget, idegesítőt.

A *Csizmás kandúr* nemcsak gyerekeknek szóló előadás. Tökéletes színház. A színpadkép kifinomult színárnyalatokkal készült. A jelmezek csodálatosak, a színpadi mozgás attraktív, a zene fülbemászó, a színészi játék tökéletes. Szemnek, fülnek, értelemnek teljes kielégítése. Ötletgazdag, jó ízléssel készült előadás, amelyben a szövetségintű szellemességet is ügyesen alkalmazza a rendező, egységbe fogva a gondolatot és megjelenítésének harmóniáját. Úgy mesélték el a *Csizmás kandúr* történetét, hogy hetvenöt percre megfeledeztünk minden körülöttünk zajló eseményről, belefeledeztünk a játékba, együtt úsztunk a királykisasszonnyal a medencéjében, amelyet fehér vászon hullámoztatásával és fényekkel varázsoltak elénk; vendégei voltunk a kastélyban rendezett estélynek, fény és pompa vett körül bennünket is. Kiderült, hogy feloldódásunkhoz mesére van szükségünk, és ha ilyen előadáson jól érezzük magunkat, akkor az nagyon jó előadás!

Már csak a mesebeli csodákban bízhatunk? Lehet, hogy igen!

A koreodrÁma viszont alaposan letaglózott bennünket. Kell valamilyen asszociációs alapnak lennie egy koreoelÓadásban, hogy a nézÓ egy óra hosszat asszociálhasson. Nem lehet gondolatjelzések foszlányaiÓból ÖsszefüggÓ gondolatot dekÓdolni. Nem lehet egy Órán át idegesítÓ hangeffektusokat hallgatni, hacsak valóban nem a nézÓ idegesítése a cél. A durvaság, a darabosság, a fizikai erÓlködés – próbára tett bennünket, vajon bírjuk-e a helyünkön Ölve az elÓadás végéig?

Kiszámítottan vonaglott négy nÓ teljes egy óra hosszÁig az Öres szÍnpadon. Lehet, hogy nekünk valÓjában az *idegek táncát* járták el?

VELENCE, Ó VELENCE!

Petar Grujić *A gálÁns fiskÁlis* című művének elÓadását a zombori Népszínház elÓadásában, Dušan Petrović fiatal rendezÓ szÍnpadra állításában láttuk. *A gálÁns fiskÁlis* Jakov Ignjatović *Örök vÓlegény* című regényének Ögyes dramatizÁlása. Kortörténeti kép ez a szerb polgÁri életrÓl, a kereskedÓk erkölcsi romlásárÓl, a korrupt sajtórÓl, a családon belüli széthúzásrÓl, a testvérharcórÓl.

Az elÓadás nem Ignjatović regényének idejében játszÓdik, nem 1878-rÓl szÓl. A fÓhÓs, Šamika könnyen jutott diplomÁhoz, hisz jó a fÓllépése, és kellÓ anyagi háttere van. Versengenek érte a lányok és Özvegyasszonyok, kortÓl, vallási felekezettÓl, nemzeti hovartartozástÓl függetlenül. Šamika azonban mindennel és mindenkivel szemben kö-zÖmbÖs. Ót csak Velence érdekl. VÁgyainak netovÁbbja Velence, és anyja halÁlakor az apja Velencébe küldi vigasztalÓdni. Miután pénze elfogy, hazajÖn. Éppen a bátyjának és az apjának veszekedésére érkezik. Az izgalomtÓl az apa meghal, mindent Šamikára hagyva. Ezzel a testvérháború ismét fellángol. Šamika azonban bölcsen átengedi a házat a lázongÓ természetű testvérnek. Magányos életet él, és nagyon fiatalon influenzában meghal. A velencei gondolás eljÖn érte, és magával viszi a fehér habok közé. Šamika ismét a vágyott Velencébe kerül, most már örök idÓkre.

Az elÓadás ezzel a halál utáni képpel zárul: Kharón, a révész, gondolán viszi az alvilÁgba Šamikát.

RendezÓileg pontosan, tökéletesen kigondolt és vezetett elÓadást láttunk, Ögyes szÍnpadképekben, beszédesen tipizÁlÓ jelmezekben. A rendezÓ elgondolását pontosan közvetítette. Az elÓadásban nincsenek túlkapások, ezért pontosan dekÓdolható a rendezÓ „üzenete”. Valóságunkban csak korrupcióval, kimagyarÁzkodásokkal és erÓszakkal lehet Örvényesülni és nem pedig diplomÁval. A gyerekek is pénzért megvásÁrolhatÓk, a testvérgyilkosság pedig örökké tart.

Ilyen rendezÓi megfogalmazásban nem kirívÓ az anarchista gyerekek idÓnkénti bekiáltott mondata: „Éljen a szerb Vajdaság!” és „Éljen az autonóm Vajdaság!” Ezek az egymás közötti, testvéri leszámolások jeleneteiben hangzanak el!

Kár, hogy a színészek nem mindegyike volt jó partnere a rendezÓnek. Ennek ellenére eljutottunk Velencébe.

DÖBBENETES VALÓSÁG!

Siniša Kovačević *Janez* című művét az Újvidéki Drámai Színház előadásában láttuk L'ubosav Majera rendezésében.

Jugoszlávia szétesésének történetét írta meg Kovačević a Jugoszláv Néphadsereg altisztjének életútjában. Legújabb kori történelmünket láttuk a színpadon a maga nyereségében, durvaságában, ugyanakkor megható és döbbenetes emberi mélységeiben. A szlovén származású Janez egész életében szűkebb szülőföldjétől, Szlovéniától távol él vándorúton a valamikori egész Jugoszláviában. Szinte minden tagköztársasághoz valamilyen személyes kapcsolata fűzi, például más-más helységben születnek gyermekei. Amikor végre hazakerül, kitör a háború, és Szlovéniából Belgrádba kénytelen menekülni, ahol egy koszos szállodai szobában él hatodmagával, a születendő unokát is beleértve. Itt következik be a tragédia. Felébred a gyerekek identitástudata, megalázásokon esnek át, meghasonlanak a világgal. Felesége öngyilkos lesz, a veje elesik a fronton, a fia szerbesíti a nevét, és az alvilág ismét „üzletembere” lesz, ikerlányai az átélt megrázkódtatások következtében elfelejtjenek beszélni, és mindezek után megszületik a kisunoka, hogy valamilyen reménysugár is megjelenjen ebben a döbbenetes valóságban.

A valóságot látjuk a színpadon, és a jól ismert mondatokat halljuk. És mivel ennyire közeli minden, megrázóbbnak hat a színpadi tolmácsolás, hiszen tudjuk, sokak élete vált ilyené.

L'ubosav Majera is jól ismeri e kort, életérzését meghatározza a szétesett ország traumája, ezért is tud nyers, ugyanakkor lírai, vulgáris és poétikus viszonyokat teremteni a színpadon. Majera hősei úgy szeretnek, hogy szinte megölik egymást. A belső, lírai feszültséget fizikailag vezetik le. Gondoljunk csak az apának és fiának meggyőző, rábeszélő, marasztaló, megrázó leszámolására, amikor az apa agyba-főbe veri a fiát. Döbbenetes csúcspojent!

Megrázó előadás volt, jó színészi alakításokkal, biztos rendezői gesztusokkal. Csak én nem szeretem az ilyen előadásokat, mert ebben minden azonos a valósággal!

Mintha nem *színházban* lettem volna!

RITUÁLIS NYAVALYGÁS . . .

De vulgárisabb kifejezést is használhatnék, hogy jellemezzem a *Lukréciát*, egy ismeretlen szerző művét, Jagoš Marković rendezésében, a belgrádi T. Színház bemutatásában.

Számomra az a döbbenetes, hogy a közönség tombolt. És ez elgondolkodtató! Valóban már csak az erotikus exhibicionizmus tudja lázba hozni a Sterija Játékok közönségét? Rendben van-e az, hogy mindenütt az ősi ösztönök munkálkodnak, és csak azok? Az értelem hova lett? Csak az ösztönök hatnak? Hát ide süllyedtünk volna?

A mű fabulája a következő: a hisztérikus, kicsapongó lány a szomszéd fiúba szerelmes, és feleségül akar hozzá menni, de annak anyja tud a lány kurtizán hajlamairól, és hogy megakadályozza a házasságot, a cigánytábor jósnőjével szövetezik. E szövetség eredményeként Lukrécia, a kurtizán arajelölt féktelen szerelemre lobbant a nyomorék Skapen, a szolgál iránt. Lukrécia könnyű szívvel lemond a szomszéd fiúról, aki bánatában öngyilkos lesz, hogy azután a jó szellemek munkálkodásával és a cigányasszony hathatós közremű-

ködésével feltámadjon, a kurtizán tisztességes szűz lány legyen, a gonosz anya pedig szent életet éljen.

A rendező nem tud szabadulni frusztrált gondolataitól, ennek következtében nem tud új megoldásokat kitalálni, hanem minden poént többször megismétel, és ezáltal hatás-
talanná és fárasztóvá válik a produkció.

A Skapent alakító színész, Goran Šušljik, figyelmet érdemlő játéka nélkül nagyon szegényes élményekkel távoztam volna a Sterija Játékok utolsó előadásáról. Ő azonban végtelenül következetes játékaival, precíz, pontos mozdulataival fölkellette a figyelmet. Az érdektelen figurából hőst csinált.

Időközben megszületett a zsűri döntése: a legjobb előadás az idei Sterija Játékokon a Branislav Nušić *A gyanús személyéből* készült előadás volt, melyet az újvidéki Szerb Nemzeti Színház vitt színre Dejan Mijač rendezésében.

FRANYÓ Zsuzsanna

JOBB (NEKIK) KULTÚRA NÉLKÜL

Ennek az írásnak most voltaképpen a belgrádi színházak 1994/95-ös évadbeli előadásairól kellene szólnia. Megbocsátanak, de nem erről szól. A rombolás, a nyomor, a nagy ámitások idején a színházról, amely megfeledezett arról, hol is a helye, mi is a szerepe, s elmerült az állóvíz, pontosabban a színházi kocsmák posványában, nos erről nem lehet másként elmélkedni, csakis taktikusan (a kritika elméletében használatosak még a gúnyos felhangú „gerilla” és „partizán” kifejezések is), mégpedig a színház történelmi-szociológiai lényegének figyelembe vételével.

A mai színházunkról szóló diskurzusnak tehát a háború előtti évek repertoárjának felelevenítésével kell kezdődnie. Valamikor 1991-ben, éppen ez idő tájt a gazdag s legalább formálisan jugoszláv színházi évad bizonyára utolsó ragyogó pillanatait élte. Haláltusája közepette a színház pusztá létevel s csodálatosképpen még mindig kiváló előadásaival osztotta pofonjait a tébolyult politikának, s ez volt az egyetlen releváns, utópisztikus ellenállási kísérlet a széthulló, pszichotikus és pszichedelikus állammal szemben, az utolsó menedék az áradó primitivizmus és barbarizmus tengerében. Úgy tűnik, ezek voltak az utolsó segélykiáltások is, amelyeket azonban mi magunk sem tudunk felismerni és dekódolni. Ezeket a segélykiáltásokat olyan emberek küldték, akik tisztában voltak Kovačević paradoxonjával, miszerint az élet utánozza a színházat; az absztrakt szakma (melynek absztrakt volta a bércecs Balkán hegycsúcsainak növekedésével egyenes arányban fokozódik) mihaszna mesterei, olyan szerencsétlenek, akiknek egyetlen politikai ambíciójuk az volt, hogy a tébolyult állami politikát a humánus és civilizált kultúrpolitika példáival kísérjék meg észhez téríteni. A politika célja azonban – legalábbis ezekben a térségekben – az, hogy önmagáért való dolog legyen, mindenható istenség, amely a szellem kérdéseit az anyagsere kérdéseire, a művészetet pedig elsődleges, barlangi funkciójára egyszerűsíti. A színházak itt pusztá mulattatók, télen őgyelgők, kihalófélben lévő elszánt emberek maroknyi csoportja. Hogy ez a helyzet, sőt ennél százszor rosszabb, bizonyítják a későbbi események is.

A négyéves, nemcsak nemzetközi, de mentális elszigeteltség, a fővárostól alig száz kilométerre dúló háború, amely magában a fővárosban is zajlik a gigantikus sakkjátszma

kis gyalogjai, a klánocskák és klikkecskék között, amelyek azt képzelik magukról, hogy megvalósították az első (professzionális) színházcsináló öt évszázadon keresztül álmodott álmát, s ők a „les commediens de Roi” – mindez olyan jól ellátta a belgrádi színházi élet baját, hogy az szörnyetegre hasonlít. A nyolc, hivatalos támogatásban részesülő belgrádi színház közül öt és fél működik – a másik kettő és felet a továbbiakig tatarozzák, amely a többéves, inkább önkéntes, mintsem kényszerű szünetelés „fedőneve”. Az élettől, s annak realitásától való ilyen általános „kikapcsolódás” meghosszabbítja a Damoklész kardja alatt folyó agóniát is – az történt, hogy a színház, amely az emóciókon alapszik, nálunk teljesen emotív és emberi módon – elfásult. Észre sem vette senki, hogy annak idején a Kisszínházban (Malo pozorište) a „városi kormány embereinek” hogy úgy mondjuk: ajánlatára, levelére, intervenciójára vagy minek is nevezik, leállították az *Omer és Merima* című gyermekelőadás próbáit, mondván „nem ez a legmegfelelőbb pillanat” a bemutatására.

Az öt, állandó társulattal rendelkező hivatalos színház húsz előadást cserélget, közülük a legjobbak még a háború előtti időkből maradtak rájuk. Az új évadot főként klasszikusokból tákolták össze, így a fővárosban, mint korábban soha, pillanatnyilag egyszerre játszanak Shakespeare-t, Schillert, Ben Jonsont, Calderont, Nušićot, század eleji szerb drámát, sőt a híres amerikai pszichológiai realizmus legújabb eredményeinek bemutatásával is kecsegtetnek bennünket. A zenés színház is egészen két és fél előadás erejéig megmutatkozott (az egyik a Teatar T-ben bemutatott képregény-musical, a másik a Bitef Teatar-beli revű, valamint volt egy énekkel-zenével fűszerezett darab az Atelje 212-ben). A három, állandó társulat nélküli, anyagi támogatást élvező színház repertoárján összesen tíz előadás szerepel, közülük mindössze négynek volt a bemutatója az idei évadban.

A kortárs drámaírók közül ebben az évadban egyedül Aleksandar Popovićot játsszák. A klasszikusnak kijáró minden elismerés mellett is ez a tény nem igényel különösebb kommentárt, akárcsak az a döntés sem, miszerint a *Bora Šnajder* a II. világháború utáni legjobb szerb dráma. Kommentár nélkül hagyhatók továbbá Svetislav Basara és Novica Savić szárnypróbálgatásai is a dráma terén. Úgy tűnik, a hazai drámaszövegekkel szemben mintegy tíz évvel ezelőtt megnyilvánuló érdeklődés után most az apály időszaka köszöntött ránk, s ez kétféleképpen magyarázható. A fiatal írók, akiknek most kellene belépniük a nagykapun, időközben vagy ágyútöltelékké váltak, vagy Kanadában, esetleg Új-Zélandon mosogatnak, és soha többé nem kívánnak írni. Valamivel idősebb kollégáik, amennyiben nem foglalatostkodnak ugyancsak ez utóbbi tevékenységgel, leginkább iszonyodva, rémülten hallgatnak. És nem írnak.

Mindennek tetejében a mi színházunk manapság megfeledezett brechtianus (vagy messiási) szerepéről is – úgy, ahogyan azt a politikai és politizáló színház, Ljubiša Ristićtyel az élen tette hőskorában – vagyis, hogy szégyenkezés nélkül megvizsgálja rossz lelkiismeretét, s magas mércéket állítson a rendszer megrokkant és legyengült erkölcsi érzéke elé. Négy évnek kellett eltelnie, s a hivatalos állami politika egyik pillanatról a másikra arcul köpte saját magát, s a színpadon immár nyilvánosan is elhangzanak a háborúellenes hangok – mégpedig a Jugoszláv Drámai Színház előadásaiban, a *Troilus és Cressida*-ban és az *Emberiség utolsó napjaiban*. Ez a színház melleleg egyike azon keveseknek, amelyeknek sikerült magas színvonalra emelni legalább az előadások kivitelezését, úgy-hogy innen, ha más öröme nem is volt a nézőnek, legalább nem a teljes kiábrándulás, tehetetlenség és szégyen érzésével kell távoznia. Kivéve persze amikor az agyondicsért

júgó-macedón koprodukción, a *Löporoshordó*ról (Bure baruta) van szó, amellyel a legjobb fővárosi színház, akárcsak a miniszterasszony – akiről majd ennek az írásnak a végén esik szó –, úgy harcol a giccs ellen, hogy magas esztétikai élménnyé kiáltja ki azt.

Egyetlen színháznak, művésznek vagy csoportnak sem jutott eszébe, hogy mondjuk, meglátogassa a gyerekeket a kovilovói menekülttáborban, amely tizennégy kilométerre van a várostól (autóbusz-összeköttetés is van). Ezt megtették helyettük a Bitef külföldi vendégei a közeli Ausztráliából.

Nem nehéz megállapítani, hogy a mai fonnyadt, vérszegény, megtizedelt és kizsigerelt belgrádi színház repertoár nem tesz fel kérdéseket, amellyel természetesen nem merül ki a színház szerepe, de nem tesz eleget a színház egyetlen létfontosságú követelményének sem. Ez a színház, s ez jelen viszonyok között akár a másik végletet is jelenthetné, nem menekül a valóság elől még a dekadenciába sem – az ilyen vállalkozáshoz amúgy is sokkal több fantáziára és pénzre lenne szükség annál, amennyi itt manapság bárhol is fellelhető. A színház a bérces Balkánon megbékélt a hibernációval, ami még ha a szerencsétlenné és lehetetlenné tett színházcsinálók szemszögéből talán igazolható is, végtelen képmutatást jelent a fuldoklók tömegével szemben, akik kétségbeesetten tódulnak a színházakba, a város pillanatnyilag legolcsóbb szórakozóhelyeire.

Az alig négy évvel ezelőtti időszak most úgy tűnik, fényvnyi távolságban van. Nem állítom, hogy ennek ezek a pillanatnyi repertoárok pillanatnyilag szereplő előadások lennének az okozói. Mindegyikükben szembetűnő az a kínos és fáradtságos igyekezet, amellyel megpróbálják befejezni a megkezdett munkát, az individuális belső nyomorúságot nyilvános, közösségi élménnyé transzponálni, hogy legalább a pusztá illúzió, szemfényvesztés és csalás révén, a ténybeliségével ragadja meg a megragadhatatlan és elviselhetetlen valóság legalább egy töredékét. A hiba a korábbi hallgatóságos kompromisszumokban is keresendő, amelyekre a színház mindig készen állt, s amelyek révén megbékélt azzal is, hogy minduntalan az események perifériájára sodródjon. Időközben pedig a kultúrára kiéhezett nép felemelkedésének nemes feladatát felvállalták az esztrádműsorok, a mindenféle jótékony, ún. „koncertakármik”, a nemcsak az esztrád világhoz tartozók ottani fellépése, ennek a cukormázos világnak a pletykái, az esztrádeszküvők, a politikai esztrád és a folklór vulgaris úgy általában. Ez az általános irányzat, amelybe nemrég Ljubiša Ristić is belemerült. A színház felvirágzása a válságos időkben szemenszedett hazugság, vagy pedig ez az az ország, amelyben érvénytelenné válik minden szabály. Hiszen minden szabály a szilárd erkölcsi alapelvek meglétét feltételezi, bennünket viszont következtesen arra tanítanak, hogy az erkölcs minden megnyilvánulása ezekben az amorális (animális) időkben – erkölcstelen.

Kívül a repertoárszínházakon, az egyetlen reménysugarat három, esztétikailag, anyagiilag, ideológiailag és szervezésbelileg egyaránt alternatív csoport, mindenekelőtt a *Dah teatar*, az *Istera* és a *Mimarta* jelentik. Fedéltelenül, ideiglenes tartózkodási helyekkel, próbahelyiségek, állandó bevétel, úgyszólván teljesen állami támogatás, mi több, gyakran folyószámla nélkül is, ezeknek a társulatoknak sikerül felhívniuk magukra az európai közvélemény figyelmét, méghozzá az ENSZ-szankciók feloldása előtt (lásd: senki sem próféta a saját hazájában). A Feröer-szigetektől kezdve Oroszországon, Dánián, Spanyolországon, Olaszországon, Nagy-Britannián keresztül Magyarorszáig és Macedóniáig, a szóban forgó trüppök az elmúlt nyár óta nem mint ennek vagy annak a Jugoszláviának, nem mint Szerbiának vagy Belgrádnak, hanem a modern színházi törekvéseknek a képviselőiként aratják a babérokat.

Másrészt, a hivatalos kulturális intézményeknek korábban is megmutatkozott minden fogyatékosága – nos, ebben a háborúban és széthullásban mindez teljes fényében felragyoghatott, mégis stratégiaileg úgy vannak kitalálva, hogy az idők végezetéig eltartsanak, sőt, ha egy mód van rá, kicsit tovább is. A színház fennmaradásának egyetlen módja, hogy ezek mellett, ezek megkerülésével létezzen; ez az a recept, amelyet az elmúlt évek során az ún. alternatívokkal szemben is alkalmaztak, azaz a teljes ignorálás, a saját alternatív infrastruktúra és a saját alternatív intézményrendszer létrehozása. Hogy erre végre rájöttek az alkotók is, azt tanúsítja például a Kulturális Dekontaminációs Központ (Centar za kulturnu dekontaminaciju), vagy a Színházkutató Intézet (Centar za pozorišna istraživanja) és a *Dah teatar* nemzetközi projektuma, az Art Saves Life, de akár a még alakulófélben lévő Táncintézet (Institut za igru i ples) is.

A felsoroltak miatt, e sorok írója képtelennek érzi magát arra, hogy szövegét a megadott témára írja meg – mert talán mindenki számára világos, miszerint nálunk a színház immáron nem a kikapcsolódás és szórakozás kérdése, de az sem felel meg a valóságnak, ha adjuk a bankot, „akármilyen is a valóságunk”, ahogy a miniszterasszony mondja – na, nem a Nušićé, hanem a mi kultúránké.

NÁRAY Éva fordítása

Dubravka KNEŽEVIĆ

JEGYZET

Az elmúlt években a szerb kultúra és közgondolkodás iránt feltűnően megcsappant művelődésünk és politikai gondolkodásunk érdeklődése. Meggyőződésünk, hogy éppen mostanában szükséges ismernünk a szerb írók nézeteit a világról, önszemléletük megnyilatkozásait mind a szépirodalmi alkotásokban, mind a publicisztikai közleményekben. Ezért tartottuk időszerűnek és fontosnak, hogy ízelítőt adjunk válogatásunkkal a szerb gondolkodás különböző megnyilvánulási formáiról és irányairól anélkül, hogy a szélsőséges állításokat helyeznénk előtérbe. Iránymutatónk a II. világháború utáni évtizedek egyik legtekintélyesebb és ma is megjelenő *Književnost* (Irodalom) című folyóirat 1993–1994-es évfolyamában megjelent szövegek, a Szerb Matica *Letopis* (Évkönyv) című folyóiratának közleményei, valamint a *Politika* című napilap szombatoként megjelenő Kultúra melléklete és a *Književne novine* (Irodalmi Újság) néhány száma volt.

BORI Imre

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Szenteleky Kornél: Szerelem Rómában (összegyűjtött versek, lírai próza és versfordítások)

Fehér Ferenc: Erdőtlen erdő (válogatott versek és kommentárok)

Ács Károly: Ráklépcsben (versek)

Herceg János: Mulandóság (elbeszélések)

Bordás Győző: Csukódó zsilipek (regény)

Kontra Ferenc: Úgy törnek el (novellák)

Bányai János: Talán így (Könyv és kritika III.)

Németh István: Jegykendő (vasárnapi írások)

Kalapis Zoltán: Történelem a föld alatt (helytörténeti tanulmányok)

Penavin Olga: Jugoszláviai magyar diakrón népmeseegyűjtemény II.

Silling István: Kínján esék esete (vajdasági archaikus népi imádságok)

Tündér Ilona kertje (Mondavilágunk, IV.)

Csapó Julianna: A jugoszláviai magyar irodalom 1991. évi bibliográfiája

Németh Ferenc: A torontáli szőnyeg (szerb nyelvű kiadás)

Géza Juhász–János Kovács: Lako i brzo mađarski (nyelvkönyv)

Mladen Marinkov szobrász katalógusa

Előkészületben:

Németh István: Házioltár (novellák)

Gobby Fehér Gyula: Tekergők (novellák)

Danyi Magdolna: Palicsi versek

Várady Tibor: Történelemközelben (esszék)

Szeli István: Egy tudományos világkép gyökerei (Bárczi Géza ifjúkoráról)

Gerold László: Legendák és konfliktusok (tanulmányok)

Takács Ilona: Fecskeringő (gyermekversek)

- Ivan Tabaković: Naplóm (részletek)* 554
Svetlana Velmar-Janković: Mihailo fejedelem és Garašanin (drámarészlet) 563

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Ljubodrag Dimić: A Szerb Kultúrklub a kultúra és a politika között (tanulmány)* 575
Ózer Ágnes: A fordító jegyzete 586
Milovan Danojlić: Amiről hallgatni illik (Levelek belgrádi barátomnak) 588
Ivan Čolović: Az akadémiától az esztrádig (esszé) 592
Voja Čolanović: Kődös értelem (esszé) 598
Sava Babić: Búza, búza – áldott búza (esszé) 601
Miodrag B. Protić: A kritika mint művészi alkotás (esszé) 610

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Bence Erika: Modern regionalizmus (Veljko Petrović: Ének délben)* 613
Káich Katalin: Beszélgetés „a” színésszel (Feliks Pašić: Razgovori sa Radmilovićem) 616

S z í n h á z

- Franyó Zsuzsanna: 40. Sterija Játékok (reflexiók)* 618
Dubravka Knežević: Jobb (nekik) kultúra nélkül 623

- Bori Imre: Jegyzet* 627

E számunk megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, a Vajdasági Művelődési Titkárság, a Jugoszláviai Soros Alapítvány, valamint a budapesti Szabad Sajtó Alapítvány támogatta

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1995. szeptember. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700-601-3-14861-es zsírszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 50 dinár, fél évre 25 dinár. Egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár; külföldre egy évre 100 dinár, fél évre 50 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült az újvidéki Dániel Print Nyomdában. – YU ISSN 0350-9079